

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ISTORIA ROMÂNIEI

RADU MIHNEA CORVIN, DOMN AL MOLDOVEI ȘI ȚĂRII ROMÂNEȘTI (II)

ȘTEFAN ANDREESCU

TRĂSĂTURI ALE REVOLUȚIEI ROMÂNE DE LA 1848

APOSTOL STAN

PARTICIPAREA ȚĂRĂNIMII LA RĂZBOAIELE CU CARACTER NAȚIONAL
ALE ROMÂNIEI ÎN EPOCA MODERNĂ (1877—1878; 1916—1918) (I)

DAMIAN HUREZEANU

DIN LUPTA SOCIALISTĂ PENTRU AFIRMAREA POLITICĂ A FEMEII LA
ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-lea

GEORGETA TUDORAN

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

SPECIFIC PROVINCIAL ȘI IDEOLOGIE IMPERIALĂ LA ÎMPĂRAȚII
ROMANI DE ORIGINE TRACO-DACĂ (SEC. III E. N.)

ALEXANDRU MADGEARU

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

2

TOMUL 39

1986

FEBRUARIE

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), **ION APOSTOL** (*redactor șef adjunct*); **NICHITA ADĂNILOAIE**, **LUDOVIC DÉMENY**, **GHEORGHE I. IONIȚĂ**, **VASILE LIVEANU**, **AUREL LOGHIN**, **DAMASCHIN MIOC**, **ȘTEFAN OLTEANU**, **POMPILIU TEODOR** (*membri*)

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la **ROMPRES-FILATELIA** Departamentul Export-Import presă P. O. Box 12-201.

Telex 10376 prsfir — București, Calea Griviței nr. 64-66.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:

www.dacromania.ro ¹

71247 — București, tel. 50 72 41

REVISTA DE ISTORIE

TOM 39, nr. 2

Februarie 1986

S U M A R

ISTORIA ROMÂNIEI

- ȘTEFAN ANDREESCU, Radu Mihnea Corvin, domn al Moldovei și Țării Românești (II) 119
- APOSTOL STAN, Trăsături ale revoluției române de la 1848 137
- DAMIAN HUREZEANU, Participarea țărănimii la războaiele caracter . . național ale României în epoca modernă (1877—1878; 1916—1918) (I) 147
- GEORGETA TUDORAN, Din lupta socialistă pentru afirmarea politică a femeii la începutul secolului al XX-lea. 162

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

- ALEXANDRU MADGEARU, Specific provincial și ideologie imperială la împărații romani de origine traco-dacă (sec. III e. n.) 180

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

- Zilele academice istorice” consacrate împlinirii a 150 de ani de la inaugurarea Academiei Mihăilene (*Marin Aiflincă*); Simpozionul „Terra Antiqua Balcanica” (*George Trohani*); Călătorie de studii în S. U. A. (*Andrei Busuioceanu*); *Cronică* 190

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- ILIE CEAUȘESCU, FLORIN CONSTANTINIU, MIHAIL E. IONESCU, *A Turning Point in World War II. 23 August 1944 in Romania*. (Un punct de cotitură în al doilea război mondial. 23 August 1944 în România), East European Monographs, Boulder, Columbia University Press, New York, 1985, 235 p. (*Nicolae Dascălu*) 195
- * * * *Documente privind Unirea Principatelor. Corespondență diplomatică engleză (1856—1859)*, vol. VII, București, 1984, 1055 p. (*Apostol Stan*). 196
- ADRIAN T. PASCU, *Ioan Axente Sever (1821—1906). Viața și activitatea militantă*. Cuvînt înainte de acad. prof. dr. doc. Ștefan Pascu, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1985, 263 p. + indice + facsimile și fotografii (*V. Curticăpeanu*) 198
- C. BOTEZ, I. SAIZU, *Pagini uitate de cultură economică. Congresele economice din România (Iași, 1882 și 1884)*, Edit. Litera, București, 1982, 223 p. (*Gh. Buzatu*) 200
- ALISTAIR HORNE, *The French Army and Politics, 1870—1970*, Macmillan Press Ltd., London, 1984, 109 p. (*Ovidiu Bozgan*) 201
- MAHFOUD KADDACHE, *L’Algérie médiévale*, Société Nationale d’Edition et de Difusion, Alger, 1982, 194 p. (*Eugen Denize*) 203
- GIUSEPPE SALVIOLI, *Il capitalismo antico*, Editori Laterza, Roma, 1985, 212 + LX p. (*Ramiro Donciu*) 205

REVISTA DE ISTORIE

TOME 39, No. 2

Février 1986

S O M M A I R E

HISTOIRE ROUMAINE

- ȘTEFAN ANDREESCU, Radu Mihnea Corvin, prince de Moldavie et de Valachie (II) 119
- APOSTOL STAN, Caractéristiques de la révolution roumaine de 1848 137
- DAMIAN HUREZEANU, La participation de la paysannerie aux guerres à caractère national de la Roumanie à l'époque moderne (1877—1878; 1916—1918) (I) 147
- GEORGETA TUDORAN, Aspects de la lutte socialiste pour l'affirmation politique de la femme au début du XXe siècle 162

PAGES D'HISTOIRE UNIVERSELLE

- ALEXANDRU MADGEARU, Spécifique provincial et idéologie impériale chez les empereurs romains d'origine thraco-dace (IIIe siècle ap. J. C.) 180

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- « Les journées académiques historiques » consacrée à la célébration du cent-cinquantième de l'inauguration de l'Académie Mihaileana (*Marin Aiftincă*) ; Le symposium « Terra Antiqua Balcanica » (*George Trohani*) ; Voyage d'études en U. S. A. (*Andrei Busuioceanu*) ; Chronique 190

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

- ILIE CEAUȘESCU, FLORIN CONSTANTINIU, MIHAIL E. IONESCU, *A Turning Point in World War II. 23 August in Romania*, East European Monographs, Boulder, Columbia University Press, New York, 1985, 235 p. (*Nicolae Dascălu*). N. 195
- * * * *Documente privind Unirea Principatelor. Corespondență diplomatică engleză (1856—1859)* (Documents concernant l'Union des Principautés. Correspondance diplomatique anglaise (1856—1859), vol. VII, București, 1984, 1055 p. (*Apostol Stan*) 196
- ADRIAN T. PASCU, *Ioan Axente Sever (1821—1906). Viața și activitatea militantă* (Ioan Axente Sever (1821—1906). La vie et l'activité militante). Avant-propos par acad. prof. dr. doc. Ștefan Pascu, Editions Dacia, Cluj-Napoca, 1985, 263 p. + index + facsimiles et photos (*V. Curticăpeanu*) 198
- G. BOTEZ, I. SAIZU, *Pagini uitate de cultură economică. Congresele economice din România (Iași, 1882, 1884)* (Pages oubliées de culture économique. Les congrès économiques de la Roumanie (Jassy, 1882 et 1884), Editions Litera, București, 1982, 223 p. (*Gh. Buzatu*) 200
- ALISTAIR HORNE, *The French Army and Politics, 1870—1970*, Macmillan Press Ltd., London, 1984, 109 p. (*Ovidiu Bozgan*) 201
- MAHFOUD KADDACHE, *L'Algérie médiévale*, Société Nationale d'Édition et de Diffusion, Alger, 1982, 194 p. (*Eugen Denize*) 203
- GIUSEPPE SALVIOLI, *Il capitalismo antico*, Editori Laterza, Roma, 1985, 212 + LX p. (*Ramiro Donciu*) 205

ISTORIA ROMÂNIEI

RADU MIHNEA CORVIN, DOMN AL MOLDOVEI ȘI ȚĂRII ROMÂNEȘTI (II)

ȘTEFAN ANDREESCU

Pe lingă politica abilă, de echilibru între Imperiul otoman și Polonia, un al doilea factor care a îngăduit succesul lui major din 1623 a fost creditul de care s-a bucurat la Poartă, neconținut, Radu Mihnea. Pentru a explica mecanismul acestei favori nu este suficient să ne referim la sumele de bani, împărțite cu larghețe marilor dregători otomani⁸³. Radu Mihnea a beneficiat de un sprijin trainic și de altă natură în capitala de pe țărmurile Bosforului. Căsătoria fiului său Alexandru, în septembrie 1625, cu Ruxandra, fiica unui grec constantinopolitan, „Scărlet saigiu”, ne indică direcția spre care trebuie să privim pentru a putea întrezări o dezlegare plauzibilă a problemei.

Miron Costin ne spune despre acest Scarlat că era „vestit om între țarigrădeni”, iar Radu Popescu adaugă că era „bogat și cunoscut de toți meghistanii împărăției, carele avînd voe vegheată despre turci, Radu vodă s-au înprietenit el mai denainte vreamă, fiindu-i întru multe trebi ale domniei într-ajutor”⁸⁴. Pentru însemnătatea personajului, deosebit de prețioasă este și mărturia strict contemporană a rezidentului imperial la Poartă din răstimpul 1624—1629, Sebastian Lustrier von Liebenstein, cuprinsă într-o scrisoare către papa Urban VIII. După acesta, în scopul dobîndirii unui succes de seamă pentru catolicism în lumea ortodoxă, trebuiau neapărat cîștigate trei familii grecești din Constantinopol, înrudite cu domniile din Țara Românească și Moldova, anume „Skarlatos, Dukas⁸⁵ și Kavakos”⁸⁶.

Documente din arhivele otomane, recent publicate, ni-l arată pe Scarlat Grama făcînd afaceri cu oi în țările române destul de timpuriu, de prin 1608—1609⁸⁷. Volumul acestor afaceri era foarte ridicat, dacă avem în vedere o poruncă din 22 aprilie 1618 a sultanului Osman II, adresată chiar lui Radu Mihnea, pe cînd era domn în Moldova. Aflăm din actul respectiv că Radu vodă avea, mai întîi, o „veche” datorie de bani față de Scarlat. Apoi, cînd la Poartă s-a cerut capuchehajelor domnului „trimiterea banilor de haraci care erau atunci necesari statului, <acești> bani fuseseră trimiși <tot> de către pomenitul Scarlat”. S-a socotit că mai vechea datorie a lui Radu Mihnea echivala cu prețul a douăzeci de mii de oi, iar suma proaspăt achitată în contul haraciului cu un număr egal de oi. Drept urmare sultanul îi aducea la cunoștință domnului că oamenii lui Scarlat vor veni să ridice cele patruzeci de mii de oi „din ținuturile care au fost desemnate, fie că este Soroca, fie că este Orhei, fie că este Iași sau altele”. Livrarea acestei cantități de oi era apreciată ca o chestiune de stat, deoarece era menită „să îndepărteze criza <de oi>, căci aceste oi sînt destinate mărețelor mele bucătării și pieții ienicierilor și aprovizionării Istanbulului . . . ”⁸⁸. Este așadar limpede că marele negustor de oi Scarlat era concomitent un mare capitalist, creditor al lui însuși vodă Radu. . .

Dacă Scarlat rezida permanent la Constantinopol, în schimb rude apropiate ale lui își manifestă din plin prezența în țările române, și, fapt semnificativ, nu numai la curtea lui Radu Mihnea. De pildă, la 25 iulie 1617, în „tabără, pe apa Putnei”, Alexandru vodă Iliș al Țării Românești întărea stăpînirea „cinstului boier al domniei mele Costandin Celebiul, ginerele jupanului Scărlat Grama și cu fiii lui” peste satul Obidiții din județul Ialomița, deoarece acesta l-a împrumutat cu suma de 360 de galbeni „pentru nevoia domniei mele și pentru greutățile țării și pentru multe cheltuieli ce s-au întimplat domniei mele cu oastea”⁸⁰. În aceleași împrejurări din 1617, dar după ce Alexandru Iliș a fost „la oaste în țara Moldovii cu Schinder pașa la Rașcov”, el i-a dăruit lui „jupan Costandin Cilebiul mare clucer” și satul Budeștii din județul Ilfov, „pentru datoria lui, pe care a avut-o la Alexandru vovod. Iar apoi, jupan Costandin Cilebiul mare clucer, el n-a voit să țină satul Budeștii, ca un boier din altă țară, ci a vindut satul” lui Radu postelnic din Hierăști, „în zilele lui Gavriil vovod” (Movilă), contra sumei de 600 de galbeni⁸⁰. Este de precizat că „mare clucer” era Constantin Celebiul în momentul emiterii actului în care sînt evocate cele de mai sus, adică la 8 iulie 1624, în cursul domniei lui Alexandru Coconul, cu care de altminteri va fi în curînd cumnat. Un act moldovenesc din 1632 ne dezvăluie numele întreg al personajului, „Costantin Celebi Asani”, care pe atunci, în calitate de pîrcălab de Neamț, era membru al sfatului domnesc, de astă dată din Moldova⁸¹.

Altă rudă apropiată a lui Scarlat a fost Ianachi Caragea, mare postelnic în Moldova sub Ștefan vodă Tomșa, în intervalul 1613 — 1615⁸². El era „nepotul jupanului Scărlat”, așa cum subliniază simplu, dar deosebit de elocvent, o serie de acte din Țara Românească, care-l atestă, în deceniul următor, stăpîn — prin cumpărare — al satelor Cetățelele și Vaideei, ambele din județul Ialomița⁸³. Așa cum s-a observat, Ianache era fiul unei surori a lui Scarlat Grama⁸⁴. Dar, în plus, prezența lui în sfatul domnesc al lui Ștefan Tomșa face plauzibilă o legătură de rudenie între Scarlat Grama și acest domn, pînă acum nebănuită. În majoritatea pomelnicelor moldovenești în care figurează numele lui Ștefan II Tomșa, alături de el este trecut și cel al unei Doamne „Axanina”, „Asamina”. În alte cîteva, însă, numele soției domnului este înregistrat sub forma: „Ginevra” sau „Geanevra”. S-a crezut că ar fi vorba de numele a două soții ale aceluiași domn, dintre care una — Ginevra — ar fi murit încă înainte de martie 1613, cînd „Doamna Axanina” este menționată în inscripția de pe două broderii, o dveră și un aer (epitaf), dăruite mănăstirii Putna și bisericii Sf. Nicolae Domnesc din Iași⁸⁵. Totuși, de curînd s-a remarcat, cu drept cuvînt, că „Axanina” trebuie să fie un nume de familie, *Asanina*, ceea ce împacă dintr-o dată contradicțiile constatate în pomelnice⁸⁶. Doamna lui Ștefan II Tomșa s-a chemat deci în realitate Ginevra Asanina, așadar era din același neam de obîrșie bizantină cu Constantin Celebi Asanis, care, la rîndul lui, cum am văzut, era ginerele lui Scarlat Grama. Înrudirea lui Ștefan Tomșa cu Scarlat Grama a precedat în mod sigur înscăunarea celui dintîi în Moldova, devreme ce fiul lui Constantin Celebi, Curt Celebi, putea fi, la 3 aprilie 1623, adică tot sub vodă Tomșa, pîrcălab de Roman⁸⁷.

Excursul genealogic de mai sus ne aduce, însă, la încheierea surprinzătoare că refacerea unirii dinastice a Țării Românești și Moldovei, la sfîrșitul verii anului 1623, s-a efectuat în dauna . . . unei rude a lui Scarlat Grama⁸⁸. Tocmai de aceea, în schimb, sîntem îndemnați să presupunem că, exact în același moment, pentru sprijinul, fără doar și poate esențial, pe care i l-a acordat la Poartă, Radu Mihnea i-a făgăduit bogatului și in-

fluentului grec că se vor încuscri. Nunta a întârziat foarte probabil pînă în septembrie 1625 doar din pricina faptului că Alexandru trebuia să atingă vîrsta legiuită pentru căsătorie (15 ani)⁹⁹. Oricum, indiferent de puterea, financiară și politică, a lui Scarlat Grama, el rămînea un grec constantinopolitan de origine obscură, un „om nou”. Acceptarea alianței matrimoniale cu un asemenea personaj indică o semnificativă modificare de mentalitate la un domn ca Radu Mihnea, a cărui legitimitate dinastică era mai presus de orice îndoială.

Mijlocirea creditului politic la Poartă al lui Radu Mihnea de către un om ca Scarlat Grama presupune faptul că domnul român a aderat necondiționat la linia adoptată față de puterea otomană de cercurile grecești constantinopolitane. Această linie a fost excelent definită, încă din 1612, de către bailul venețian Simon Contarini : „Il zelo della religion loro e l'odio che portano alla cattolica romana gli cattivan per modo, che non sanno frante loro angustie desiderare mutazione di governo, se per avventura non scontrasse loro qualche occasione, che non veggo qual possi essere, che principe del rito loro tentasse di travagliare Turchi, nel qual caso tengo per fermo che si alzerebbero tutti ; e qualche favilla di questo lor oppresso desiderio si potè vedere, quando Micali Vaivoda della Valacchia si mosse con gran principi a danno de'Turchi ; tolta questa ombra piuttosto di vuota che di indurata speranza, anzichè vivere sotto qualsisia principe cattolico, amano di vivere sotto l'impero Ottomano, che nella credenza e nei riti loro punto non s'intromette”¹⁰⁰. Într-adevăr, obediința strictă față de Poartă a lui Radu Mihnea, fie ca domn al Țării Românești sau Moldovei, fie în calitate de cîrmuitor efectiv al politicii externe a ambelor state, în răstimpul 1623—1626, se explică prea bine prin ralierea lui la opțiunea politică a acelor medii ortodoxe grecești de care este vorba în relația venețiană citată.

Se știe că una dintre cele mai însemnate personalități eclesiastice cu care Radu Mihnea s-a aflat în strînse legături a fost Chiril Lukaris. Pe cînd era patriarh de Alexandria, acesta a fost în două rînduri oaspete al curții lui vodă Radu, atît în 1613—1615, cit și în 1620, cînd a fost ales — la 4 noiembrie — patriarh de Constantinopol¹⁰¹. La Tîrgoviște, în cursul primei lui vizite menționate, Chiril Lukaris a rostit, în prezența reprezentanților Stărilor mireană și clericală, o predică lămuritoare asupra diferențelor dintre ortodoxie și catolicism, care, în fond, era o diatribă contra Bisericii Romei¹⁰². Ulterior, după ce a fost înălțat pe treapta de patriarh ecumenic, întreaga lui orientare a fost, așa cum este notoriu, violent anticatolică. Or, ni se pare deosebit de grăitoare împrejurarea că, la 20 decembrie 1625, cînd este atestată prezența în Țara Românească a lui „jupan Scărlet” — sosit desigur încă din septembrie, pentru a asista la ceremonia căsătoriei fiicei lui cu Alexandru vodă Coconul ! —, acesta se ocupă de o chestiune legată de „morile părintelui patriarhului, de la Șegarcea”¹⁰³. . . . Este astfel verificată afirmația din 1629 a lui von Liebenstein asupra strînselor relații dintre Scarlat Grama și patriarhul Chiril Lukaris, precum și, implicit, asupra capacității lui de înrîurire a politicii scaunului ecumenic. Prestigiul de care se bucura puternicul personaj de la curtea sultanului în mediile eclesiastice este dovedit, pe de altă parte, și de o dedicație a prelatului grec trăitor în Țara Românească, egumenul Matei al Mirelor de la mănăstirea Dealul, databilă înainte de 14 aprilie 1624 — cînd acesta s-a stins din viață —, în care vedem că i se adresează într-un stil pur encomiastic : „prea cinstitului și prea nobilului printre stăpîni, Domnul Skarlatos învățatul”¹⁰⁴ !

Dacă vodă Radu Mihnea a acționat la unison cu Chiril Lukaris sau Scarlat Grama în ceea ce privește manipularea puterii otomane în favoarea

propriilor interese, nu credem că politica lui, chiar și religioasă, s-a confundat cu cea a cercurilor grecești pe care le reprezentau cei doi. De pildă, în jocul complicat de interese de la Poartă, domnul român a înțeles să cultive excelente raporturi cu influentul diplomat catolic, Philippe de Harlay, conte de Césy, ambasador al Franței la Constantinopol începînd din 1619, care, la rîndul lui, așa cum observa N. Iorga, intenționa „să cîștige sprijinul stăpînitorilor noștri în vederea întinderii catolicismului, a cărui cauză o apăra în Orient, și prin părțile românești”¹⁰⁵. Contacte cu contele de Césy s-au stabilit și menținut chiar prin intermediul unor elemente din anturajul imediat al lui Radu Mihnea, cum era italo-levantinul Bartolomeu Minetti, însuși cumnatul domnului și unchiul după mamă al lui Alexandru Coconul — mare stolnic în sfatul domnesc din Țara Românească în rîstimpul 1620 — 1627 —, folosit de altminteri și pentru cîteva importante misiuni diplomatice în Transilvania¹⁰⁶. Apoi, nu trebuie să omitem, chiar dacă au o anume doză de exagerare, mărturiile unor misionari catolici despre opțiunile secrete, pe plan religios, ale lui Radu Mihnea. Astfel, franciscanul Paolo Bonici afirma următoarele într-o „relațiune asupra Moldovei” din 1632 : „Cînd am sosit în Moldova, l-am găsit pe domnul Radu Corvin <Radulio Corvino>, venit de curînd în Moldova, după ce lăsase pe soția și pe fiul său Alexandru Corvin la conducerea Țării Românești. După ce m-a cunoscut, s-a arătat binevoitor față de mine și luîndu-mă în casa sa, în chip de secretar italian — și-a dezvăluit sufletul care era de catolic”. Tot după el, vodă Radu „a murit catolic, spovedit și împărtășit de mine, în secret de toți slujitorii curții sale”¹⁰⁷, susținere pe care, evident, nu avem cum s-o controlăm ! În chip asemănător se exprimă, în 1623, cînd însă Radu Mihnea nu trecuse încă în Moldova, minoritul conventual Andrei Bogoslavič : „În Țara Românească se află domnul Radu Mihnea Corvin, este de rit ortodox și este unit cu biserica romană catolică, dar doar în taină, din cauza mai multor considerente. . . . pe care le-am arătat și în anii trecuți cînd am venit la Roma, fiind trimis de acest domn la papa Paul al V-lea de fericită pomenire”¹⁰⁸. Indiferent de temeinicia acestor informații este sigur, așa cum am văzut, că același Radu Mihnea a încurajat pe cît a putut relațiile pașnice dintre Poartă și Polonia, în timp ce Chiril Lukaris a dat încă de prin 1620 primele semne că vrea să lovească, cu ajutorul turcilor, în puternicul bastion catolic reprezentat de acest stat în răsăritul Europei¹⁰⁹.

Poate că una din rațiunile „deschiderii” secrete către Roma era legată de speranța intimă pe care Radu Mihnea și-a pus-o în lumea catolică pentru zdrobirea Imperiului otoman și eliberarea consecutivă a țărilor române de sub dominația lui. Nu dispunem de nici o mărturie directă în acest sens. Dar același Paolo Bonici, vorbind despre necesitatea înființării unui seminar catolic la Suceava, adaugă o remarcă de tot neașteptată, cel puțin pentru vremurile de care ne ocupăm : „Nobilimea din țară mi-a vorbit și m-a rugat să înjgheb școala, pentru a-și da acolo fiii, ca să învețe limba latină, — căci ei socotesc ca un fapt sigur că Moldova va fi eliberată din mîinile turcilor și va fi sub stăpînirea creștinilor — (ceea ce să dea Dumnezeu)”¹¹⁰. În lumina acestui izvor capătă noimă un grafit cu litere latine majuscule „de o uimitoare regularitate”, din pronaosul bisericii Sf. Gheorghe din Hirău, care se deslușește în chipul următor : „H<ic> f<uit> Urielus Năsturel. 1625” (Aici a fost Uriel Năsturel. 1625)¹¹¹. Avem de-a face cu nimeni altul decît Udriște Năsturel, vestitul cărturar și sfetnicul cel mai de credință al lui Matei Basarab, a cărui viitoare politică tainică va fi concentrată tocmai în jurul ideii alianței Țării Românești cu puterile europene catolice. . . . La 8 februarie și 14 martie 1625 el încă se găsea la Tirgo-

viște, unde scria hrisoave slavonești pentru cancelaria lui Alexandru vodă Coconul ¹¹². Se vede, însă, că a fost chemat sau trimis la noua reședință a lui Radu Mihnea de la Hirlău, al cărei palat, refăcut, fusese inaugurat la 20 octombrie 1624 ¹¹³. Să nu uităm apoi că însuși Radu Mihnea a primit în copilărie, cel puțin parțial, o educație de tip occidental : „a fost trimis în Italia și a fost dat acolo la școală” — cum ne spune contemporanul său Matei al Mirelor ¹¹⁴ — sau „mumă-sa l-au trimis la S-ta Gora, la mînăstirea Iverilor și de acolo călugării l-au trimis la Veneția și fiind isteț la minte, s-au dus la Padova, și au învățat carte din destul” — cum întregește, ușor eronat în privința itinerariului, cronicarul Radu Popescu ¹¹⁵.

Oricum, este aproape sigur că, asemenea unchiului său Petru Șchiopul, Radu Mihnea se pregătea să se retragă, la un moment dat, nu în Imperiul otoman, ci în apusul Europei. Informația din 1623 despre sumele de bani depuse la Veneția, confirmată și de alte surse ¹¹⁶, era asociată, așa cum am văzut mai sus, de intenția lui de a nu se mai duce niciodată la Poartă. Iar, pe de altă parte, același Paolo Bonici, secretarul lui italian, a consemnat că în cetatea Hotin „principele Radu Corvin avea 300 000 de scuzi pentru a-i trimite prin mine la Roma, <urmînd> să-i cumpăr acolo un domeniu” ¹¹⁷. Este de bănuț că acest proiect nu a mai putut fi împlinit din pricina morții domnului.

Nunta fiului lui vodă Radu, care a avut loc în imediata apropiere a hotarului dintre Moldova și Țara Românească, „la satul la Movileni, în malul Sirétiului”, a prilejuit o impresionantă demonstrație a unității politice a celor două state : „. . . era adunate două țări, țara noastră și Țara Muntenească” (Miron Costin); adică întocmai ca la o ceremonie similară, din anul 1587, la care participaseră cei doi domni de atunci — unchi și nepot ! —, Petru Șchiopul și Mihnea II ¹¹⁸. Au fost de față, pe lângă soli transilvăneni și poloni, reprezentanții tuturor Stărilor din țările românești extracarpatice : „Scaunele boierilor, din-a-diriapta domnului boierii de Moldova, iară den-a-stînga boierii muntenéști ținea dvorba și așea și căpeteniile de slujitori” (cronicarul nu a mai pomenit și de oamenii bisericii !). A fost amenajată o curte *ad hoc* : „Divanuri, case, cerdacuri, anume de această treabă făcute, cu lucrături de îmbe părțile a țărilor. . . Și au trăgănată acéia nuntă până a doa săptămînă cu mare petrecănie și bivșuguri” ¹¹⁹. Astfel, în chip simbolic, pentru o clipă Moldova și Țara Românească au avut o curte domnească unică ! Festivitatea însăși a rămas cu adevărat de pomină, fiindcă pînă la Miron Costin cel puțin două jurnale de solii străine, din 1636 și 1640, au înregistrat locul unde s-a petrecut, indicat desigur de însoțitorii moldoveni ai respectivilor călători. De pildă, în descrierea soliei la Poartă a lui Jerzy Krasinski (1636) se menționează că, pe drumul dintre Tecuci și Focșani, „. . . am văzut o movilă foarte mare pe mina stîngă, la o depărtare cam de o milă, care își are povestea ei ; între altele este vestită prin faptul că Radul voievod, fost cîndva domn al Moldovei, a serbat sub cerul liber la poalele acestei movile nunta <fiului său> cu fiica unui oarecare cetățean Skurkiel (*sic* ! — Scarlat), de neam grec” ¹²⁰. Ulterior, în 1640, în jurnalul altui sol polon în trecere pe la noi (Woicieh Miaskowski), se va preciza că acea „movilă înaltă” a fost „ridicată în cîmp în amintirea nunții pe care a serbat-o în acel loc cu mare strălucire Radul voievod al Moldovei, pentru fiul său” (s. n. — Șt. A.) ¹²¹. Ar rezulta deci, potrivit acestei din urmă mărturii, că a fost vorba de o colină artificială, ceea ce subliniază indirect amploarea și fastul deosebit atribuite evenimentului, care, fără doar și poate, în mintea lui Radu Mihnea și a contemporanilor săi depășea semnificația celebrării unei simple alianțe matrimoniale, mar-

cînd de fapt triumful politic al refacerii unirii dinastice a Țării Românești și Moldovei în beneficiul „Mihneștilor”, cei de o făuriseră pentru prima oară cu o jumătate de secol mai devreme. Unul dintre martorii asupra cărora mărețul spectacol din 1625 și-a pus amprenta, înfrîurîndu-le hotărîtor cariera politică, a fost neîndoielnic boierul Lupu Coci, viitorul Vasile vodă, care încă din 1616 se găsea, în Țara Românească, „în casă la Radu Voevod”, însoțindu-l apoi în Moldova, unde s-a și așezat definitiv ¹²².

★

Vom stărui, în continuare, asupra unui fenomen de istorie culturală, în legătură cu ambianța spirituală comună din țările românești extracarpătice, promovată în lungul celor aproape cincisprezeci ani cît au fost cîrmuite, alternativ sau împreună, de către Radu Mihnea. Într-un studiu publicat în 1947 și intitulat *Chrysobulles valaques ornés de portraits princiers*, Emil Vîrtosu semnală și discuta un număr de cinci acte din secolele XVII — XVIII, dintre care cel mai vechi poartă data 10 iulie 1614. Este vorba de un hrisov în limba slavă pentru mănăstirea Dealul, care se prezintă sub forma unui sul (*sfîtoc*) de nu mai puțin de 2,50 m lungime. Hrisovul are sus, deasupra textului, un cadru înflorat (17,5 × 22,5 cm), care acoperă aproape toată lățimea hîrtiei și în interiorul căruia, de o parte și de alta a icoanei Sf. Nicolae — hramul mănăstirii Dealul — sint pictate portretele lui Radu Mihnea, fiului Alexandru și soției lui, Doamna Arghira. Peste acest chenar au fost reprezentați doi păuni, iar și mai sus, pasărea cruciată, stema Țării Românești. Emil Vîrtosu a observat că apariția unor asemenea hrisoave, excepțional decorate, „semnifică *ipso facto* începutul unui capitol nou în diplomația românească, cît și adaosuri la capitolul corespondent, încă nestudiat, al miniaturisticii românești”. Și tot domnia sa remarcă mai departe: „Este deci natural să te întrebi dacă te găsești în prezența unui element apărut spontan în cancelaria principatului Țării Românești, sau dacă, din contră, este rezultatul unei influențe străine exercitate asupra acestei cancelarii”. În sfîrșit, deși nu a dat un răspuns la problema pe care în chip just a pus-o, este meritul său de a fi atras atenția, prin analogie cu hrisovul din 1374 pentru mănăstirea Dionisiu de la Muntele Athos, împodobit cu portretele împăratului Alexie III Comnenul al Trebizondei (Trapezunt) și soției lui Teodora, asupra originii bizantine a acestei „mode” înpămîntenite în Țara Românească ¹²³.

Din 1947 înapoi, în pofida masivului efort de depistare și editare a actelor interne ale Țării Românești, nu s-a descoperit nici un hrisov, prevăzut cu portrete domnești, anterior celui din 1614, cu toate că altele, mai tîrzii, au ieșit neconținut la iveală. Pe de altă parte, atît E. Vîrtosu, cît și cei ce l-au urmărit în publicarea succesivă și comentarea imaginii părții superioare a hrisovului din 1614, l-au socotit în chip consecvent un produs al cancelariei domnești, un „act de cancelarie” ¹²⁴. Optica asupra semnificației acestui hrisov trebuie, însă, modificată în funcție de o observație de maxim interes, făcută în 1976, dar care încă nu a fost dezbătută la noi, de cercetătorul american Gary Kent Vikan. Astfel, domnia sa, prin confruntare și comparare cu miniaturile și ornamentele care decorează manuscrisele contemporane semnate de Matei al Mirelor, a sesizat că nu numai ornamentele pictate ale lungului hrisov din 10 iulie 1614, dar și ale unui alt act, cu aceeași dată, destinat tot mănăstirii Dealul, cu un conținut mult mai scurt — o întărire pentru stăpînirea Satului Nou —, trebuie atribuite lui Matei al Mirelor însuși ¹²⁵. Mai de curînd, în 1982, într-o teză de doctorat închinată operei de miniaturist a lui Matei, cercetătoarea greacă Olga Gratiou a spus la patru numărul hrisoavelor a căror decorație ar fi ieșit

din atelierul egumenului de la Dealul¹²⁶. Totuși, unul din cele două acte proaspăt introduse în discuție, hrisovul lui Radu Mihnea din martie 1614 (fără mențiunea zilei) dăruit lui Ianachi Caragea mare postelnic pentru seliștea satului Vaideei din județul Ialomița, nu ni se pare convingător atribuit. Semnalăm doar în treacăt că scriitorul acestui act este „bătrînul Stan logofăt din Săvești”, unul dintre cei mai experimentați logofeți ai cancelariei domnești în epocă, care, după caracteristicile scrisului, credem că a fost el însuși copist de manuscrise¹²⁷. În schimb, al doilea act pus în lumină de Olga Gratiou, un hrisov al lui Radu Mihnea pentru mănăstirea Dealul din 22 ianuarie 1615, cu o monogramă ale cărei motive florale se regăsesc identice în manuscrisele lui Matei al Mirilor, face parte fără nici o umbră de îndoială din aceeași serie de acte decorate în scriptoriul de la Dealul¹²⁸.

Ce putem adăuga în plus față de cele de mai sus? Cîteva observații care țin de critica internă a textului celor trei hrisoave slavone pentru mănăstirea Dealul — două din 10 iulie 1614 și unul din 22 ianuarie 1615 —, precum și cu privire la aspectul lor grafic. Mai întii vom lua ca termen de comparație un alt hrisov de la Radu Mihnea, tot pentru așezămîntul de la Dealul, cu data 15 iunie 1612¹²⁹. Față de acest act, de la începutul domniei lui Radu Mihnea în Țara Românească, care are precizarea obișnuită a numelui grămăticului — „A scris Nestori logofăt în cetatea de scaun Tîrgoviște” —, toate cele trei acte care ne preocupă nu au indicat în încheiere decît locul de emisiune: „Scriș în cetatea de scaun Tîrgoviște”. Este un prim indiciu care ne îndrumă spre ideea că însăși redactarea și scrierea lor s-a efectuat în scriptoriul mănăstirii beneficiare. Un al doilea indiciu în acest sens îl constituie formula de blestem din celei trei hrisoave din 1614 — 1615, „îmbogățită” prin asocierea Sf. Nicolae: „. . . . Să-i fie potrivnic la cumplita judecată Sfîntul ierarh Nicolae din Mira Lichiei, care este hramul sfîntei mănăstiri”. Acest element lipsește în formula care apare către sfîrșitul hrisovului din 15 iunie 1612, unde este uzată doar cea curentă în cancelaria domnească: „Și să fie cu Iuda și cu de trei ori blestematul Arie și blestat și afurisit de Domnul Dumnezeu și de cei 318 sfînți părinți de la Nicheia”. Reține atenția, de asemenea, chipul ieșit din comun în care figurează titlul lui Radu Mihnea în hrisovul din 22 ianuarie 1615: „. . . Io Radul voievod, fiul preabunului și răposatului Mihnea voievod, cu mila lui Dumnezeu, domn a toată țara Ungrovlahiei și al Podunaviei” (s. n. — Șt. A.). În sfîrșit, însuși modul cum a fost compus textul hrisovului cel lung din 10 iulie 1614, care cuprinde o întărire a tuturor stăpînirilor mănăstirii Dealul, dă de gîndit. Contrar uzanțelor celor mai banale din cancelaria domnească, la începutul primei părți a acestui hrisov, în care sînt confirmate daniile mai vechi primite de mănăstire, nu apare numele și titlul domnului în funcție la data emiterii actului. Acest element obligatoriu în oricare hrisov domnesc răsare abia către jumătatea textului, cînd se trece la înșirarea daniilor propriu-zise ale lui Radu Mihnea, începînd cu Satul Nou, pentru care de altminteri a fost întocmit și hrisovul scurt, cu dată identică.

Numaidecît după numele și titlul domnului, din lectura hrisovului cel lung aflăm că Satul Nou a fost dăruit cînd „. . . am ieșit să mă închin sfîntului lăcaș. . . în mănăstirea zisă Dealul”. Apoi, dania este motivată astfel: „Cînd am fost noi acolo, am văzut sfîntul lăcaș stricat și lovit și sărăcit și jefuit și surpat cu totul de Unguri” (invazia lui Gabriel Báthory din anul 1611)¹³⁰. Este foarte probabil ca vizita lui Radu Mihnea vodă la mănăstirea Dealul să fi avut loc chiar la data de 10 iulie 1614, abia

ulterior fiind deci lucrute și supuse spre semnare domnului, la Țirgoviște, cele două acte. Bănuim aceasta, deoarece am constatat că, de fapt, ziua de 10 iulie a căzut, în anul 1614, într-o . . . duminică !

Ținând seamă de toate cele de mai sus, cît și de tipul de literă folosit nu numai pentru hrisoavele din 10 iulie 1614, ci și pentru cel din 22 ianuarie 1615, care diferă net de minuscula cursivă practică constant în cancelaria domnească și este, în schimb, asemănător semiuncialei din manuscrisele slavone ale epocii, putem conchide fără teamă de a greși că acest grup de acte a fost integral realizat în scriptoriul de la Dealul. Prin intermediul actelor discutate avem dovada sigură că în scriptoriul condus de marele cărturar grec funcționa și o „secție” slavonă¹³¹.

Să mai zăbovim puțin, acum, la momentul vizitei lui Radu Mihnea la mănăstirea Dealul, consemnat în hrisovul lung, cu portretele domnești din 10 iulie 1614. Este de presupus, firește, că acest pelerinaj voievodal a constituit un episod important în evoluția legăturilor personale dintre egumenul mănăstirii, Matei al Mirelor, și domn. De aceea bănuim că el a fost pregătit cu grijă de cel dintîi și nu este deloc exclus ca în această împrejurare învățatul prelat grec să se fi gîndit să ofere lui Radu Mihnea acel „plăcut poclon literar” — cum îl denumea Nicolae Iorga —, adică „Povestirea pe scurt despre neașteptata cădere din domnie a lui Șerban Vodă zis și Radu, și despre venirea în Țara Românească a lui Radu Voievod, fiul lui Mihnea”. Se știe că această cronică în proză, în limba greacă, nu este altceva decît prefacerea și întregirea *Acoluției* (Slujbei) Sf. Grigore Decapolitul, redactată anterior tot de Matei al Mirelor¹³². Ultimele evenimente înregistrate de cronică sînt expediția comună, începută în luna septembrie 1613, a lui Radu Mihnea al Țării Românești și a lui Ștefan II Tomșa al Moldovei, cu sprijin turco-tătar, contra principelui transilvănean Gabriel Báthory, precum și asasinarea acestuia din urmă, care a avut loc în ziua de 27 octombrie 1613. Or, cele din urmă rînduri ale cronicii lui Matei al Mirelor consemnează tocmai că „. . . cei de pe lîngă nebunul de Báthory Gábor”, văzînd că nu se pot opune „puterilor alor noștri”, s-au sfătuit și „ucigîndu-l cu sabia” pe principe, astfel „au pus capăt războiului; și s-a întors fiecare la ale sale cu pace : Ștefan în Moldova, iar domnul <Radu Mihnea> la noi¹³³”. Este așadar limpede că, la data alcătuirii cronicii sale, cea mai recentă faptă a lui Radu Mihnea vrednică de a fi menționată de egumenul de la Dealul a fost participarea la campania din Transilvania, isprăvită victorios. Și aceasta era într-adevăr situația la data de 10 iulie 1614, cînd credem că s-a produs vizita domnească la mănăstire. . . .

Fixarea anului și circumstanțelor redactării cronicii în proză a lui Matei al Mirelor are însemnătatea ei. Și se va vedea îndată de ce. Cum iarăși bine se știe, scrierea egumenului de la Dealul a mai trecut printr-o prefacere ; ea a fost extinsă pînă la anul 1618, la începutul domniei lui Gavrilaş Movilă, și, pe de altă parte, transformată în cronică în versuri¹³⁴. Ulterior, forma ultimă a slujit ca izvor, unicul izvor, pentru acoperirea perioadei 1602—1618 din istoria Țării Românești, în cadrul cronicii oficiale, de curte, în limba română, care, probabil, a fost inițiată în primii ani de domnie ai lui Matei Basarab¹³⁵. Lăsînd la o parte problema acestei compilații în limba română, care va sta la baza *Letopiseșului Cantacuzinesc*, din a doua jumătate a secolului XVII, este locul să formulăm întrebarea : odată născută ideea cronicii în limba greacă a Țării Românești, care, însă, se limita la evenimentele de după 1602, nu s-a pus oare curînd și problema ca ea să fie

legată de ceva, de o cronică de la începuturi a statului de la miazăzi de Carpați? Știm, desigur, că în deceniul al doilea al veacului XVII o asemenea cronică exista, dar ea era scrisă în limba slavă, cel puțin pînă la Mihai Viteazul¹³⁶. Ar fi deci logic să presupunem că, nu mult după 1614, a fost efectuată o tălmăcire din slavonă în greacă a acestui izvod, ce data din secolul precedent și care mai târziu, la începutul celui de-al patrulea deceniu, a fost tradus tot din slavonă și în română.

Deducția noastră are un scop bine precizat. Letopisețul arab al Țării Românești, descoperit în Liban de Virgil Cândea, databil puțin după mijlocul secolului XVII, a fost de fapt realizat prin traducerea cronicii interne, dar printr-un *intermediar grecesc*. Cînd a fost luată această tălmăcire în limba greacă a cronicii interne a Țării Românești este o chestiune deschisă. Ceea ce este sigur și a fost observat încă de Virgil Cândea este că intermediarul grecesc se oprea la anul 1618; altfel spus, el includea atît traducerea analelor slavone din secolul XVI, pentru răstimpul 1292–1593, cît și o selecție de știri culese din „Istoria celor întîmplate în Țara Românească de la Șerban voievod pînă la Gavril voievod” de Matei al Mirelor¹³⁷. Inexistența unei continuări a acestei cronici în limba greacă a Țării Românești, care să poată apoi fi tălmăcită în arabă de Macarie Zaim, patriarhul Antiohiei, ne îndeamnă să o datăm cîndva, în jurul anului 1618. Așa ne explicăm forma extrem de simplă, preluată de tălmăcirea arabă, a legendei despre „descălecatul” lui Negru Vodă. Iată textul: „Cel dintîi care a cucerit¹³⁸ Țara Românească a fost Ankro-voievod <Negru Vodă>. Venit-a din Țara Ungurească, adică al-Mağar <Transilvania>, și s-a pogorit pe riul Dîmbovița și a început cucerirea Țării Românești. Și a zidit o biserică măreață și foarte frumoasă în orașul Cîmpulung. Și a stat în domnie ani 24 și a murit”¹³⁹. Este foarte plauzibil ca textul citat să fi fost tradus direct din slavonă în greacă și să fie de fapt vorba de însăși versiunea genuină a introducerii la cronică Țării Românești, adică povestea „descălecatului” așa cum a fost ea concepută în a doua jumătate a secolului XVI, pe vremea lui Alexandru vodă Mircea. Așadar, contrar părerii lui Virgil Cândea, care a datat intermediarul grecesc utilizat de Macarie Zaim după 1636¹⁴⁰, noi credem că această cronică în limba greacă a Țării Românești a fost întocmită în anii de sfîrșit a celei de-a doua decade a secolului XVII sau în primii din cea următoare, adică pe vremea cînd influența grecească, pe plan economic și politic, dar și cultural, a jucat un rol de seamă, la nivel aulic, în viața societății românești. Mai târziu, pe vremea lui Matei Basarab, ea nu și-ar mai fi avut negreșit rațiunea de a exista.

După această lungă paranteză, să ne întoarcem la cele trei hrisoave lucrate în scriptoriul de la Dealul, bineînțeles mai cu seamă la hrisovul cu miniatura conținînd portretele domnești. Identificarea lui Matei al Mirelor ca autor al decorului pictat al acestui act îngăduie pentru întîia oară să se dea un răspuns la întrebarea de odinioară a lui Emil Virtosu: „moda” hrisoavelor ornate cu portrete domnești s-a ivit la noi nu spontan, ci datorită înriuririi unei personalități de excepție, cum a fost în epocă, sub multe aspecte, egumenul de la Dealul, asupra cancelariei din Țara Românească. Faptul că Radu Mihnea a consimțit să sancționeze cu propria-i semnătură inedita creație artistică reprezentată de somptuosul hrisov din 10 iulie 1614, transformîndu-l astfel în act de cancelarie, ne trimite cu gîndul la veleitățile „monarhice” ale acestui personaj, al cărui gust pentru fast și etichetă a rămas în amintirea contemporanilor pînă târziu, impresionînd chiar și generația următoare, a unui Miron Costin, care de altmînteri l-a și descris

în amănunt¹⁴¹. În fond, contemplînd hrisovul din 1614, putem merge și mai departe și delimita, cu ajutorul lui, componenta „bizantină” a mentalității lui Radu vodă Mihnea; așa după cum, foarte recent și cu îndreptățire, s-a insistat asupra amplei italianizante a vieții de la curtea lui, rod al unei alte deschideri mentale a personajului¹⁴².

Este tot meritul Olgăi Gratiou de a fi sesizat că hrisovul din 21 mai 1651, decorat la rîndul lui cu portrete domnești, de astă dată Matei Basarab și Doamna Elina, se inspiră în chip vădit din miniatura votivă și din restul podoabei pictate ale celor două hrisoave din 10 iulie 1614¹⁴³. Totuși, nu putem împărtăși în nici un caz concluzia aceleiași cercetătoare, potrivit căreia utilizarea vechilor acte de la Dealul ca model pentru noi acte înseamnă numai sublinierea ideii continuității dinastice și a privilegiilor ei, și nu poate fi privită ca o înriurire a practicii atelierului de la Dealul¹⁴⁴. Cea mai bună dovadă că lucrurile nu au stat așa o constituie răsfrîngerea „model” lansate de egumenul de la Dealul în Moldova. Într-adevăr, de curînd a ieșit la iveală și cel dintîi hrisov de proveniență moldovenească, prevăzut cu o miniatură, în colțul din dreapta sus, reprezentîndu-l pe Miron vodă Barnovschi. Actul, un pergament (63 × 73 cm), cu data 9 decembrie 1627, a fost redactat în Iași și cuprinde dania satului Toporăuți din ținutul Cernăuți pentru mănăstirea Uspenia din tîrgul Iași, care este totodată închinată la Ierusalim¹⁴⁵. Autorul actului este un uricar al cărui nume poate fi des întilnit în cancelaria Moldovei, Stratilat sau Stratulat Borăleanul, iar miniatura, așa cum cu drept cuvînt s-a observat, îl înfățișează pe domn în chip asemănător, mai bine zis după „tipicul” tablourilor votive din mănăstirile moldovenești, adică susținînd pe mîini imaginea bisericii Uspenia, al cărei ctitor de fapt și era (biserica Barnovschi din Iași)¹⁴⁶. Să spunem, însă, numaidecît că acest hrisov a fost emis la puțină vreme după ce se stînsese din viață, în scaunul domnesc al Moldovei, Radu Mihnea — 13 ianuarie 1626 — și că, în plus, Miron Barnovschi a fost, după cît se pare, succesorul lui desemnat¹⁴⁷. Trebuie deci să admitem o anume continuitate de „stil” între domniile lui Radu Mihnea și Miron Barnovschi, mai ales pe direcția dezvoltării legăturilor de tot felul între statele românești extracarpatiche, cu atît mai mult cu cît Alexandru Coconul a păstrat tronul Țării Românești pînă în noimbrie 1627. Or, există chiar probe indubitabile despre intensificarea schimburilor culturale moldo-muntene, mulțumită climatului politic prielnic al unirii dinastice refăcute de „Mihnești”. De pildă, cunoaștem două manuscrise dăruite de Anastasie Crimca, mitropolitul Moldovei, la 24 iunie 1625, mitropoliei din Tîrgoviște. Este vorba de un *Prolog* pentru lunile ianuarie — aprilie și de un altul pentru lunile mai — august. Putem așadar bănui că înaltul prelat moldovean a dăruit Mitropoliei Țării Românești întreaga serie de *Proloage*, pentru tot cursul anului¹⁴⁸. Interesant este însă că, lucrînd în Moldova, Anastasie Crimca a menționat nu numai că „a făcut” aceste manuscrise „în zilele. . . domnului nostru Io Radul voievod Mihnevici. . . domn al țării Moldovei”, ci și „în zilele prea iubitului său fiu, . . . Io Alexandru voievod Mihnevici. . . domn al țării Ungrovlahiei”¹⁴⁹ ! „Moda” hrisoavelor decorate cu miniaturi votive a putut prin urmare foarte bine pătrunde din Țara Românească în Moldova pe la jumătatea deceniului al treilea al veacului XVII, dacă nu cumva chiar mai de timpuriu, sub prima domnie a lui Radu Mihnea la răsărit de Carpați¹⁵⁰.

Asemenea interferențe spirituale sînt, după părerea noastră, mai semnificative pentru evoluția ideii unității românilor decît însuși fenome-

nul mutării marilor dregători dintr-o țară în cealaltă, pe urmele lui Radu Mihnea, care atunci, în 1623 — 1624, au fost în majoritate boieri de origine greacă (Hrizea mare vistier, Trufanda mare postelnic, Aslan mare vornic etc.)¹⁵¹. La fel de semnificativă, de altminteri, ni se pare în această privință și reacția solidară a societăților din cele două state față de regimul „prefanariot” instituit mai ales de Radu Mihnea, dar menținut și încurajat și de ceilalți domni contemporani lui, reacție ilustrată din plin prin mișcările xenofobe ale Stărilor din Țara Românească și Moldova (1618)¹⁵².

Inscripția de pe piatra de mormint a lui Radu Mihnea, sculptată după ce, la 5 februarie 1626, trupul său, adus „cu mare cinste” de la Hir-lău, a fost îngropat în mănăstirea Sf. Troiță de la București, mindra și bogata ctitorie a neamului „Mihneștilor” — refăcută din temelie de el însuși! —, vădește că „Radul voevod. . . au fost domnu Țării Rumânești și Moldovei”¹⁵³. Iar jos, la vedere, în cîmpul central al pietrei, au fost săpate alături stemele Țării Românești și Moldovei, împreună care apoi, în lungul timpului, va fi din ce în ce mai des repetată în heraldica românească¹⁵⁴. Fapt deosebit de semnificativ, textul inscripției a fost conceput și scris *în limba română*, ceea ce proiectează o lumină simbolică asupra principalei opere politice a lui Radu Mihnea, care, dincolo de atmosfera eclectică de la curtea lui, revelată nouă fie prin mărturiile scrise¹⁵⁵, fie prin creația arhitectonică din epocă¹⁵⁶, a avut un caracter *național*, în sensul modern al cuvîntului¹⁵⁷.

„Domniia Radului-vodă celui Mare împărăției, nu domniei sămănătoare și pentru lucrurile și tocmelele casei lui i-au dzis Radul-vodă cel Mare”¹⁵⁸. Epitetul „cel Mare”, menționat de Miron Costin în legătură cu numele lui Radu Mihnea, i-a fost într-adevăr conferit de posteritate. O inscripție de la mănăstirea Comana, din timpul lui Matei Basarab, amintește că „în zilele Radului vodă celui Mare” au fost aduse în țară „de la Beciu” (Viena) osemintele lui Radu vodă Șerban¹⁵⁹. Gestul însuși, al îngăduinței date pentru reînhumarea în pămîntul strămoșesc a rămășițelor predecesorului și rivalului său, cel ce-l ținuse departe de tron timp de zece ani de zile (1602 — 1611), iar apoi luptase împotriva lui pînă la moarte (1620), ne arată în Radu Mihnea un autentic monarh, pătruns în egală măsură de tradițiile țării și ale propriei familii, dar și de spiritul vremurilor noi¹⁶⁰.

NOTE

⁸³ Una din sursele extraordinare de venit a lui Radu Mihnea a fost îngăduința de răscumpărare în masă de vecinie a satelor domnești, măsură luată în Țara Românească în anul 1614 (Florin Constantiniu, *Din politica socială a unui prefanariot (Radu Mihnea)*, în vol. *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 213—217). Cit despre veniturile obișnuite, merită să cităm pe însuși patriarhul Chiril Lukaris, o vreme observator direct al realităților de la curtea lui Radu Mihnea. Este vorba de o relatare din 28 aprilie 1629 a bailului Sebastiano Venier asupra unei convorbiri avute cu patriarhul în problema recrutării de mercenari din țările române pentru Venetia, idee pe care o lansase încă din 1617 Polo Minto, soțul Doamnei Maria, fiica lui Petru Șchiopul (Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. CCCXLVII, p. 368—369; N. Iorga, *Întoarcerea unei pribege . . .*, p. 228). Avizul lui Chiril Lukaris a fost negativ: „. . . mi disse esser negotio quasi impossibile per molti rispetti; ma in particolare per esser quelle Provincie assai desolate et distrutte rispetto al passato di gente, le quali si preservano per la difesa di quel paese da Tartari, et che quei Principi le impedirebbero con ogni loro sforzo; si verrebbero in oltre a privar dei carazi . . . che sono il fondamento delle loro entrate, affermandomi pero quelli huomini esser molto valorosi, bravi, et atti ad ogni fattione” (Ováry Lipót, *op. cit.*, p. 751—752).

O anume „cotă” a încrederei din partea turcilor provenea desigur din faptul că tatăl lui Radu Mihnea trecuse la islamism (N. Iorga, *Renegați în trecutul ferilor noastre și al neamului*

românesc, în „A.A.R.”, *M.S.I.*, seria II, t. XXXVI (1913—1914), București, 1914, p. 801—802), el însuși aducind cu sine în Țara Românească, iar apoi în Moldova, unde s-au convertit la creștinism, pe frații rezultați din noua familie, musulmană, a lui „Mehmet bei” de Nicopol (idem, *Frații păgâni ai lui Radu Mihnea*, în „Revista Istorică”, an. X (1924), nr. 4—6, p. 81—82). Unul din acești frați, „Potarnak Mustafa” — „om înaintat în vîrstă, gros și mare, care fusese creștin și s-a turcit” —, mai trăia încă în 1636 la Silistra, unde se găsea și un palat „construit de răposatul Radul voevod, domnul Moldovei” (*Călători străini despre țările române*, vol. V, București, 1973, p. 123). Adăugăm aici amănuntul, cules dintr-un act din 2 noiembrie 1636, că Radu Mihnea avea stăpînire chiar în apropierea capitalei otomane: „Deci cîndu au fost la satul Radului voevod la Agripiiia aproape de Țarigradu, eșit-au chihaiiale înainea haraciului. . .” („Biserica Ortodoxă Română”, an. LXXXII (1964), nr. 11—12, p. 1090).

⁶⁴ Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 91; Radu Popescu, *op. cit.*, ed. cit., p. 91. Pentru asemănările dintre relatarea lui Radu Popescu și însemnările lui Miron Costin despre „momentul” Radu Mihnea, care „prin caracterul lor aproximativ” au putut fi doar rodul „relatării orale a unei terțe persoane” către autorul *Istoriilor*, vezi Dragoș Sebastian Neamțu, *Paternitatea și datarea cronicii „Istoriile domnilor Țării Românești”*, în „România Literară”, an. II (1969), nr. 50, p. 12—13. Vezi și *Istoria Țării Românești (1290—1690)*. Letopiseșul *Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 94—95.

⁶⁵ Un Duca, comis, a fost folosit în 1624 în tratativele cu tătarii, „tot la hanul și la Șahan Chiri sultan cînd au robit lătarii Țara Românească și vroiau să robească și țara noastră” (Moldova) și, mai apoi, într-o împrejurare similară de la începutul anului 1626, în ajutorul morții lui Radu Mihnea, (N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*. . . , p. 397).

⁶⁶ Gunnar Hering, *op. cit.*, p. 128—129; A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină*. . . , p. 113.

⁶⁷ T. Gemil, *Relațiile țării române cu Poarta otomană*. . . , nr. 40, p. 136—137. Sultanul Ahmed I scria, la 11 februarie 1609, lui Constantin Movilă, domnul Moldovei: „. . . oamenii tăi luînd bani, la Istanbul, de la măcelarul numit Scarlat, se obligaseră ca, în schimbul lor, să-i trimită oi din acea parte”; cînd, însă, în Moldova a venit un om al lui Scarlat ca să ridice oile, i s-a spus că, „din pricina iernii, oile muriseră” și de aceea nu se mai putea achita cu oi întreaga sumă de bani datorată; sultanul poruncea să se respecte obligația asumată, iar dacă totuși nu era posibil, restul să fie acoperit cu „boi și bani”.

⁶⁸ *Ibidem*, nr. 70, p. 179—181.

⁶⁹ *D. I. R.*, B, veac. XVII, vol. III, nr. 134, p. 164—165.

⁷⁰ *Ibidem*, vol. IV, nr. 452, p. 443—444.

⁷¹ *D. R. H.*, A, vol. XXI, nr. 91, p. 103 și nr. 203, p. 260. Anterior a fost, în Țara Românească, marele clucer al lui Alexandru Coconul, în răstimpul 8 iulie 1624—12 septembrie 1626 (Marieta Adam, *Lista unor dregători de categoria a doua, în secolele XV—XVII (Țara Românească)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. IX, București, 1978, p. 187). Aici trecuse din Moldova, unde Radu Mihnea îl făcuse pentru prima oară pîrcălab de Neamț (25—27 martie 1624) (N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*. . . , p. 157—158).

⁷² N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*. . . , p. 368—369. Un act din 25 martie 1624, care cuprinde o întărire de stăpînire dată de Radu Mihnea pentru toate satele lui Ianache din Moldova, dovedește prezența lui acolo încă de pe vremea lui Constantin Movilă (1607—1612), adică tot atunci cînd îl aflăm pentru prima oară pe Scarlat făcînd afaceri cu oi în aceste părți (*D. I. R.*, A, veac. XVII, vol. V, nr. 365, p. 277).

⁷³ *D. R. H.*, B, vol. XXII, nr. 168, p. 340 și vol. XXIII, nr. 12, p. 24—27.

⁷⁴ A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină*. . . , p. 113.

⁷⁵ Ștefan S. Gorovei, *Contribuția la genealogia familiei domnitoare Tomșa*, în „Revista Arhivelor”, an. XLVIII, vol. XXXIII, nr. 3, București, 1971, p. 375, 377—378 și 379.

⁷⁶ A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină*. . . , p. 201, nota 291.

⁷⁷ N. Stoicescu, *Lista marilor dregători moldoveni (1384—1711)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol”, t. VIII, Iași, 1971, p. 414. Pentru filiație, vezi C. A. Stoide, *Curt Celebi*, în „Revista Critică”, X (1936), nr. 1, p. 35.

⁷⁸ Două rapoarte ale ambasadorului englez la Poartă vădesc faptul că, în pragul anului 1624, Ștefan Tomșa a mai făcut o încercare de a obține tronul Moldovei promițînd „o mare sumă de bani pentru susținerea expediției din Asia”, dar încercarea lui a fost zădărnicită de oamenii lui Radu Mihnea (*The Negotiations of Sir Thomas Roe*. . . , I, p. 213 și 214). Din cîte știm sînt ultimele mărturii care-l atestă pe fostul domn moldovean încă în viață.

⁷⁹ Stelian Marinescu, *Dispozițiunile de drept laic în Pravila de la Govora din 1640*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an. LXXXI (1963), nr. 3—4, p. 324.

⁸⁰ Nicolò Barozzi și Guglielmo Berchet, *Le relazioni degli stati europei lette al Senato dagli ambasciatori veneziani nel secolo decimosettimo — Turchia*, volume unico, parte I, Venezia, 1871, [pe copertă: 1873], p. 164. Merită reîntărită mențiunea cu privire la Mihai Viteazul, în legătură cu „Marea Idee” a restaurării împărăției bizantine.

¹⁰¹ Pentru data alegerii, vezi Gunnar Hering, *op. cit.*, p. 27. Miron Costin, în a sa *Cronica țărilor Moldovei și Munteniei* [= Cronica polonă], a făcut strania afirmație că „. . . după înfrântul război de la Hotin domnul Radul a dat clerul acestei țări <Moldovei> sub ascultarea patriarhilor de Constantinopol” (*Opere*, ed. cit., p. 214), care nu poate fi interpretată decât ca un ecou al strânelor legături dintre ambele țări române, aflate între 1623—1626 sub cîrmuirea lui Radu Mihnea, și scaunul constantinopolitan, ocupat în aceeași vreme (4 nov. 1620—12 aprilie 1623; 22 septembrie 1623—4 octombrie 1633) de Chiril Lukaris (N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, *Monarhii*, București, 1938, p. 8). Prietenia dintre înaltul ierarh și domnul român în perioada anterioară poate fi dedusă din ostilitatea manifestă a patriarhului Timotei II al Constantinopolului (1612—1620) față de prelații din preajma lui Radu Mihnea. Astfel, în septembrie 1616, numai dect după trecerea lui vodă Radu în Moldova, Timotei II a procedat la caterisirea mitropolitului Țării Românești Luca din Cipru, măsură „nemai întilnită în întreaga istorie a legăturilor dintre Marea Biserică și Mitropolia Ungrovlahiei”, care, totuși, a rămas fără urmări practice (Alexandru Elian, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Biserici Ortodoxe (De la întemeiere pînă în 1800)*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an. LXXVII (1959), nr. 9—10, p. 920). Un act otoman recent publicat lasă să se întrevadă și o încercare de intervenție a lui Timotei II în politica ecleziastică din Moldova a lui Radu Mihnea. Se știe că acesta a intrat în conflict cu mitropolitul Anastasie Crimca, pe care l-a înlocuit prin iunie 1617 cu un grec, Teofan III (Mîrcea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, București, 1981, p. 7). Pare probabil că fostul mitropolit a făcut apel în cursul confruntării cu domnul la autoritatea patriarhului ecumenic, deoarece o poruncă a sultanului Ahmed I confirmă — desigur, la cererea lui vodă Radu de astă dată! — autonomia Bisericii moldovenesti în raport cu scaunul ecumenic; „Și chiar dacă supărările sînt produse de amestecul patriarhiei grecești, să nu îngădui nimănui ca, de acum înainte, să facă ceva contrar tradiției, căci nici aceștia nu se amestecă din vremuri vechi”. (T. Gemil, *Relațiile țărilor române cu Poarta otomană*. . . . , nr. 68, p. 177—178). Pentru vocația de autocefalie ecleziastică a Moldovei la sfîrșitul secolului XVI, vezi Cesare Alzati, *Terra romana tra Oriente e Occidente. Chiese ed etnie nel tardo '500*, Milano, 1982, p. 218 și 236—237.

¹⁰² Const. Erbiceanu, utilizînd un manuscris grecesc din 1628 provenit de la mănăstirea Sf. Sava de la Iași, a publicat predica în „Revista Teologică”, an. III (1885), nr. 30, p. 239—240 și nr. 33, p. 261—262. Cf. opinia lui Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină*. . . , p. 195.

¹⁰³ *D. I. R.*, B, veac. XVII, vol. IV, nr. 593, p. 579. Pentru această posesiune personală a lui Chiril Lukaris, vezi și N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ed. a II-a, vol. I, București, 1929, p. 257. La 16 octombrie 1625, într-un act emis la București de Alexandru Coconul pentru mănăstirea Snagov se menționează că „ispravnic” al brisovului a fost „jupan Scărlet, socrul domniei mele” (*D. I. R.*, vol. cit., nr. 583, p. 569).

¹⁰⁴ L. Politis, *Un copiste éminent du XVIIe siècle : Matthieu métropolit de Myra*, în „Studia Codicologica”, Berlin, 1977, p. 388. Pentru o scrisoare și un scurt tratat de geografie trimise de marele învățat Teofil Coridaleu tot lui Scărlet, vezi Cléobule Tsourkas, *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'œuvre de Théophile Corydalée (1563—1646)*, Bucarest, 1948, p. 46—47, 53, 77—79.

¹⁰⁵ N. Iorga, *O scrisoare a lui Alexandru Vodă Coconul către ambasadorul francez Césy*, în „Revista Istorică”, an. VII (1921), nr. 10—12, p. 215 și 215—217. Scrisoarea din 2 mai 1626, în care Alexandru Coconul evoca „buona amicitia et fratellanza” dintre răposatul său tată și de Césy, a fost retipărită de Al. Ciorănescu, *O scrisoare a lui Alexandru Coconul*, în „Revista Istorică”, an. XXI (1935), nr. 4—6, p. 109—110. O altă epistolă, din 25 octombrie 1626, în care Alexandru vodă pomenește iarăși de „vechea și buna” legătură dintre Radu Mihnea și ambasadorul francez și, pe de altă parte, de faptul că „il signor Minetti, nostro zio” — proaspăt întors de la Constantinopol — „ne à relatato del bon amore” al lui Césy față de domnul Țării Românești, a fost editată tot de N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. I, București, 1895, p. 64—65.

¹⁰⁶ În 1623 misionarul catolic Andrei Bogoslavič afirma următoarele despre anturajul lui Radu Mihnea: „La curtea sa sînt mulți nobili catolici și printre alții este cumnatul sus-numitului domn” (*Călători străini despre țările române*, V, p. 8). Pentru misiunile diplomatice ale lui Bartolomeo Minetti în Transilvania, la Gabriel Bethlen, în 1621 și 1624 (două), vezi N. Iorga, *Socotelile Brașovului*. . . , p. 50, 58 și 59.

¹⁰⁷ *Călători străini*. . . , V, p. 25—26.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 8. Bogoslavič a fost purtătorul scrisorii din 1618 către papă a lui Radu Mihnea, care „l făcuse secretar al său pentru limbile latină și italiană”, trimițîndu-l și în alte părți cu misiuni (*Ibidem*, p. 252).

¹⁰⁹ Gunnar Hering, *op. cit.*, p. 39 și 81. În fond, în 1602, cu tot ajutorul turcilor, Radu Mihnea nu a putut să se mențină în Țara Românească tocmai din pricina opoziției hotărîte a polonilor. Aici își are probabil originea teama superstițioasă a lui față de o confruntare cu Polonia, de care amintește, în legătură cu împrejurările din martie 1616, Charles de Joppécourt: „. . . și-a amintit că un anume italian care se ocupa cu precizarea viitorului, îi spusese odi-

niară că dacă se va încăiera vreodată cu polonii, viața li va fi în primejdie” (*Călători străini*. . . IV, p. 405).

¹¹⁰ *Călători străini*. . . , V, p. 27–28. Un „Matei clucerul dascalul”, care semnează grecește pe un zăpis din 16 martie 1626 și care ar fi avut rosturi de profesor la Rîmnic, în Țara Românească, este semnalat de A. Sacerdoțeanu, *Noi documente de cultură românească veche, II. Un dascăl de învățămînt superior la Rîmnicu-Vilcii, în 1626*, în „Glasul Bisericii”, an. XXVI (1967), nr. 1–2, p. 105–106.

¹¹¹ P. S. Năsturel, *Înscmări din Hirău și împrejurimi*, în „Monumente și muzee”, I, București, 1958, p. 218; vezi și I. Mînea, *În legătură cu grafițele de la biserica Sfîntul Gheorghe din Hirău*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, XIX (1926), fasc. 47, p. 80 și 84.

¹¹² *D. I. R., B*, veac. XVII, vol. IV, nr. 498, p. 483 și nr. 503, p.487, (P. S. Năsturel, *op. cit.*, p. 220).

¹¹³ Grafiitul grecesc din pronaosul bisericii Sf. Gheorghe, cu numele lui Trufanda postelnic și al lui „Ioan al lui Manta”, probabil cei ce au privegheat lucrările de refacere ale „cetății” de la Hirău, la P. S. Năsturel, *op. cit.*, p. 217; vezi și I. Mînea, *În legătură cu grafițele*. . . , p. 79 și 85. Dă-se o întimplare de la curtea din Hirău a lui Radu Mihnea, „o fată din trupul lui, să fie fugit cu o slugă” etc., care a fost înregistrată într-unul din „cuvintele” lui Neculce, vezi Ion Necul ce, *Letopisetul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1975, p. 19. De menționat că, asemenea tatălui său, și Alexandru Coconul a mutat reședința sa, de la Tirgoviște la București, probabil în mai 1625 (I. Mînea, *Cînd s-a mutat reș dința domnească, de la Tirgoviște la Bucur și*, în „Cercetări Istorice”, X–XII, 1934–1936, nr. 1, p. 338–339; pentru prezența constantă a lui vodă Alexandru la București, începînd cu 21 mai 1625, vezi *D. I. R., B*, veac. XVII, vol. IV, *passim*).

¹¹⁴ N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine*. . . , p. 22.

¹¹⁵ Radu Popescu, *op. cit.*, ed. cit., p. 89. Cronicarul a „auzit den bătrîni” că Radu Mihnea „au fost om foarte înțelept și învățat, grecește, letinește, francește”; Matci al Mirilor spune că, pe lângă „carte elinască și grecească”, pe care a învățat-o „pe deplin” în Italia, ulterior, la Constantinopol „a mai învățat și carte și limbă arăbească” (loc. cit., p. 22–23). Studiile lui Radu Mihnea la Padova sînt improbabile. În schimb, legăturile strîns ale familiei „Mihneștilor” cu mănăstirca Iviron de la Muntele Athos sînt binecunoscute pentru a accepta un popas al tînrului vlăstar domnesc acolo (Radu Crețeanu, *Traditions de famille dans les donations roumaines au Mont Athos*, în culegerea *Études byzantines et post-byzantines*, vol. I, București, 1979, p. 136–137). Pentru prezența lui la Veneția, în 1595, unde tatăl său îi scria, la 4 august: „. . . mult m-am bucurat. . . de sirguința cu care înveți literile”, vezi N. Iorga, *Contribuțiunile la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „A. A. R.”, M. S. I., Seria II, t. XVIII, București, 1896, p. 105–106 (vezi și p. 103).

¹¹⁶ Hurmuzaki, *Documente*, IV–2, nr. CCCXLVI, p. 399, nr. CCCXLIX, p. 402 și nr. CCCCLIX, p. 407. În legătură cu aceste depuneri de bani trebuie pusă călătoria la Veneția a lui „Rissa”, poate însuși marele vistier Hriza din Bălteni, pe care Radu Mihnea, în 8 februarie 1622, din Tirgoviște, îi recomandă cîrmuirii Republicii Ragusa, amintind totodată și de trecerea lui pe acolo (Radu Constantinescu, *op. cit.*, nr. 312, p. 165 și 257).

¹¹⁷ *Călători străini*. . . , V, p. 21–22.

¹¹⁸ Apropierea dintre cele două momente a fost sesizată de N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 9.

¹¹⁹ Toate citatele, din Miron Costin, *op. cit.*, p. 91. Prezența la Alba Iulia, la 15 august 1625, a doi soli, unul din Țara Românească, celălalt din Moldova (Óváry Lipot, *op. cit.*, p. 158) a avut probabil rostul de a-l invita la nuntă pe principele Gabriel Bethlen. Asupra unei invitații similare, transmise în Polonia castelanului Cracoviei, Zbaraski, vezi Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II, vol. II, nr. CCXL, p. 530).

După Gheorghe I. Brătianu, în textul lui Miron Costin, în loc de „doă țări”, ar trebui să înțelegem „două Stări”, „fiecare cu treptele ei, ierarhic deosebite: boierimea de divan și moșic, și reprezentanții ostășimii privilegiate, cîrteni moldoveni și roșii munteni” (*Sfatul domnesc și adunarea Stărilor în principatele române*, Évrý, 1977, p. 221). Fără a exclude și acest sens, credem totuși că semnificația primordială a imaginii evocate de cronicar este cea a înțînirii, sub semnul unității dinastice, a elitelor politice ale celor două state românești.

¹²⁰ P. P. Panaitescu, *Călători poloni*. . . , p. 28; *Călători străini*. . . , V, p. 118. Ion Neculce, în *O samă de cuvinte* a înregistrat și tradiția potrivit căreia Scarlat „cel bogat de la Țarigrad” ar fi fost căsătorit cu. . . o fiică a lui Iliăș Rașeș. El folosește această tradiție spre a sublinia că și Constantin Mavrocordat de fapt „să trage de pre strămoșe-sa neam din domnii cei vechi moldovenești” (ed. cit., p. 17 și 19). S-ar putea să nu fie altceva decît o invenție genealogică, apărută cu același scop, în preajma nunții fiului lui Radu Mihnea.

¹²¹ P. P. Panaitescu, *Călători poloni*. . . , p. 39; *Călători străini*. . . , V, p. 156. Conform relației secretarului solului, nunta s-a făcut acolo fiindcă Radu Mihnea „nu avea nici o clădire atît de încăpătoare, ca să poată cuprinde o așa mare mulțime de oameni, cum s-a adunat atunci”. Amintea că la ceremonie „era de față și un sol al regelui Poloniei și mulți

demnitari mai mici ai Coroanei polone”. Cît despre movilă, „este în ființă de cîteva veacuri și va rămîne în veci după părerea mea” (1) (*Ibidem*, p. 171).

¹²² Ioan C. Filitti, *Notițe*, în „Arhivele Olteniei”, an XII (1933), p. 447—448. „Moartea de sabie” a lui Leca spătarul, la care a asistat viitorul Vasile Lupu, este una din puținele execuții pentru „hiclenie” poruncite de Radu Mihnea. Evenimentul a avut loc între 24 februarie — 8 martie 1616 (N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători . . .*, p. 202—203) și ar fi fost cauzat, după Joppécourt, de sfatul dat de Leca lui Radu Mihnea de a se lăta în Moldova, din fața polonilor, sub pretextul unei invazii a tătarilor în Țara Românească (*Călători străini . . .*, IV, p. 405).

Pe de altă parte, semnificația nunților domnești din preajma hotărîrii pentru ideea unității politice a statelor românești extracarpătice s-a păstrat intactă și la sfîrșitul secolului XVII, cînd, în 1693, Constantin Brîncoveanu a izbutit să obțină tronul Moldovei pentru Constantin Duca și apoi i-a dat în căsătorie pe fiica sa Maria. Neculce ne spune că „era să facă nunta la Focșani, ce numai fiindu toamna, vreme de iarnă, au făcut nunta la Iași” (*Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasăf Luca (manuscrisul „Mihail”)*, București, 1980, p. 58).

¹²³ Emil Virtosu, *Chrysobulles valaques ornés de portraits princiers*, Bucarest, 1947, p. 4—5 și 11—13 (extras din „Balcania”, X).

¹²⁴ Veronica Vasilescu, *Ornamentația și miniaturile documentelor din Țara Românească pînă la Constantin Brîncoveanu*, în „Revista Arhivelor”, an. XI (1968), nr. 2, p. 258—260; Traian Ionescu-Nișcov și Maria Soveja, *Acte de cancelarie domnească. Ornamente și miniaturi*, București, 1974, fig. III; G. Popescu-Vilcea, *Miniatura românească*, București, 1981, p. 117—118 și fig. 94; vezi și reproducerea alb-negru din D. I. R., B, veac. XVII, vol. II, p. 533—538.

¹²⁵ Gary Kent Vikan, *Illustrated manuscripts of Pseudo-Ephraem's „Life of Joseph” and the „Romance of Joseph and Aseneth”*, Princeton, p. 524—525. Textul hrisovului cel scurt din 10 iulie 1614, în D. I. R., B, veac. XVII, vol. II, nr. 266, p. 294—296 (vezi și reproducerea foto de la p. 552).

¹²⁶ Olga Gratzioiu, *Die dekorierten Handschriften des Schreibers Matthaios von Myra (1596—1624). Untersuchungen zur griechischen Buchmalerei um 1600*, Athen, 1982, p. 81.

¹²⁷ D. I. R., B, veac. XVII, vol. II, nr. 239, p. 263—265 (text) și p. 538 (foto). În acest act, Radu Mihnea îl numește pe Ianache „bunul nostru prieten”!

¹²⁸ *Ibidem*, nr. 316, p. 359—360 (text) și p. 577 (foto).

¹²⁹ *Ibidem*, nr. 88, p. 85—87.

¹³⁰ *Ibidem*, nr. 267, p. 299.

¹³¹ Documentele atestă că în ziua de Bobotează (6 ianuarie) a anului 1612 a avut loc un sobor, la care au participat pe lingă arhieriei și egumenii din Țara Românească și un grup de ierarhi străini — Partenie al Ohridei, Ioasăf al Grevenei și Icachim al Dristei —, în care s-au discutat pagubele suferite de pe urma invaziei lui Gabriel Báthory, din anul precedent (*Ibidem*, vol. III, 379, p. 418 și nr. 382, p. 424). Este probabil că reorganizarea scriptoriului de la Dealul s-a efectuat după acest sobor, ceca ce am numit „secția” slavcnă avînd drept sarcină să contribuie la acoperirea nevoilor curente de carte bisericească. ale hrăstiri unde funcționa scriptoriul, dar și ale altor mănăstiri. S-a remarcat de altminteri că producția de carte manuscrisă în limba greacă din epocă, provenită din țările române, oferă aspectul unei arte aristocratice, „etalează o somptuozitate extraordinară”, contrar celei de la Muntele Athos, care se caracterizează prin „austeritate monastică” (Linos Politis, *Un centre de calligraphie dans les Principautés danubiennes au XVIIe siècle. Lucas Buzau et son cercle, în Dixième Congrès International des Bibliophiles*, Athènes, 1977, p. 2—3, extras). Într-adevăr, controlînd identitatea destinatarilor manuscriselor lui Matei al Mirelor, de pildă, constatăm că în majoritate covîrșitoare sînt fie înalți prelați, precum chiar Ioachim al Dristei, căruii li dăruiește un *Litughier* la 20 decembrie 1611 (Olga Gratzioiu, *op. cit.*, p. 160—161), fie membrii ai austerității grecești instalate în țările române.

¹³² N. Iorga, *Manuscrite din biblioteci străine. . .*, p. 25—26.

¹³³ *Ibidem*, p. 24; cronologia evenimentelor din toamna anului 1613, la N. Iorga, *Socoteliile Brașovului. . .*, p. 137—138 (Radu Mihnea s-a întors în Țara Românească, pe la Bran, către sfîrșitul lunii noiembrie).

¹³⁴ Vezi, mai ales D. Russo, *Matei al Mirelor*, în *Studii istorice greco-române. . .*, I, p. 162—166.

¹³⁵ Dan Zamfirescu, *Matei al Mirelor și „Letopiseful Cantacuzinesc”*, în volumul său *Studii și articole de literatură română veche*, București, 1967, p. 184—204; Ștefan Andreescu, *Din nou despre prima cronică a Țării Românești*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an. C (1982), nr. 9—10, p. 861—867.

¹³⁶ P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. V, București, 1962, p. 206—209 și 214. Pentru o continuare, pînă în 1618, a cronicii lui Mihai Viteazul, atribuită lui Teodosie Rudeanu, care, însă, nu a fost preluată în *Letopiseful Cantacuzinesc*, vezi Damaschin Mioc, *Știri de istorie a românilor în „Letopiseful brancovicesc”*, în aceeași publicație, vol. IX, p. 133—142.

¹³⁷ Virgil Cândea, *Letopiseful Țării Românești (1292 – 1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, în „Studii”, t. 23 (1970), nr. 4, p. 675 și 678, dar mai ales 679.

¹³⁸ „Cucerit” este o echivalență pentru cuvîntul românesc „descălecat” (Ștefan S. Gorovei, *Tradiția „descălecatului” : înțelesuri și confuzii*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol”, t. XX (1983), p. 92 – 93 și 101).

¹³⁹ Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 681. Adaos marginal : „Ankro înseamnă pe limba românească «negru», căci era negru, de aceea s-a și numit pe turcește țara *Kara Falakh*, sau *Valahia Neagră*, după numele lui”. Anul întemeierii Țării Românești figurează în titlu : „. . . și începutul este în anul 6800 al lumii”. La origine credem că el făcea parte integrantă din textul citat *supra*.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 678. Altă opinie despre datarea intermediarului grecesc folosit de Macarie Zaim, la Sergiu Iosipescu, *Letopisețul Cantacuzinesc și tradiția istorică a originilor principatului Țării Românești*, în „Revista de Istorie”, t. 33 (1980), nr. 10, p. 1882.

¹⁴¹ N. Iorga, în vol. VI din *Istoria românilor*, subintitulat chiar *Monarhii*, a îndrăgostit pe Radu Mihnea, printr-un admirabil portret, ca întâiul din seria de domni români ai veacului XVII cărora li se potrivește această denumire.

¹⁴² A. Pippidi, *op. cit.*, p. 194 – 195. Vezi și N. Iorga, care vorbește, mai ponderat, de „. . . personalitatea, în parte occidentală, a lui Radu Mihnea” (*Istoria Românilor*, VI, p. 5).

¹⁴³ Originalul, pe care l-am examinat direct, se păstrează la Arh. Stat. Buc., *Mănăstirea Dealul*, II/1. Cea mai recentă reproducere foto a miniaturii cu portretele lui Matei Basarab și Doamnei Elina, la Gheorghe Buluță și Sultana Craia, *Manuscrise miniaturate și ornate din epoca lui Matei Basarab*, București, 1984, pl. XL. În textul slavon al hrisovului reține atenția numele egumenului Ioan. El este același cu Ioan arhimandritul, care în 1646, în tipografia de la mănăstirea Dealul, a scos un *Liturghier* slavonesc. Pe verso-ul paginii de titlu, această carte prezintă o gravură, care și ea îi înfățișează pe Matei vodă și pe soția lui, în picioare, de o parte și de alta a icoanei Sf. Nicolae, cu mâinile îndreptate spre el, adică aidoma cu perechea domnească din miniatura hrisovului din 10 iulie 1614 (I. Bianu și H. Hodoș, *Bibliografia românească veche (1508 – 1830)*, t. I, București, 1903, p. 153, fig. 138 : cf. Dragoș Morărescu, *Un xilograf necunoscut al lui Matei Basarab ; arhimandritul Ioan*, în „Arta”, an. XXVIII (1981), nr. 9, p. 3 – 4, care crede, după noi, fără temeii, că-l poate identifica pe Ioan cu autorul ilustrației din *Pravila de la Govora*). Este așadar limpede că între reprezentările din 1646 și 1651 există o strînsă legătură, ambele constituind replici ale celei din 1614. Observăm în plus că numele Radul Sirbul, așternut în josul textului hrisovului din 1651, este adăugat ulterior, iar în formula de blestem este iarăși asociat Sf. Nicolae. Sînt argumente că avem de-a face din nou cu o creație integrală a scriitorului de la Dealul.

¹⁴⁴ Olga Gratiou, *op. cit.*, p. 107. nota 235.

¹⁴⁵ Textul a fost publicat în *D. R. H.*, A, vol. XIX, nr. 266, p. 346 – 353. Miniatura hrisovului a fost semnalată, fără însă a fi pusă în legătură cu hrisovul din 1614, din Țara Românească, de Maiana Ileana Sabados, *Portretul lui Mircea vodă Barnovschi*, „Noi cercetări în domeniul istoriei artei românești”, București, 1983, p. 49 – 50.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 50. „Formula iconografică” adoptată de miniaturistul moldovean nu exclude, după opinia noastră, existența Intruririi muntenești, prin însăși ideea ilustrării hrisovului.

¹⁴⁷ Hurmuzaki, *Documente*, IV – 2, nr. CCCLXIV, p. 413.

¹⁴⁸ Ștefan S. Gorovei, *Anastase Crimca. Noi contribuții*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, an. LV (1979), nr. 1 – 2, p. 154. Vezi și N. Iorga, *Istoria Bisericii românești*. . . , I, ed. cit., p. 250 – 251.

¹⁴⁹ Damaschin Mioc, *Materiale românești din arhive străine*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VI, București, 1973, p. 345. O sumară cercetare în fondul de manuscrise slave de la Biblioteca Academiei R. S. România ne-a permis să observăm că și în scriptoriul condus de celălalt mare cărturar grec din Țara Românească, mitropolitul Luca, se copiau activ manuscrise slavone, mai ales întreaga serie a *Mineielor* (vezi B. A. R. S. R., *ms slav. 454*, f. 165 v. : *Minei* pe luna iunie, copiat pentru Mitropolie, în 1619 – 1620, din porunca lui Luca, de către ieromonahul Efrosin. Din aceeași serie fac parte și *mss. slav. 423, 459, 462 și 465*). Cum *Proloagele* sînt în fond o scriere complementară în raport cu *Mineiele* – cele dintîi cuprind viețile de sfinți în *extenso*, în vreme ce în celelalte ele sînt doar rezumate, în continuarea slujbelor de sfinți din fiecare zi a anului –, darul lui Anastase Crimca trebuie înțeles în funcție de preocupările scriptoriului Mitropoliei de la Tîrgoviște.

¹⁵⁰ Vezi în această privință N. Iorga, *Istoria Românilor prin căldători*, ed. II adăugită, vol. I, București, 1928, p. 274.

¹⁵¹ În 1612, cinci din cei nouă membri ai sfatului domnesc al lui Radu Mihnea erau greci (Ion Ionașcu *Le degré de l'influence des Grecs des Principautés Roumaines dans la vie politique de ces pays*, în vol. *Symposium „L'époque phanariote” (21 – 25 octombrie 1970)*, Salonic, 1974, p. 217), Pentru boierii greci care l-au însoțit în Moldova, în cursul primei lui domnii acolo, vezi I. Caproșu, *op. cit.*, p. 96 – 97. Cit. despre cei ce au venit sau revenit cu el în Moldova, în 1623 – 1624, vezi P. S. Năsturel, *op. cit.*, p. 217 – 218. Cf. Vitalie Stănică, *op. cit.*, p. 267.

¹⁵³ Un raport imperial de la Poartă, din 20 septembrie 1618, consemnează că : „După exemplul urmat de succes al Muntelui, Moldovenii au încercat și ei o schimbare de domni și s-au răsculat contra lui Radu vodă, fiul lui Mihnea” (E. de Hurmuzaki, *Fragmente. . . .*, III, p. 92). Prin urmare, răscola din Moldova, din 1618, a izbucnit sub influența mișcării lui Lupu Mehedințeanu, din mai-iunie același an, declanșate în Țara Românească împotriva lui Alexandru vodă Iliș și a cohorței de dregători și creditori greco-levantini din jurul lui (vezi și I. Caproșu, *op. cit.*, p. 98—99).

¹⁵³ *Inscripțiile medievale ale României*, vol. I, *Orașul București*, București, 1965, nr. 318, p. 346. Reclădirea bisericii mănăstirii Sf. Troiță— cunoscută ulterior sub numele „Radu Vodă” —, încheiată în 1615, după un plan identic celei anterioare, din vremea lui Alexandru Mircea, dar la dimensiuni ceva mai extinse, a fost verificată în cursul recentelor lucrări de restaurare, care i-au redat înfățișarea originară (Ștefan Balș, *Restaurarea bisericii Radu Vodă din București*, în „Monumente Istorice și de Artă”, an. XLIV (1975), nr. 1, p. 51).

¹⁵⁴ P. Ș. Năsturel, *Asupra stemelor unite ale Moldovei și Țării Românești la începutul veacului a XVII-lea*, în „Studii și cercetări de numismatică”, vol. II, București, 1958, p. 371—373.

¹⁵⁵ Poate că cea mai sintetică definiție a multiplelor „deschideri”, în planul scrisului, ale epocii ce poartă pecetea personalității lui Radu Mihnea ne-o oferă un comentariu din Varșovia, la data de 12 februarie 1621, pe marginea unei scrisori, cu oferta de mediere între Polonia și Imperiul otoman, adresată de domnul român regelui și senatului polon. Ea ar fi fost redactată „mezzo latino, mezzo greco e mezzo < sic ! > italiano” (Anton Mesrobeanu, *op. cit.*, nr. CXXX, p. 202).

¹⁵⁶ Deosebit de expresiv este cazul arhitecturii bisericii Sf. Sava din Iași, care a fost reconstruită în 1625 sub o evidentă influență a arhitecturii musulmane — „cu două turle mari turcești, adică asemănătoare turelor de la noi” (Paul de Alep) —, edificiul revelatru pentru personalitatea ctitorului, Ianache Caragea, cu atât de strînse legături la Stambul (Răzvan Theodorescu, *Manierism și „prim baroc” postbizantin între Polonia și Stambul : cazul moldav (1600—1650)*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, *Seria Artă Plastică*, t. 28 (1981), p. 82—85). Dar, concomitent, mai exact în 1626, un alt sfetnic de credință al lui Radu Mihnea, Hrizea, reclădește biserica mănăstirii Bălteni din Țara Românească — loc sacru pentru „Mihnești” —, deoarece acolo fusese ucis în 1447 Vlad Dracul, strămoșul lor — după un plan tradițional, ce amintește prin galeria exterioară pronaosului de bisericile de la Stănești și Călușul din veacul precedent.

¹⁵⁷ N. Iorga a făcut observația cu inscripția de pe piatra de mormânt a lui Radu Mihnea este „cel mai vechiu epitaf domnesc, după al lui Mihail Viteazul, scris în românește, nu în slavonește” (*Istoria Românilor prin călători. . . .*, I, p. 272). Tot Iorga sublinia că, în aceeași epocă de început de secol XVII, un tratat, cum era cel încheiat la 8 iulie 1618 între Gavriș vodă Movilă al Țării Românești și Gabriel Bethlen al Transilvaniei, era de acum scris în românește („*Revista Istorică*”, an. XXIII (1937), nr. 7—8, p. 283), la fel de altminteri cu cel al lui Radu Mihnea cu Brașovul, din 12 septembrie 1612 (vezi mai sus nota 24). Să nu uităm apoi că, în 1620, călugărul Mihail Moxa își întocmea la îndul lui, din porunca episcopului Teofil de Râmnic, compilația de istorie universală în limba română (B. P. Hasdeu, *Cuvențe den bătrâni*, ed. G. Mihăilă, vol. I, București, 1983, p. 299—400). Asupra fenomenului deosebit de caracteristic al înmulțirii neînecatate a actelor interne în românește, vezi Ioan Bianu, *Documente românești*, partea I. *Epoca dinaintea de Matei Basarab (1632) și Vasile Lupu (1634)*, t. I, fasc. 1—2 (1576—1628), București, 1907, 208 p. (reunește 227 documente, dintre care numai 5 sînt din secolul XVI).

¹⁵⁸ Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 89.

¹⁵⁹ *Inscripțiile medievale ale României. . . .*, nr. 643, p. 526.

¹⁶⁰ Un gest similar ca semnificație l-a constituit permisiunea dată lui Pătrășcu postelnic, „fiul legiuit” al lui Petru vodă Cercel, de a se întoarce în Țara Românească, unde se afla în 1623 (*D. I. R., B.*, veac. XVII, vol. IV, nr. 343, p. 336—337; nr. 285, p. 269).

RADU MIHNEA CORVIN, PRINCE DE MOLDAVIE ET DE VALACHIE (II)

Résumé

Dans la seconde partie de l'étude on présente des données concernant la collaboration entre Radu Mihnea et certains milieux grecs influents de la capitale ottomane, groupés autour du Patriarcat oecuménique. A partir de cette perspective le mariage en 1625 d'Alexandre „Coconul” (l'Enfant), fils de Radu Mihnea et alors prince de Valachie avec Ruxanda,

fille de Scarlat Grama, riche homme d'affaire grec de Constantinople — l'un des grands fournisseurs de moutons à la Cour ottomane — et en même temps ami du fameux patriarche Cyrille Lukaris, revêt l'aspect d'une alliance politique, destinée à garantir en partant d'une autre direction le succès de durée de l'union dynastique de la Moldavie à la Valachie. Les cérémonies mêmes organisées lors de ce mariage, avec grand faste, à proximité de la frontière entre les deux Etats roumains, ont eu une signification particulière, marquant de manière concrète l'unité politique existant à ce moment-là entre les pays situés à l'est et au sud des Carpates.

L'union dynastique des années 1623—1626 a eu également des effets pour le renforcement des liens spirituels des Roumains. Ainsi, par exemple, en 1625, le métropolite moldave Anastasie Crimca faisait don à la Métropole de Valachie de plusieurs manuscrits. Mais l'auteur démontre encore que grâce à ces mêmes contacts étroits, dans la chancellerie de la Moldavie pénétrera maintenant aussi la „mode” des documents ornés de portraits princiers, mode „lancée” depuis peu de temps en Valachie, dans le scriptorium du monastère de Dealul.

TRĂSĂTURI ALE REVOLUȚIEI ROMÂNE DE LA 1848

APOSTOL STAN

Revoluția română de la 1848 constituie un moment hotărîtor pe planul luptei pentru transformarea societății în concordanță cu aspirațiile de emancipare ale maselor populare¹. Pregătită de întreaga dezvoltare social-economică și culturală, de succesele din producția de bunuri materiale realizate de burghezie, de noile idei politice care repudiau privilegiile de orice fel cucerind mințea și inimile unui număr cît mai mare de oameni din straturile inferioare ale societății, revoluția pașoptistă este o manifestare viguroasă împotriva vechiului sistem instituțional politic bazat pe conducerea treburilor publice de către un grup restrîns de reprezentanți ai marii boierimi. În Principate mai ales, ea scindă clasa politică conducătoare în două grupuri opuse : elementele liberale sau oamenii schimbărilor și reformelor și opoziția acestora, boierii regulamentari care dovedeau nu numai reacționarism ci și colaboraționism, cu puterile suzerană și protecțoare².

Importanța revoluției constă nu atît în faptul că a abolit o anumită structură constituită și bine apărută, cît mai ales în programul clar formulat de a întemeia instituții politice prin care să se satisfacă nevoile de progres general și totodată năzuințele tuturor claselor și straturilor sociale. Prin punctele ei programatice, revoluția tindea să realizeze un regim politic liberal democrat în care ar fi consacrat o serie de libertăți individuale și de grup, concomitent cu satisfacerea unor necesități economice indispensabile, dar mai ales emanciparea și împroprietărirea majorității copleșitoare a locuitorilor, țărănimea³. Prin instituțiile preconizate, fruntașii revoluției din Țara Românească tindeau spre realizarea unei forme de stat cu caracter republican. S-ar fi instalat astfel nu numai o riguroasă separare a atribuțiilor politice, dar s-ar fi acordat corpului legislativ o funcție preponderentă atît prin faptul că era emanația votului universal, cît și prin controlul efectiv exercitat asupra altor planuri ale puterii, asupra întregii administrații și justiții⁴.

Un aspect important al liberalismului revoluției din Țara Românească îl constituie toleranța față de diversitatea ideilor. Însuși programul întrupat în „Proclamația de la Islaz” este rezultatul unui compromis, consecința unei adînci și multilaterale dezbateri politice în care s-au înfruntat curente și tendințe dintre cele mai diverse, exprimînd interese și necesități social-economice variate. În faza lui de elaborare s-au ciocnit astfel păreri și idei moderate cu altele mai avîntate, chiar radicale. După conturarea principiilor liberale și egalitare, cei mai mulți fruntași ai revoluției au apreciat că acestea puteau să fie concretizate nu prin recurgerea la violență, ci prin forța de persuasiune, prin convingerea domnului nu numai de legitimitatea revendicărilor inserate în program, ci și prin aderența de care se bucurau acestea în sînul maselor populare. Numeroasele reuniuni sau adunări mai largi organizate pe tot parcursul desfășurărilor revoluționare din

Țara Românească aveau menirea susmenționată, de a conferi legitimitate principiilor liberale și egalitare înscrise în „Proclamația de la Islaz”. Ele au avut tot timpul un caracter pașnic, nerecurgându-se niciodată la violențe împotriva reprezentanților vechiului regim.

Caracterul liberal al revoluției rezidă și în atitudinea adoptată față de adversari. În această privință s-a impus părerea că dușmanul nu trebuia nimicit. El putea deveni folositor, ca și prietenul. Dacă acesta din urmă „îmi arată ce pot”, primul „mă învață ce trebuie să fac”⁵. Era vorba de o concepție nouă, greu de aplicat datorită stării de adversitate sau chiar de vrăjmășie în care se aflaseră pînă atunci diferitele categorii sociale. Din aceste motive se pleda pentru o societate deschisă, în care să fie preluate critic toate ideile, inclusiv realizări politice mai vechi.

Atitudinea de menajare a adversarilor politici este vădită chiar de la începutul revoluției. După cucerirea puterii, guvernul provizoriu este preocupat de aplicarea programului său, precum și de dobîndirea unei recunoașteri externe. Tinde însă să neutralizeze adversitatea boierimii conservatoare nemulțumită mai ales de programul de emancipare și împroprietărire a țărănimii, chiar s-o facă părtașă la noul regim⁶. De aceea, spre a nu o irita și a o împinge spre atitudini ostile, guvernul provizoriu amină aplicarea art. 13, condiționîndu-l de hotărîrea forului legislativ în care urma să-și găsească locul reprezentanții întregii națiuni. Conducerea revoluției dovedea astfel o atitudine liberală prin faptul că se angaja să nu aplice un principiu fundamental al programului ei fără sancțiunea prealabilă a forului legislativ. Dar pînă la convocarea acestuia, sînt organizate numeroase dezbateri publice, în presă și reuniuni, în care sînt afirmate atît părerile guvernului cu privire la necesitatea emancipării și împroprietării țărănilor, precum și la extinderea libertăților politice, cît și ideile adversarilor. „Pruncul român” publica la 26 iunie un articol prin care se semnală că, deși s-a promis că art. 13 va fi soluționat de adunarea națională „compusă din toate stările poporului”, pînă la convocarea acesteia erau purtate discuții publice. Necesitatea acestora decurgea din „dreptul de gîndire și de publicație liberă spre luminarea reciprocă”⁷. Se afirma astfel clar că dezbaterea publică a problemei agrare era, în fapt, o îndatorire elementară a unei societăți libere, un drept de a expune părerii, într-un regim care tolera idei diverse, prin afirmarea lor neîngrădită urmărindu-se „luminarea reciprocă” a părților aflate în dispută. Asemenea dezbateri culminau în Comisia proprietății — organizată prin alegerea unor deputați din tabere adverse — unde s-au exprimat în deplină libertate părerile cele mai contradictorii⁸.

Conducerea revoluției asigură, în consecință, climatul adecvat pentru exprimarea părerilor de diferite nuanțe, unele chiar potrivnice. Ea n-a recurs niciodată la măsuri de cenzură sau la închiderea unor reuniuni politice organizate de adversari. „Noi nu osîndim pe cei ce nu sînt de ideile noastre, pentru că cînd am jurat pe principiul libertate, am socotit că fiecare e liber a cugeta după cum crede că e mai bine, căci acesta e unul din drepturile libertății și care se numește libertatea conștiinței”⁹, afirma „Poporul suveran” la 28 iunie. Dimpotrivă, cei care au dovedit intoleranță față de o asemenea dezbateri de idei au fost înșiși dușmanii revoluției care — la 19 iunie — după ce avuseseră prilejul să expună liber, într-o reuniune publică, poziția lor față de guvern, au trecut la o activitate complotistă, inițiînd o tentativă de restaurare a vechiului regim. Deși îndreptățit la

măsuri severe după un asemenea act contrarevoluționar, guvernul provizoriu a dovedit din nou aceeași atitudine liberală și legalistă, deferind pe complotiști în judecata unui tribunal special constituit spre a li se aplica pedeapsa cuvenită. În plus, aceiași fruntași ai guvernului, avînd oroare de violență, veghiază ca îndreptățitul spirit de răzbunare al mulțimii împotriva boierimii complotiste să nu degenereze în masacre. I. Eliade în discursul rostit la înmormîntarea victimelor acțiunii contrarevoluționare din 19 iunie, după ce arăta că acestea deveniseră „martiri ai libertății române”, spunea : „Nu faceți rău pentru rău, nu scoateți ochi pentru ochi, după legea cea veche”¹⁰, ci să se dovedească toleranță, să nu se dedea la acțiuni similare, să se lase ca legea să facă dreptate, deoarece numai astfel se putea consolida libertatea instaurată prin revoluție.

Invitîndu-și adversarii tot timpul la dialog, fruntașii revoluției nu abandonează nici un moment asemenea atitudine. La 31 august, V. Boerescu publica în „Pruncul Român” articolul semnificativ intitulat *Către frații reacționari*¹¹ prin care apela din nou la colaborarea acestei categorii sociale. Se cerea să se abandoneze „patimile și interesele individuale”, să se plaseze pe poziția exigențelor generale ale societății, acționînd pentru o viață prosperă și demnă atît a bogatului cît și a săracului. Căci scopul noului regim constă în a realiza o armonie între toți fiii patriei, nu prin suprimarea diferențelor de păreri, ci prin luarea acestora în considerație în funcție de necesitățile promovării progresului social.

Liberalismul conducerii revoluției se vedește pregnant prin încercarea de a-și impune ideile în opinia publică în confruntare deschisă cu părerile adversarilor politici. La 28 iulie, de pildă, „Pruncul Român” publica o epistolă a lui Dimitrie Ghica — aflat în acel moment la Brașov, în emigrație — care insistase să i se facă cunoscute părerile¹². Opinia publică era pusă astfel la curent cu împrejurările în care în rîndul tineretului promotor al schimbărilor survenise o scindare, ca urmare a modalităților în care se concepea promovarea progresului. Din epistola susmenționată se mai afla că înainte de revoluție, participînd la dezbaterile din sinul comitetului revoluționar, D. Ghica se străduise să imprime acțiunii o tentă legalistă. Din aceste motive, ceruse ca în program să se înscrie „respectul tractatelor și nestrămütata observare a Regulamentului organic”¹³. Tot D. Ghica, în asemenea condiții, repudiasse „orice idee de a ridica gloatele poporului”, precum și „orice încercare de a întrebuița forța brutală, fiind acestea mijloace revoluționare”. Ceruse, în schimb, o evoluție pe calea apărării „celei mai stricte legalități”, spre a nu provoca o intervenție străină sau un „război civil”.

„Pruncul Român” nu se sfia deci să facă cunoscute asemenea păreri, să difuzeze idei evoluționiste ale unui conservator moderat, animat și el de preocuparea pentru dezvoltarea țării, dar de pe poziții sociale mai limitate. Conducătorii revoluției permiteau astfel să se facă cunoscută părerea acestuia despre progres care ar fi trebuit realizat nu pe calea revoluției, ci prin reforme moderate. Aceiași fruntași politici nu ezitau să dea publicității nici chiar blamul aruncat de D. Ghica asupra lor, atunci cînd le reproșa că „într-o mișcare nemărginită, cu o singură săritură ați trecut peste un interval de mai mulți secolii, fără să luați în băgare de seamă că ați prăvălit țara într-o prăpastie unde nu găsec decît dezordine și miserie”¹⁴. Căci libertatea nu putea să dea rezultate satisfăcătoare — după opinia aceluiași adversar — decît cu condiția introducerii ei măsurate și treptate, deoarece numai astfel își împlînta adînc rădăcinile în solul național. Se reproșa

conducătorilor revoluției faptul că „arborul libertății” sădit de ei fusese adus din străinătate, încît prin faptul acesta, chiar dacă s-ar uda cu singele a numeroase generații, nu va produce decît „roduri amare, cîteva ramuri ofilite”, el fiind doborît la „cea dintîi suflare de viscol”¹⁵.

La o asemenea dezbatere de idei despre necesitatea și oportunitatea revoluției se asociază și foile din Transilvania¹⁶, acestea plasîndu-se pe pozițiile conducătorilor munteni și combătînd părerile exprimate în scris de D. Ghica. Poziția unor asemenea organe de presă este importantă de reținut, dată fiind audiența de care se bucurau în Principate, circulația lor în unele cercuri ale opiniei publice, prin acest fapt contribuind la cunoașterea dezbaterilor de idei care aveau loc în rîndul unor fruntași politici.

Sub raportul consolidării liberalismului, revoluția contribuise în măsură considerabilă la difuziunea lui în sinul maselor populare. O serie de noțiuni liberale, precum și o mentalitate nouă de toleranță față de adversarul de idei sînt larg răspîndite prin mijloacele de propagandă politică, dar mai ales prin presă și reuniuni politice¹⁷. Încă prin preambulul „Proclamației de la Islaz”, fruntașii revoluției decretau în numele poporului român „tipar liber, cuvîntare liberă, adunări libere, spre a vorbi, a scrie cele de folos, spre a arăta adevărul”¹⁸. Se anunța în opinia publică faptul că instituțiile politice liberale preconizate a se întemeia nu puteau dobîndi conținut autentic și deveni viabile fără realizarea libertăților susmenționate, considerate indispensabile pentru o societate modernă. Tocmai pentru că nutreau un dor ardent față de un regim politic tolerant față de ideile exprimate, fruntașii revoluției din Țara Românească făcuseră din necesitatea unui climat de libertate pentru exprimarea acestora o credință aproape mistică.

„Adevărul, ideile, cunoscințele — așiu-mau ei — vin de la Dumnezeu, în folosul general al oamenilor, ca soarele, ca aerul, ca apa și prin urmare sînt proprietate universală”. Dacă proprietății particulare i se asigurase un respect desăvîrșit cu atît mai mult trebuia să rămînă nealterată această „proprietate universală” care era întruchipată de ideile exprimate de indiferent ce persoană. Căci — după aceeași Proclamație de la Islaz — „a îneca adevărul, a stinge luminile, a împedeca foloasele” prin suprimarea tiparului echivala cu „o vînzare către patrie, o apostasie către Dumnezeu”¹⁹. Asemenea libertăți indispensabile pentru orice societate modernă nu puteau „păgubi pe nimeni decît pe fiii întinericului”²⁰, pe oamenii și adepții vechiului regim, pe acei boieri reacționari preocupați exclusiv de perpetuarea dominației lor politice.

O atenție deosebită se acordă difuziunii conceptului de libertate. Revoluția însăși înfăptuită de români este prezentată opiniei publice nu ca o uzurpare de putere, ci ca o întrupare a libertății, ca o acțiune legitimă a întregii națiuni împotriva formei despotice de guvernare²¹. „Pruncul Român” arăta că prin revoluția înfăptuită la 11 iunie se realizase „aurora libertății”²². Țara care gemuse atîtea secole sub asuprire devenise, în fine, liberă, grație fruntașilor ei denumiți „apostolii libertății”. Moldovenii erau și ei chemați la acțiune, „Pruncul Român” arătîndu-le într-un apel că sosise „ceasul libertății”²³. Fruntașii revoluției sînt astfel preocupați de a răspîndi în opinia publică conceptul de libertate, demonstrînd că acesta presupunea instituționalizarea unui regim politic în care principiile liberale și egalitare erau extinse la nivelul întregii societăți, în opoziție cu vechea stare de lucruri în care puterea aparținuse unei minorități.

Dar, pentru că în opinia publică exista o stare de confuzie cu privire la conținutul și limitele libertății instaurate, se dădeau explicații adecvate. Se voia să se evite confuzia dintre libertate și anarhie. Se preciza astfel că „libertatea care nu se întemeiază pe legi este desfriu, este învălmășeală ametoare și răsturnătoare care duce pe popor la peire și nenorocese patria”²⁴. Neîndoielnic că dacă n-ar fi avut loc intervenția armată străină, dacă țara ar fi fost lăsată să evolueze natural, cele trei grupări politice care se regăseau la nivelul fruntașilor și-ar fi găsit corespondenți adecvați în diferite categorii și interese sociale. Acestea ar fi prins contur clar și consistență în împrejurările organizării corpului legiuitor și în condițiile rolului atribuit acestuia în întruparea principiilor proclamate în autentice instituții politice moderne.

În împrejurările revoluției, în Moldova mai ales, tocmai spre a se face o demarcație clară între adepții regimului regulamentar și luptătorii pentru progres social-politic, aceștia din urmă se denumeau liberali²⁵. În iulie 1848 — în timp ce se aflau în emigrație — conducătorii moldoveni redactau o proclamație prin care blamau regimul political lui Mihail Sturdza. Ea apărea în numele „partidului liberal”²⁶, denumirea aceasta acoperind pe toți fruntașii politici din emigrație sau din țară care acționau pentru schimbări fundamentale sub regimul social-politic patronat de domnul Moldovei. Principiile inserate în proclamația sus menționată erau similare cu acelea promovate de conducătorii revoluției din Țara Românească aflați deja la putere. Se recunoștea astfel implicit că prin punctele lor programatice aceștia erau liberali. De menționat că o asemenea terminologie nu se impune în mod oficial în Țara Românească, dat fiind că guvernul — din nevoia de apărare față de amenințarea externă — nu voia să lase impresia că în societate survenise această scindare politică între elementele progresului sau liberalii și apărătorii vechilor stări de lucruri, conservatorii. Termenul de liberal însă este puternic vehiculat în timpul revoluției, el fiind sinonim cu procesul de regenerare a Principatelor române și pătrunzând adânc în conștiința maselor populare, cu întreaga lui încărcătură semantică și politică.

Libertatea autentică — se preciza — însemna dreptul de a face orice în măsura în care „nu vatămă pe altul”, dreptul de a acționa în concordanță cu prevederile legilor²⁷. Acestea trebuiau să definească conținutul libertății, căci întruchipau „voința obștească a locuitorilor”. Legile pină atunci în ființă fuseseră o uzurpare, un abuz, întrucât concretizau voința unui grup restrâns de privilegiați. Neexistând legi înțelese ca o emanație a voinței populare, n-a ființat, în fond, nici libertate. Din aceste motive, revoluția tindea să instaureze un regim politic bazat pe legi, acestea fiind menite să realizeze libertatea pentru toți membrii societății, să înfăptuiască chiar o armonie între aceștia prin aplicarea principiului egalității²⁸. Un asemenea obiectiv părea întrutotul posibil deoarece românii cîștigaseră libertatea nu „cu urme de sînge și siluire”, ci prin „frăție”²⁹, prin asocierea celor mai mulți locuitori ai țării la triumful unei cauze comune.

Opinia publică era avertizată că noul regim bazat pe libertate era incompatibil cu convulsiile, mai ales cu acelea care degenerau în manifestări violente. La 2 iulie 1848, într-o proclamație a guvernului interimar — deși în rîndul poporului existau motive suficiente de neliniște tocmai din cauza uneltirilor reacțiunii — se spunea: „Însă fraților, ca să putem fi liberi ne trebuie și liniște, nu liniște de aceea a despotismului, ci o liniște cum se cade unor oameni liberi”³⁰. Era lansat un apel la chibzuință spre

a nu se cheltui în chip inutil energia și entuziasmul. Oamenii erau îndemnați să pună o măsură la „sfântul foc” de care erau cuprinși pentru libertate ³¹, să-l păstreze pe acesta pentru împejurările cerute de patrie, iar nu să-l consume în acte mărunte, lipsite de semnificație. La 4 iulie, într-o proclamație către locuitorii capitalei, guvernul provizoriu reinstalat la putere blama din nou unele atitudini violente apărute în mijlocul poporului în raport cu adversarii lui. Se reproba că unii locuitori se lăsaseră conduși de „cîțiva oameni fără pricepere pentru care cuvîntul libertate va să zică neorînduială și nesupunere la legi” ³². Se incrimina, totodată, că locuitorii pătrunseseră în case boierești aducînd aici „spaima și groaza”. Datorită unei asemenea comportări, „voitorii de rău” afirmau că românii nu erau pregătiți pentru instituții liberale. Era, în fapt, vorba de apeluri lansate maselor populare la „moderație și blindețe”, de a nu se lăsa implicate în acțiuni care contraveneau ideii de libertate în marginea legalității.

O școală puternică a liberalismului o constituie pe timpul revoluției reuniunile publice și cluburile. În București și în diverse alte localități urbane și rurale au fost organizate numeroase adunări în care s-au difuzat principiile programatice, dar prin discuții libere și afirmarea deschisă a diferitelor păreri s-au formulat numeroase revendicări. O expresie elocventă tocmai a atmosferei liberale care a înflorit pe tot timpul desfășurării revoluției a constituit-o apariția cluburilor politice ³³. Acestea ființau în București și în alte orașe ale Țării Românești concentrînd în sinul lor numeroși aderenți preocupați de activitate politică, dar fără funcții administrative. Aici se dezbăteau nu numai punctele programatice, dar se discutau și chestiuni politice curente, se confruntau păreri, se pătrundea înțelesul unor principii și chiar se sonda opinia publică pentru unele intenții guvernamentale. Liberalismul unor asemenea dezbateri era asigurat de faptul că nu exista nici o restricție în afirmarea ideilor și în confruntarea părerilor. Uneori, prin intermediul discuțiilor din cluburi, guvernul însuși își revendica aderența părerilor sale în raport cu opinia publică. „Poporul suveran”, de pildă, la 1 august insera o notă prin care anunța că în ziua menționată „Clubul regenerației” din București ținuse o „seanță publică” unde se dezbătuse „chestiunea alegerii deputaților pentru adunarea constituantă” ³⁴. Tocmai dezbaterile organizate la club conduseseră la desemnarea unui comitet central pentru organizarea alegerilor în județe. Reuniuni similare întreprinse de cluburi au avut loc și în alte orașe ale Țării Românești, ele fiind ocazionate de organizarea alegerilor pentru constituirea forului legislativ ³⁵. Ele au contribuit neîndoiește la dezvoltarea conștiinței politice, dar mai ales la aprofundarea spiritului public modern.

Ceea ce a constituit măsura liberalismului sincer împărtășit de fruntașii revoluției muntene a fost atitudinea față de presă și de cuvîntul scris în general. Abolind cenzura regulamentară și proclamînd desăvirșita libertate a tiparului, revoluția a creat o stare de lucruri nemaiîntîlnită în Principatele române. Era pentru prima oară cînd o asemenea idee cutezătoare era pusă în practică, fapt care a condus nu numai la apariția a numeroase ziare, dar mai ales a contribuit decisiv la o înflorire a literaturii politice, gen puțin cunoscut pînă atunci în publicistica românească.

Ziare ca „Pruncul Român” și „Poporul suveran” devin o tribună liberă de exprimare a ideilor. Deși susțin guvernul și regimul revoluționar instaurat, ele nu se erijează în organe exclusive ale puterii și nu se identifică total cu poziția acesteia, sînt mai degrabă o expresie a tendințelor opiniei publice, un fel de îndreptar pentru însăși activitatea guvernamentală care

nu putea să fie concepută fără cunoașterea diferitelor tendințe care animau masele populare. Difuzînd ideile revoluției, promovînd politica guvernului provizoriu și adoptînd o atitudine de formare a opiniei publice, presa a contribuit decisiv la crearea unei noi mentalități în societatea românească. S-a observat de la început că presa devenea un instrument de combatere a tuturor abuzurilor de putere, de semnalare a deficiențelor și ilegalităților, de promovare a unor inițiative care răzvăteau astfel rapid în opinia publică. Prin felul în care se manifesta în viața publică, presa se dovedea pătrunsă de spiritul critic, dispusă să afirme sau să rectifice opinii care la confruntarea cu faptele se dovedeau a fi eronate ³⁶.

Dar atmosfera aceasta liberală în care a fost concepută și desfășurată revoluția în Țara Românească a generat și o mentalitate modernă la nivelul cîrmuitorilor politici. Conducătorii revoluției au înțeles că au ajuns în fruntea treburilor politice nu pentru a substitui o putere cu alta, ci dimpotrivă pentru a organiza țara sub raport instituțional politic. Guvernul provizoriu n-a manifestat nici un moment tendința de acaparare a puterii, el considerîndu-se un depozitar al acesteia, înzestrat cu o funcție tranzitorie, de pregătire a condițiilor prin care puterea să fie redată unor organisme legal constituite. Din aceste motive — deși condițiile externe erau dificile — conducerea revoluției a ajuns la concluzia de a nu aplica punctele controversate ale programului, deferindu-le adunării naționale și organelor alese de aceasta prin vot universal. Tocmai o asemenea conduită explică tărăgănarea în aplicarea programului politic, condiționarea acestuia de consolidare externă a noului regim. În tot acest răstimp, guvernul a aplicat o serie de măsuri parțiale din program, a pregătit opinia publică în spiritul ideilor liberale și egalitare, a asigurat un climat adecvat pentru dezbateră liberă a modalităților de concretizare a unor principii și chiar a făcut pasul decisiv în direcția predării puterii unui organ legitim, trecînd la organizarea alegerilor pentru adunarea națională ³⁷. Intervenția armată străină punea însă capăt unui asemenea proces politic, aducînd după sine nu un guvern legitim constituit, ci dimpotrivă restaurarea unei domnii autoritare și absolutiste.

Pe fondul acesta al unei atmosfere liberale instaurate în țară, al unei toleranțe față de idei, al preocupării pentru afirmarea spiritului critic și al promovării sistematice a confruntărilor de păreri, se conturează deosebiri de poziții cu privire la modalitatea de organizare a noului regim politic la nivelul însuși al conducerii revoluției. Divergențele acestea erau, în fapt, o prelungire a discuțiilor din comitetul revoluționar survenite în momentul formulării punctelor programatice, în faza de pregătire a declanșării revoluției. Ele aveau acum ca obiect modalitățile concrete de aplicare a principiilor programatice, în împrejurările în care din nevoia consacării externe a noului regim se făceau eforturi susținute pentru dobîndirea concursului boierimii conservatoare.

În sînul conducătorilor revoluției se profilează deci cîteva direcții politice distincte, unele chiar divergente. Grupul de fruntași care se plasează pe o poziție moderată devine însă treptat dominant. El are ca exponent principal pe I. Eliade Rădulescu ³⁸, personalitate culturală proeminentă a epocii, cu influență puternică în rîndul micii burghezii din București, dar cu relații și în mediul boierimii luminate cu care căuta o înțelegere. I. Eliade Rădulescu se străduiește să pună o pecete legalistă asupra modului de aplicare a programului revoluționar, să nu imprime acțiunii desfășurate „un caracter de rebelie” — cum se exprima el însuși —, să

întemeieze mai întâi instituțiile politice preconizate, urmînd ca acestea — iar nu guvernul provizoriu — să aplice principiile programului revoluționar. Este de menționat că grupul acesta din conducerea revoluției a reușit să imprime o asemenea linie moderată — în ciuda radicalismului unor fruntași și a nerăbdării maselor populare de a se vedea emancipate imediat de servituți feudale și de a dobîndi drepturile proclamate — și datorită presiunilor exercitate de puterile suzerană și protectoare. În loc să se ocupe de aplicarea programului proclamat, fruntașii revoluției au trebuit să-și consacre toate strădaniile recunoașterii externe a noului regim, amînînd un timp schimbările structurale interne.

Dar poziția grupului lui Eliade Rădulescu este moderată nu numai în raport cu modalitatea de aplicare a programului revoluționar — pe cale de decret sau prin hotărîri ale forului legislativ în curs de constituire —, ci și în funcție de întinderea reformelor preconizate. Dintr-o asemenea direcție porneau acele voci care concepeau forul legislativ ca o adunare în care ar fi urmat să se găsească reprezentanți aleși nu pe baza votului universal, ci în mod proporțional și egal, din sinul a trei grupuri de interese distincte: proprietatea mare, profesiunile liberale și țărănimea³⁹. Aceiași fruntași moderați ai revoluției concepeau aplicarea principiilor proclamate în temeiul unei tranzații, al unui acord intervenit între reprezentanții diferitelor categorii sociale prezente în adunarea națională.

În jurul lui N. Bălcescu și A. G. Golescu s-a încheat la nivelul conducerii un alt grup politic animat de ideea unei atitudini mai ferme față de adversarii revoluției, precum și de preocuparea aplicării imediate a programului, îndeosebi a emancipării și împrumutării țărănilor și a constituirii adunării legiuitoare în temeiul votului universal⁴⁰. Acești fruntași pun accentul asupra maselor țărănești, care devin treptat principala forță socială a revoluției. În acest scop, este desfășurată o susținută activitate politică la sate prin intermediul unor trimiși speciali, comisarii de propagandă. Cea mai mare parte a țărănimii este astfel scoasă de sub influența reacțiunii sau din indiferență și resemnare, devenind o forță activă pentru dejucarea comploturilor reacționare și pentru susținerea diferitelor acțiuni întreprinse de guvern. Același grup politic condus de N. Bălcescu joacă un rol decisiv și în organizarea Comisiei proprietății, încercînd astfel să realizeze bazele unui acord între părțile aflate în conflict, în soluționarea art. 13.

Grupul I. C. Brătianu și C. A. Rosetti se constituie, de asemenea, într-o altă tendință politică, înclinînd spre măsuri ferme, dar mai ales spre reorganizarea rapidă a noului regim instituțional, spre convocarea adunării naționale și spre o atitudine de respingere a ingerințelor străine. Se pronunța, totodată, pentru organizarea apărării revoluției și o politică mai hotărîtă de alianță a revoluției române cu mișcările similare europene⁴¹.

Cele trei principale tendințe politice afirmate la nivelul conducerii revoluției reflectă, pe de o parte, liberalismul acesteia, iar pe de altă parte diferite interese și tendințe sociale. Ele s-au manifestat atît în publicistica revoluționară, cit și în reuniunile și adunările politice organizate în diferite locuri și în diferite momente. Este de menționat că deosebirile acestea de păreri nu degenerază în divergențe, conducerea revoluției muntene acționînd solidar pe tot parcursul desfășurării evenimentelor cu toate deosebirile de nuanțe dintre diferiții ei membri. Pozițiile afirmate s-au armonizat prin compromis, în funcție de interesele generale ale noului regim. Afir-mînd la început o serie de principii revoluționare, unele chiar radicale, revoluția munteană avea apoi să treacă printr-o fază liberal moderată, mai

calmă — deși punctată de cele două comploturi contrarevoluționare din iunie —, pentru ca, apoi, în partea finală, prin preocuparea de soluționare a unor deziderate fundamentale, să se deplaseze din nou spre satisfacerea intereselor maselor populare, ale țărănimii cu precădere. Acționînd de o manieră solidară și unitară, stabilind o anume ordine de priorități în funcție de conjunctura internă sau externă, fruntașii revoluției s-au dovedit animați de un sincer liberalism și democratism, conducînd noul regim prin adoptarea măsurilor celor mai adecvate.

Tendințele politice susmenționate nu s-au întrerupt în adevărate grupări politice — deși la nivel guvernamental ele reflectau orientări similare din opinia publică — tocmai din cauză că instituțiile preconizate, mai ales adunarea legiuitoare, nu s-au concretizat decît parțial. În asemenea condiții, guvernul revoluționar a acționat ca o forță politică de tranziție, menită a asigura transferul de putere de la un regim instalat la cîrmă printr-o acțiune revoluționară spre un altul care își trăgea legitimitatea din voința liber exprimată a maselor populare.

Revoluția română de la 1848, îndeosebi prin desfășurările ei în Țara Românească, s-a distins deci printr-un larg spirit liberal. Cucerind puterea politică și instituind un guvern provizoriu în Țara Românească, fruntașii revoluției au conceput aplicarea unor principii controversate formulate anterior în cercuri politice restrînse și conciliabile secrete pe calea unor confruntări de idei, într-o societate în care dispăruse cenzura și orice restricții în afirmarea opiniilor celor mai divergente. Dornic să legitimizeze regimul politic instituit, guvernul provizoriu creează un mediu prielnic de afirmare a diverselor păreri exprimate prin presă sau numeroase reuniuni organizate la scara întregii Țări Românești, inclusiv în rîndul opozanților revoluției. Într-o asemenea atmosferă, fruntașii revoluției române de la 1848 au înțeles că biruirea definitivă a vechiului regim se efectua printr-o organizare instituțional-politică într-un climat de largă și democratică confruntare de idei. Este tocmai ceea ce a reprezentat o trăsătură distinctă a revoluției române.

N O T E

¹ Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. 1—2, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1982; Dan Berindei, *Contradicțiile de clasă în desfășurarea revoluției muntene din 1848*, în „Studii”, XI, 1958, nr. 3.

² A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*, I, p. 263 și urm.

³ *Anul 1848 în Principatele române, Acte și documente* (în continuare *An 1848*), vol. I, p. 492—496.

⁴ *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România*, Edit. Academiei, București, 1983, p. 59 și urm.

⁵ *An 48*, II, p. 351.

⁶ *Ibidem*, II, p. 359—360.

⁷ *Ibidem*, p. 140—141.

⁸ *Ibidem*, III, p. 293, 622; IV, p. 250.

⁹ *Ibidem*, II, p. 170.

¹⁰ *Ibidem*, p. 695—696.

¹¹ *Ibidem*, IV, p. 18—21.

¹² *Ibidem*, III, p. 13—17.

¹³ *Ibidem*, p. 15.

¹⁴ *Ibidem*, p. 16.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 624—625.

¹⁷ Vezi Apostol Stan, *Propaganda revoluționară la sate în revoluția de la 1848 din Țara Românească*, în „Revista de istorie”, tom. 31, 1978, nr. 5, p. 769—791.

¹⁸ *An 48*, I, p. 492.

- ¹⁹ *Ibidem*.
²⁰ *Ibidem*.
²¹ *Ibidem*, p. 642.
²² *Ibidem*, p. 546.
²³ *Ibidem*, p. 547—548.
²⁴ *Ibidem*, p. 578.
²⁵ *An 48, III*, p. 131 și urm.
²⁶ *Ibidem*, p. 112—114.
²⁷ *Ibidem*, p. 576.
²⁸ *Ibidem*, p. 668.
²⁹ *Ibidem*, II, p. 306.
³⁰ *Ibidem*, p. 243.
³¹ *Ibidem*.
³² *Ibidem*, p. 287—288.
³³ *Ibidem*, III, p. 158 ; IV, p. 221.
³⁴ *Ibidem*, III, p. 158.
³⁵ *Istoria parlamentului*, p. 69 și urm.
³⁶ *An 48, III*, p.97.
³⁷ *Ibidem*, p. 256. ; *Istoria parlamentului*, p. 69 și urm.
³⁸ I. Heliade-Rădulescu, *Amintiri asupra istoriei regenerării române sau evenimentele de la 1848*, București, 1893.
³⁹ *Istoria parlamentului*, p. 64.
⁴⁰ Dan Berindei, *Pe urmele lui Nicolae Bălcescu*, Edit. Sport-Turism, București, 1984, p. 158 și urm. ; *Istoria parlamentului*, p. 59, 64.
⁴¹ Apostol Stan, Ion C. Brătianu — *rolul său în revoluția de la 1848 și în exil*, în „*Studia et acta Musei Nicolae Bălcescu*”, V—VI, Bălcești pe Topolog, 1979, p. 33 și urm.

CARACTÉRISTIQUES DE LA RÉVOLUTION ROUMAINE DE 1848

Résumé

La révolution roumaine de 1848, surtout par ses déroulements en Valachie, s'est distinguée par un large esprit libéral. En conquérant le pouvoir politique et en instituant un gouvernement provisoire en Valachie, les leaders de la révolution ont conçu l'application de principes controversés formulés antérieurement au sein de milieux politiques restreints et par des conciliabules secrets par la voie de la confrontatives d'idées, dans une société où l'on avait supprimé la censure et toutes restrictions dans l'affirmation des opinions les plus divergentes. Désireux de légitimer le régime politique institué, le gouvernement provisoire crée un milieu favorable d'affirmation des diverses opinions exprimées par la presse ou de nombreuses réunions organisées à l'échelon de toute la Valachie, inclusivement parmi les opposants à la révolutions ; dans un tel climat, les leaders de la révolution roumaine de 1848 ont entendu que le triomphe définitif sur l'ancien régime était effectué par une organisation institutionnelle — politique dans une atmosphère de large et démocratique confrontassion d'idées. C'est précisément ce qui a représenté un trait caractéristique de la révolution roumaine.

PARTICIPAREA ȚĂRĂNIMII LA RĂZBOAIELE CU CARACTER NAȚIONAL ALE ROMÂNIEI ÎN EPOCA MODERNĂ (1877—1878; 1916—1918)* (I)

DAMIAN HUREZEANU

„Trecutul nostru de luptă
e în mare parte țărănesc”

Nicolae Iorga

Sensurile epocii moderne în istoria României se dezvăluie deopotrivă prin transformările de ordin social-economic și politic-instituțional, care configurează structuri noi în existența societății, cât și prin creația istorică pe planul vieții naționale.

Desigur, cristalizarea societății moderne, avînd ca factor axial modul de producție capitalist, este o achiziție însemnată a evoluției societății românești. De-a lungul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea s-au produs mutații sensibile în structura socială și de clasă, s-au multiplicat și au suferit modificări calitative forțele de producție și potențialul economic al țării, s-a schimbat esențial peisajul urban, a avut loc revoluționarea căilor de comunicație prin construirea căilor ferate și a telegrafului, prin dezvoltarea transportului maritim și a porturilor, s-a constituit corpul științific și de învățămînt modern, s-au dezvoltat structuri noi de viață și activitate culturală — presă, teatru, societăți literare etc. — s-a așezat pe alte baze viața politică și instituțiile juridice-administrative.

Societatea românească a asimilat principiul și valori noi care-i prezidau existența, s-a inclus într-un flux nou de istorie dominat de realitatea și de modelele lumii occidentale, a fost preocupată de a da răspunsuri la propriile nevoi și necesități în conformitate cu aceste principii și aceste modele.

În unele scrieri s-a vorbit chiar de „arderea etapelor”, de năzuința rapidă de înnoire, de o anumită frenezie a înnoirii.

Și totuși, civilizația română modernă a fost marcată de serioase disfuncțiuni, a conservat structuri învechite economico-sociale, a creat forme, prea mult „forme”, sub care se aflau conținuturi vetuste în economie, în raporturile sociale, mai ales la sate. Iar satul era imensa realitate a vieții noastre istorice. Această dificultate în a curăți mai energic și mai hotărît raporturile social-economice agrare de structuri anacronice s-a răsfrînt specific asupra ritmului și intensității procesului de primenire a organismului social-economic.

Dezvoltării istorice românești i-a lipsit alternativa revoluționară ca mod de prefacere a structurilor socio-economice și politice, deși epoca modernă

* Capitol din lucrarea, *Țărănimea din România între reformele agrare din 1864—1918/21*

a cunoscut impulsuri și acțiuni revoluționare (la 1821, și mai ales la 1848). În limitele modernizării pe terenul reformelor, evoluția a fost relativ intensă și susținută dacă ținem seama de punctul de pornire, de condițiile obiective interne, precum și de cadrul extern al istoriei românești. Evident, dacă raportăm performanțele civilizației noastre moderne la *unele țări* din Europa, la ceea ce se numește „inima” civilizației europene, atunci ele par într-o lumină modestă. Să ținem însă seama că aria de raportare este de fapt numai o parte a Europei, cam o treime din continent. Cum se prezenta însă restul continentului? În raport cu celelalte două treimi, mai apare comparația la fel de defavorabilă? Evident, nu.

Oricum, ceea ce desemnăm generic sub „regimul burghezo-moșieresc” a fost departe de a valorifica toate potențialitățile dezvoltării societății românești în epoca modernă și de a funda o civilizație cu mai multe trăsături de eficiență, armonie și echilibru. Prin aceasta nu vom nega acumulările, procesele transformatoare, o anumită acuitate față de cerințele și de spiritul vremii, o preocupare și o dorință de „racordare”.

Dar direcția care relevă o necontestată vigoare și forță de afirmare a procesului istoric românesc în epoca modernă este cea de ordin național. Aci, pe planul vieții naționale acțiunea, preocupările și realizările au fost, incontestabil, remarcabile. Națiunea română a fost un factor activ, creator de istorie. Ea a dat actelor ei orizont și clarviziune, a imprimat unor evenimente naționale semnificații multiple, încât ele s-au conectat la marile curente de mișcare a istoriei europene; au intrat în patrimoniul acesteia, prin reacțiile pe care le-au determinat, prin interesul pe care l-au suscitât, dar mai ales prin substanța lor, ca atare. Marile fapte de istorie românească în secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea nu s-au consumat în cadru zonal, periferic și irelevant. Ele atestă o vocație europeană prin țesătura de raporturi și legături în care se desfășoară și prin implicarea unor principii și aspirații de nivel european. Țările române, și apoi România, au avut permanent conștiința că îndeplinind anumite obiective naționale ele se integrează, prin aceasta, și unei ordini europene superioare, contribuie la stabilirea acesteia, devenind un factor activ și viabil de organizare a vieții politice și statale europene.

Așa a fost la 1848 când spiritul revoluției române era pătruns de năzuința ca printr-o prefacere globală a societății s-o conecteze la formele înaintate ale civilizației europene, așa a fost și la 1859, când Unirea trebuia să constituie cadrul unor adânci transformări în societate, capabile să asigure opera de modernizare a statului național român.

După cristalizarea programului cu privire la sarcinile de ordin național, în cursul revoluției de la 1848, și după realizarea Unirii Principatelor Române, în 1859, și constituirea statului național român modern, obiectivul următor care se afla în logica faptelor și a dezvoltării vieții naționale a poporului nostru era cucerirea deplinei independențe de stat, a „independenței de stat absolute”, cum se exprimau unele documente ale vremii.

România urmărea atent și cu stăruință acest obiectiv; generația anului 1848, aproape aceeași și la 1859, începuse să se rărească; totuși, mai ales în Partidul liberal, această generație deținea încă roluri conducătoare. Pentru bărbații acestei generații îndeplinirea independenței însemna o împlinire și o încununare a activității lor, iar pentru politica statului român o rațiune de domeniul evidenței. Ținând seama de complexitatea raporturilor internaționale și de alternativa cea mai cumpănită și înțeleaptă, România ar fi vrut să obțină statutul independenței depline nu pe calea arme-

lor, ci printr-o acțiune politico-diplomatică. În sine ar fi fost formulă optimă; nu însă pină într-atît încît să anihileze acțiunea, în caz că Imperiul otoman nu înțelegea caracterul imperativ al chestiunii.

Războiul din 1877—1878 a fost așadar din partea României nu o dorință neapărată de acțiune și o inițiativă dictată de spirit ofensiv, ci acceptarea unei necesități.

A însemnat împlinirea unui ideal, fiindcă în alt mod nu s-a putut ajunge la el, dar nu a fost dictat de spirit de revanșă sau de dorința de a răpi adversarului ceva care i-ar fi aparținut pe dreptate. A fost un război hrănit de flacăra idealului național, de dorința de a curma definitiv firul unei dominații seculare. Tocmai justetea lui adîncă i-a imprimat un puternic caracter patriotic și popular; întreaga comunitate românească a înțeles că jertfa trebuie făcută și a avut vie conștiința semnificației acestei jertfe.

Războiul s-a declanșat în condițiile unui autentic entuziasm patriotic, dar nu a dus la stări de exaltare, la manifestări de intoleranță, xenofobie sau megalomanie. Ceea ce impresionează în documentele și în manifestările vremii este acceptarea senină a încercărilor războiului, dorința de a face față exigențelor sale, de a stăpîni destinul cu calm, concentrarea cuvenită, dar fără crispare, fără stări de paroxism colectiv sau individual. Și oamenii politici au vădit în timpul războiului o remarcabilă maturitate de gîndire, sobrietate politică și cumpănire lucidă a situațiilor; aproape nici unde nu observi grandilocvență, declarații lipsite de simțul măsurii, ațîțare de sentimente megalomane. Ceea ce doreau toți, cu adevărat, era ca evenimentele să oglindească corect virtuțile de luptă ale românilor, iscusința și bărbăția ostașilor români. Și știm foarte bine că aceste așteptări au fost răsplătite din plin în campania din 1877—1878.

Este incontestabil că factorul adînc modelator al stării de spirit din timpul războiului a fost țărănimea. Ea a constituit elementul covârșitor al oastei din timpul războiului, a dat cele mai multe jertfe, a susținut o parte însemnată a eforturilor materiale. Dincolo de toate acestea, despre care vom vorbi detaliat mai jos, țărani au adus cu ei un sentiment propriu, românesc, față de război și o înțelegere specifică a datoriei. Ca și în cazul altor manifestări obișnuite sau extraordinare de viață, țărani români privește războiul ca un dat, ca „un scris” pe care trebuie să-l accepte ca atare; patriotismul lui e organic, simplu și firesc. Apărarea gliei e o poruncă, e o datorie făcînd parte din rînduiala firii; în chemarea țării țărani înmulțesc un glas ce ține de o ordine superioară, ceva care prescrie destinul său. El nu se vede decît în unison cu durerile și încercările țării, fiindcă țara este chiar el. În război, trăirea lui se pierde și se confundă cu trăirea și destinul colectivităților, a mulțimii, formată mai ales din țărani.

Poporul român, popor în primul rînd de țărani pină mai aproape de zilele noastre, nu a fost condus de spirit războinic, nu a întreprins războaie minat de tentația cuceririlor, de setea de a domina, nici măcar de năzuința de a fi puternic și temut. Vocația lui a fost pașnică, și-a văzut de propriul ogor, s-a integrat în umanitate și în cosmicitate din colțul de pămînt pe care l-a umanizat și cu care s-a îngemănat. Războiul nu face parte din substanța vieții și istoriei lui, cum remarcă cu justete un savant geograf¹.

Oînd însă „roiurile de oști” străine au vrut să-i smulgă pămîntul, el a sărit în apărarea lui simplu, firesc, cu întreaga ființă. A creat o tradiție a luptei de apărare înțeleasă ca o poruncă și o credință, că, în ciuda tuturor vicisitudinilor pină la urmă dreptatea va triumfa. Împotriva pof-

telor aprige pornite din diferite puncte ale lumii, a luptat ghidat de gândul pe care l-a fixat în formulă nepieritoare Eminescu : „Eu îmi apăr sărăcia, și nevoile și neamul”. În acest punct a dat dovadă de calități remarcabile de luptător și a înscris pagini admirabile de rezistență morală, dîrzenie și de eroism. Dar, iarăși, nu un eroism patetic, stimulat și întreținut de mirajul măririi, ci unul simplu, omenesc, un eroism de adînc dramatism, dar fără svîrcoliri patetice.

Toate aceste trăsături și tot ce a sublimat tradiția de luptă a poporului nostru se regăsesc în chip fericit în timpul războiului din 1877—1878.

Știm, potrivit cercetărilor vremii, organizarea, structura și efectivul armatei române la 1877. În primăvara aceluia an armata se compunea din patru divizii, formate din armele și serviciile necesare, care au mobilizat un efectiv de 1602 ofițeri și aproape 100 000 trupă, din care efectivul armatei de operații a fost de 58 700 oameni, 12 300 cai și 130 de tunuri. În raport cu numărul total al locuitorilor de 5 073 000, efectivul mobilizaților reprezenta circa 1,9%. Pentru condițiile acelei epoci cam aceeași era proporția celor mobilizați și în alte armate europene : Rusia 2°, Germania 2,1%, Austro-Ungaria 2,9% ².

În majoritatea covârșitoare efectivele armatei erau, cum de la sine se înțelege, formate din țărani. Trupele cu schimbul — călărașii și dorobanții erau exclusiv țărănești. Milițiile — de asemenea. Numai trupele permanente erau alcătuite și din orășeni, iar artileria era formată mai ales din orășeni ³.

Desigur, în orice împrejurări oștirea formează un corp și se cade apreciată ca totalitate ; calitățile ei sînt și calitățile comandamentului, ale corpului ofițeresc, după cum sînt și calități ce țin de dezvoltarea ei organică și materială, de experiență etc.

La 1877 evenimentele s-au dezvoltat astfel încît cercuri întinse ale opiniei publice europene simpatizau mai de grabă cu Turcia decît cu Rusia. Reprezentanții curentelor democratice considerau că o victorie asupra Turciei va întări autocrația țaristă, în interior, ca și influența sa în Europa cu repercusiuni negative asupra dezvoltării vieții democratice și a afirmării forțelor revoluționare pe continent. Dimpotrivă, înfrîngerea Rusiei ar fi însemnat falimentul țarismului și declanșarea unei crize revoluționare cu implicații mondiale.

Aceasta era perspectiva în care judecau evenimentele și întemeietorii socialismului științific, Marx ⁴ și Engels, care au urmarit cu atenție pregătirea și desfășurarea războiului lăsînd o bogată corespondență despre războiul ruso-româno-turc. În acest context, la început nu a existat o atitudine favorabilă nici asupra preparativelor și condiției oștirii române. În ianuarie 1877, cînd evenimentele se precipitau în Balcani, Engels a lăsat să-i fluture formula : „Armata română există acolo numai pentru a se preda” ⁵. Făcea această observație, în maniera sa cunoscută, (casantă și categorică) într-o scrisoare particulară.

Erau și destui reprezentanți ai unor cercuri politice, militare și ziaristice europene care se întrebau dacă lipsa unei îndelungi tradiții de pregătire și de organizare nu va constitui un inconvenient de nedepășit. Au apărut, de aceea, înaintea campaniei semne de întrebare, intonații sceptice, gesturi condescendente. Nu mai vorbim de faptul că cercurile politice conducătoare din capitalele marilor puteri europene erau foarte reținute la declararea independenței de către Parlamentul român la 9 mai 1877, iar conducătorii politici de la Budapesta se arătau aproape ostili ⁶.

Au intervenit însă faptele, realitatea faptelor aspre, dure ale războiului, logica lor de neînfînt. Și aceste fapte ale ostirii române în luptă au făcut nu numai ca părerile inițiale să fie reconsiderate, dar locul nuanțelor sceptice l-a luat surpriza, puternică și neașteptată, apoi simpatia și admirația autentică, nedisimulată pentru bravura ostășească a românilor, pentru valoarea lor în luptă, pentru calitățile lor militare.

Armata română seria generalul Radu Rosetti — avea „calitățile tinereții încredere în sine, dor de a se distinge — și calitățile de cumințenie și de sobrietate caracteristice țaranului român”⁷. În adevăr, ceea ce impune în întreaga campanie și în fazele incandescente ale asalturilor Plevnei este asumarea efortului și jertfei din partea țaranului-soldat ca pe o poruncă înscrisă într-o ordine ce trebuie împlinită. Din moment ce așa „e datul firii” lucrurile se limpezesc și capătă sens chiar prin aceasta; țaranul pleacă la oaste simplu, „din cîmp, de a casă, de la plug”, cum seria Alecsandri în versuri pătrunse de psihologia omului din popor, se înscrie într-o „altă rînduială” decît cea a muncilor cîmpului, dar cu același sentiment că trebuie s-o îplinești și pe aceasta, așa cum îplinești lucrul ogorului, se enfundă în această uriașă, nouă și complicată „rînduială”, așa cum se enfundă în anonimatul lumii rurale în vreme de pace.

Și dacă a pornit la război, el trebuie să-și facă datoria pînă la capăt, cu inima arsă de dorul după cei dragi de acasă, cu un sentiment de familiaritate puternic și direct față de tovarășii lui, aproape toți la fel cu el, cu aceleași gînduri, aceleași obiceiuri, cu același fel de a fi, cu un respect instinctiv și sfios față de superiori și cu credința că poate o să scape și din încercarea asta, iar de n-o fi așa, „de ce ți-e scris, tot nu scapi”. Pe acest fond s-a galvanizat la 1877—1878 eroismul armatei române, a soldatului țaran care s-a relevat admirabil în asalturile Plevnei, și în alte lupte. Din această vreme au rămas multe, foarte multe documente; cele mai semnificative sînt, credem, rapoartele comandanților de unități asupra operațiilor; ele transmit cu o forță aparte palpitul luptei, suflul eroic al evenimentelor. Colonelul Ipătescu, comandantul coloanei 1 din dreapta la asaltul Griviței din 30 august 1877 raporta: „Colana a mers un kilometru, meren sub focul inamicului și ajunsă aci. . . a dat peste o vale largă de 600 la 700 de metri, mergînd în pantă, și 200 de metri pe partea noastră teren descoperit, iar panta despre redută mai scurtă, fiind repede și acoperită de tufăriș mărăcinos, care împiedica mersul oamenilor, fără a i putea ascunde de focul apărătorilor redutei și de focul forturilor învecinate. . . Trupa a mers în ordine perfectă pînă în fundul văii. În acel timp, căzînd maiorul Șonțu care conducea l-inul batalion din 10 Dorobanți și tiraliori, căzînd și o mare parte din ofițeri și trupă, a înaintat mai încet și formația a suferit, astfel că s-a amestecat cu plutoanele batalionului 1 din 8 linie, care mergeau cu avîntul cel mai mare sub impulsia comandantului său căpitanul Valter Mărăcineanu care s-a ținut meru călare în capul trupei pînă la 20 metri de redută, unde a căzut mort”⁸. Comandantul liniei de atac arată apoi cum s-a reluat ofensiva, cum 30 de oameni au mers pînă lîngă redută, în care au căutat a pătrunde, cum „locotenentul Șurecă și sublocotenentul Nancovici au fost omoriți chiar lîngă parapet”, cum, în sfîrșit, s-a organizat retragerea. „Oamenii s-au retras în regulă, cu pas lin, fără a se debanda . . . fără ca nimeni să murmure sau să caute a se schimba”⁹. Trupa a fost admirabilă — continua colonelul Ipătescu „a mers înainte în liniște, fără zgomot și fără murmure, deși cădeau cu zecimile la fiecare pas. Rezerva a stat masată aproape o oră și jumătate sub o

ploaie de gloanțe de șrapnele și mitraliere fără ca un singur om să-și părească locul”¹⁰.

Îată unul din episoadele fierbinți ale Plevnei, prezentate în cuvinte mișcătoare care înalță, fără s-o știe bine, un omagiu eroismului și jertfei de sine.

Un comandant de baterie din Regimentul 5 artilerie raporta : „În tot timpul acțiunii ofițerii bateriei și trupa s-au purtat admirabil, toți au fost la locurile lor și și-au îndeplinit datoria cu cel mai mare sînge rece”¹¹. Consemnînd faptele Regimentului 13 Dorobanți un jurnal-istoric al acestuia scria că ostașii „disprețuind moartea — au atacat neconținut. Companiile se avîntau cu nepăsare, șiruri întregi cădeau sub focul ucigător al artileriei dușmane”¹² dar dorobanții nu dădeau înapoi ; ei ardeau de dorința nobilă de a intra în redan. (E vorba de atacul din 27 august 1877, primul al armatei române.)

Prezent pe cîmpul de luptă colonelul Gr. Cantili sublinia în memoriile sale : „Cine i-a văzut la lucru (pe dorobanți n.n.) nu poate spune decît că toți au mers ca unul în atac”¹³.

Un șef de ambulanță sanitară înainta și el un raport arătînd că dr. Ursulescu din Iași „cu cel mai mare sînge rece a pansat pe răniți în tot timpul luptei chiar în linia de foc”¹⁴.

Sintetizînd faptele și comportarea armatei, în prima încheștare de la Plevna, un înalt ordin de zi către armata de operațiuni arăta : „În lupta de la 30 august voi ați dovedit că virtutea strămoșească n a pierit din rîndul oștenilor români. Sub focul cel mai viu al inamicului ați înfruntat moartea cu bărbăție, ați luat o redută, un drapel și trei tunuri”¹⁵.

Desigur, greul pierderilor și al jertfei de sînge în războiul pentru independență l-a dat țărănimea. După calculele lui N. Adăniloiaie, din totalul de 4293 de ostași care și-au pierdut viața în acel război 4065, sau în procente 94°, proveneau de la sate¹⁶. Dacă luăm în considerare morții și răniții la un loc, însumînd circa 10 000 de inși, atunci circa 97° dintre ei erau de la sate¹⁷.

Comportamentul armatei române a risipit, cum am spus, orice îndoieli și scepticisme inițiale în cercurile de peste hotare. Abundente relații în presa internațională, comentarii ale atașatilor militari străini evidențiază elogios și cu nuanțe de simpatie ținuta armatei române. Aceste aprecieri se răsfrîng în primul rînd asupra țaranului-soldat, a ostașului care a știut să se ridice la înălțimea misiunii încredințate în primul rînd din sentimentul datoriei.

Marx scria că intervenția armatei române a redresat o situație difcilă la Plevna¹⁸.

De pe teatrul evenimentelor corespondentul ziarului „Bund” (Berna) și al „Gazetei de Chicago” (Statele Unite) scria : „Mi-ar trebui mult timp ca să număr pe toți bravii. . . Niciodată n-aș fi crezut să văd atita bravură la o trupă care pînă atunci n a cunoscut focul. Armata română merită a fi pusă lingă orice altă armată a Europei și oricine poate fi mîndru de soldații și ofițerii ei, care au dat probe atît de strălucite de vitejie”¹⁹.

La 17 septembrie 1877 ziarul englez „The Daily Telegraph” consemna : „Românii au ocupat postul de onoare, și deci de cel mai mare pericol, în ziua de 30 august, armata fiind formată în cea mai mare parte din țărani”²⁰. Iar ziarul vienez „Die Presse” insera următoarea corespondență : „Ordinea excelentă și sîngele rece cu care soldatul român intra în bătălie dovedesc îndeajuns moralul trupelor. Am văzut cu ochii mei cum se bate

soldatul român și pot atesta că el e neînfricat, curajos și dibaci în bătaie”²¹. Un corespondent al ziarelor „Le Siècle” și „L’Indépendance Belge” relua : „Mi-am putut da seama de curajul de care este în stare soldatul român . . . acești băieți țărani români, cu mantalele ponosite și cu căciulile lor împodobite cu pene de curcan pe cap . . . au dovedit că știu cel puțin să moară, dacă nu știu să învingă, și că le curge în vine tot sîngele vechilor daci. Cu o înverșunare de necrezut s-au aruncat în această vale a morții, respinși, copleșiți, decimați de focul ucigător al unui dușman bine adăpostit, fără a da însă un pas înapoi, fără a șovăi o clipă, ci înaintînd mereu, atacînd iar și iar, chiar dacă lăsau în urma lor șiruri lungi de morți și muri-bunzi. S-au săvîrșit acolo fapte de un eroism pe care pur și simplu nu sînt în stare să le descriu”²².

Atașatul militar american F. V. Greene consemna cu privire la lupta de la 30 august : „Aș ezita să spun ceva împotriva bravurii trupelor române care au luptat atît de vitejește la 11 septembrie (30 august) . . . Sînt țărani recruți aduși în cea mai mare măsură de la gospodăriile lor de la țară în ultimele luni”²³.

Ecouri admirative la adresa armatei române pe cîmpul de luptă au patruns aproape în toate centrele lumii civilizate — în Franța și Italia, Belgia și Elveția, în țările scandinave, la Londra și Madrid, la Berlin și Viena. S-au reflectat, bineînțeles, în presa din Rusia și în documentele militare ale aliaților. Generalul Krilov sublinia : „Luptele de la Teliș, Gorni-Dubnik, Semeret, Trestenik, precum și diferite expedițiuni încredințate de mine cavaleriei române, au dovedit într-un mod strălucitor bravura, ținuta perfectă și exactitudinea în serviciu ale brigadierilor de roșiori și călărași, precum și ale bateriei de artilerie călăreață română. Plecînd, duc o sinceră mulțumire, dobîndită prin onoarea ce am avut de a comanda aceste trupe de elită”²⁴.

Țărănimea a purtat pe umerii ei nu numai greul luptelor din 1877—1878. Ea a fost și cea care a sprijinit substanțial eforturile materiale pe care războiul le a impus, iar în ce privește rechizițiile pentru transport ei îi revine în fapt contribuția decisivă. Fără să fie istovitor sau să provoace distrugereri mari de ordin economic²⁵, războiul din 1877—1878 a costat circa 100 000 000 lei ceea ce depășea bugetul anului în curs și întrecea sensibil bugetele anuale pe 1871—1876²⁶. Față de bugetul Ministerului de război, evaluat la circa 13 375 000 pe anul 1878, cheltuielile materiale solicitate de război au fost incomparabil mai mari.

Esențial era că în conjunctura dată nu se putea apela la mijloace externe, încît războiul s-a purtat exclusiv cu resurse financiare și materiale interne. Față de cele 13 milioane ale bugetului Ministerului de război, guvernul a mai întîmpinat încă cheltuieli extraordinare pe exercițiul 1877—1878 de 42 000 000 lei (realizate prin credite, emiterea de bilete ipotecare pentru plata bonurilor de tezaur și a rechizițiilor etc.)²⁷.

Și în aceste condiții solicitările războiului erau presante, iar una din componentele însemnate ale resurselor materiale în susținerea efortului militar al țării l-au constituit donațiile din partea populației și rechizițiile. Contribuția materială a populației s-a înscris ca un veritabil act de solidarizare patriotică și morală a națiunii, însuflețită de năzuința dobîndirii independenței. A fost o mișcătoare manifestare de omenie, dar și de matură conștiință cetățenească. Spre punctele de colectare soseau bani, alimente, îmbrăcăminte, articole sanitare, furaje etc. Multe din documentele care

însoțesc aceste donații sînt de o mișcătoare frumusețe morală. Locuitorii din comuna Măcrina, județul Buzău, își aduceau obolul la război fiindcă „în simplitatea noastră — spuneau ei — credem că și noi sîntem un mic belciug de la întregul lanț al națiunii și poate cel mai puternic”²⁸. Un preot și „institutor de clasa a II-a primară” din Salinele Mari (județul Vilcea) arăta : „Deși subsemnatul mă găsesc împovărat de o grea familie, avînd a îngriji de patru fete. . . și deși am mai oferit și zece lei la Crucea Roșie, precum și o vacă, cu toate acestea văzînd greaua împrejurare în care se află astăzi iubita noastră țară România vin prin aceasta și mai ofer pentru frații noștri ostași. . . cîte zece lei noi pe fiecare lună, din sala-riul meu începînd de la 1 septembrie și pînă la terminarea rezbelului”²⁹.

Un funcționar din București adresa ministrului de interne următoarea cerere : „Cînd epidemia rezbelului încince țara de la o margine la alta, cînd toți românii sînt obligați și inpuși de datorie de a și apăra cu toții patria. . . cînd mormintele, rănile și schilodirile se înmulțesc . . . este de datoria fiecărui cetățean a nu mai sta în nemișcare . . . Ca cetățean român, vin cu cel mai profund respect a vă ruga să binevoiți ca pe viitor, pe linga suma douăzeci lei ce mi se reține pe fiecare lună pentru întreținerea armatei . . . să dați ordine a mi se mai reține încă treizeci și șapte lei, cu începere din luna septembrie curent, în total 57 lei, sau jumătate a leii ce prînesc”³⁰.

Țăranii au venit și ei să ofere din cît aveau. S-au strîns astfel bani, vite, rachiu, fin, cojoace etc.³¹.

Războiul a generat un puternic curent de solidarizare și printre conaționali aflați sub dominație străină. Acțiunile au avut în primul rînd o semnificație națională și ele au fost active și susținute atît în Transilvania, cît și în Bucovina. La campania puternică de presă în favoarea cauzei României, de fapt cauză generală a românilor, și la înscrierea a circa 200 de voluntari de peste Carpați pentru a lupta pe front, s-a adăugat concursul material a numeroase asociații și comitete constituite ad hoc în Transilvania și Bucovina³². Evident, dincolo de contribuția concretă, esențială era aici semnificația inițiativei, rolul ei de liant al legăturilor naționale.

După aprecierile vremii, donațiile din partea populației în bani și obiecte vîndute la licitație au totalizat circa 9 250 000 lei reprezentînd peste 2/3 din bugetul inițial al Ministerului de război³³.

Desigur, atitudinea față de donații a depins în mare măsura de structura sufletească și de altruismul fiecăruia ca individ. Au contrariat însă nu odată lipsa de solitudine a unor avuți care puteau să dea din prisos și a impresionat spiritul de abnegație și capacitatea de înțelegere din partea celor mulți și neavuți, a celor care dădeau privindu-se, poate, pe ei înșiși, mai ales din partea țăranilor. Participarea lor la donații este, într-adevăr, semnificativă dată fiind condiția materială a celor mai mulți. Și totuși ei au întregit lanțul contribuțiilor cu obolul lor, nuic, restrîns în fiecare caz în parte, dar puternic prin sentimentul că țara se poate sprijini pe umerii lor.

Sectorul în care contribuția țăranimii a fost excepțională era însă cel al rechizițiilor pentru nevoile transportului.

Războiul din 1877—1878 prezintă, în ce privește fizionomia sa tehnică-materială, o situație specifică. Nu a fost nici un război bazat pe mijloace mecanizate dezvoltate, ca primul război mondial, dar, în același timp, a reflectat în sfera tehnicii militare și în mijloacele de transport progresele industriale ale vremii. Este drept, numai pînă la un anumit punct. Căci față de o concentrare de trupe de circa 600 000 de inși dotarea tehnică și

cu mijloace de transport era încă modestă. România nu dispunea decât de o linie de cale ferată pe care urma să fie transportată voluminoasa armată rusă de la graniță, de pe Prut și pînă la malul Dunării. Trascul era, evident, suprasolicitat; fără o masivă contribuție a mijloacelor de tracțiune animală literalmente nu se putea face față situației³⁴. Este drept, serviciul transportului se plătea și se plăcea convenabil după prețurile vremii, dar nu întotdeauna imediat, iar pe de altă parte eforturile erau istovitoare și îndelungate³⁵.

Oricum, putem spune figurat că războiul s-a făcut, într-o anumită măsură, pe carele țăranului român. După calculele vremii costul rechizițiilor a egalat aproape bugetul militar curent (însumînd circa 12 milioane lei)³⁶. O bună parte din aceste costuri revenea transportului necesar aprovizionării armatei. Se vorbește de 234 394 de care rechiziționate (cifra este excesivă ținînd seama că numărul total al carelor și căruțelor era de 364 800) și de 66 387 vite de povară care au efectuat 1 054 717 zile de lucru.

Solicitările erau mari, presante. În lipsa unui serviciu de intendență bine pus la punct³⁷ trebuia să se organizeze în pripă un aparat enorm de deservire a nevoilor armatei și de aprovizionare a acesteia. Iar nervul acestui complicat serviciu era, bineînțeles, transportul. Țăranul român a intervenit aici masiv și indispensabil. Nu trebuia învățat să știe ce este corvoada și n-o făcea pentru prima dată. O cunoștea prea bine din regimul învoielilor. A face „serviciu” nu era pentru el ceva extraordinar, insolit. Se schimba numai destinația, se modificau circumstanțele și îi părea cumva rău că-i „stă acasă munca”. Fiindcă deși gospodăria țărănească nu este un angrenaj planificat care să sufere datorită întreruperii activității, totuși ciclurile înșămînțărilor trebuiau urmate cu strictete; altfel era amenințată însăși condiția de existență a țăranului. Cu ajutorul atelajelor țărănești s-au transportat, credem, cu mult peste o sută de mii de tone de materiale: provizii, furaje, materiale de construcții etc.

În funcție de disponibilități s-au rechiziționat utilaje pe durata nelimitată, sau pe anumite termene. În genere transporturile erau lungi, solicitînd atelajele mai multe zile; pe drumuri grele, desfundate, pregătite sumar cu merinde și hrană pentru animale, țărani își îndemnau vitele spre depozitele și magazii unde trebuia depusă încărcătura. Iar toamna lui 1877 a fost timpurie, ploioasă și rece³⁸. Ea a izbit din plin ostașii pe cîmpul de luptă, a lovit și în țărani angajați la rechiziții. În asemenea condiții nu e surprinzător că au pierit destule vite; după unele relații pierderile se ridicau la 50 000 de animale, aproape tot atît cît rechizițiile, dintre care circa 30 000 numai în județul Dolj³⁹.

Dealtfel trebuia subliniat că zona cu cea mai intensă participare la rechiziții, și în special la efectuarea transporturilor, a fost cea formată de județele de sud ale Munteniei și Olteniei: Dolj, județul care a dat cea mai substanțială participare, apoi Romanați, Mehedinți, Teleorman, Vlașca etc.⁴⁰. S-au făcut și propuneri pentru constituirea unui fel de dispecerat general de atelaje rechiziționate din toată țara; soluția era însă complicată și lipsită de operativitate, iar ceea ce conta într-o situație ca cea din 1877—1878 era operativitatea.

Un studiu avizat în problema dată sublinia: „Populația a fost nevoită deci să deie întii mijloacele necesare pentru a se alcătui trenurile regimentare și de luptă ale corpurilor de trupă, cum și diferitele colonale și convoaie. Tot ea a fost nevoită să execute: transporturile de evacuare a grînelor de pe marginea Dunării în interior, ulterior transporturi de tot soiul de la gări

la Dunăre și dintre diferitele localități, transporturi pentru ruși, transporturi de bolnavi și răniți, și, în sfârșit, foarte multe transporturi individuale”⁴¹.

Răspunsul maselor la solicitările rechizițiilor contrasta cu semnele de eschivare care s-au observat la unii dintre cei avuți. Mai ales arendașii, inclusiv cei de pe moșiile statului, se arătau neliniștiți, cerind scutiri, intervenind pe la diferite autorități sub cuvint că nu pot răspunde plății, „ciș tigurilor” (a cotelor parte din arendă) dacă li se perturbază cursul obișnuit al muncilor. Arendașii care dobindiseră totul prin speculă nu voiau să cedeze ceva din veniturile lor ! Și statul, ca și la 1864—1866, le-a venit în întâmpinare dispunind ca plata pentru rechiziții să se scadă din sumele pe care ei trebuiau să le dea în contul arenzii. Iată deci pe marii arendași ca singurii care obțin răscumpărarea certă și convenabila a rechizițiilor !

Deosebirea de comportament dintre masele largi ale poporului, în primul rînd țărănimea, și destui profitori ai societății n-a rămas în afara spiritului public. Ea a fost relevată într-un dublu scop : în primul rînd pentru a pune în lumină temelia morală sănătoasă a poporului român și, în al doilea rînd, pentru a descuraja egoismul și cupiditatea ca teribili agenți destructivi, mai ales în momente de încercare din viața unui popor. În această ordine de idei ziarul „Telegraful” scria : „Patriotismul ocupă un mai mare loc în inimile poporului decît în ale boierilor mari, că tot cei de jos plătesc mai mult și cu mai mare abnegație datoria lor către patrie decît cei avuți, acci care au milioane ori sute de mii de franci . . . porția ofrandelor continua ziarul nu este cîtuși de puțin dreaptă, deoarece țăranul a oferit statului doi din cei patru boi ai săi, pe cînd un mare proprietar face multă gălăgie cînd comisiunea de rechiziții vine să-i ceară două vite”⁴².

Mai este încă un aspect important care arată țărănimea venind în întâmpinarea solicitărilor din timpul războiului : încartiruirile mobilizațiilor provenite fie din lipsa cazărnilor îndestulătoare, fie datorită concentrării unor mari efective în unele localități. Sigur, a fost vorba de o măsură fortuită, necesară mai ales în perioada de mobilizare și la începutul ostilităților militare (aprilie-septembrie 1877). A existat și aci un spirit de înțelegere și de „omenie românească” puse în evidență ca fenomen de masă. „Cu toată durata acestor găzduiri și cu toată micimea încăperilor în care trăiau locuitorii de la țară — sublinia ziarul «Românul» ei au primit cu omenie pe soldați, împărțind adesea cu dinșii umila lor hrană”⁴³. Țăranii din tranșee cu cei de acasă s-a aflat, astfel, într-o legătură osmotică, într-o „corespondere” de atitudini și de manifestări față de „țară” și de „datorie”.

A dat jertfe, a făcut sacrificii materiale, a contribuit cu donații și ofrande și a suportat destule exigențe cărora nu le poate scăpa nici un război. Alimente existau, de pildă, din belșug ; rația zilnică a soldatului cuprinzînd 1 200 gr. piine, 400 gr. carne, fasole, cartofi, orez, crupe, ulei etc.

Nu odată, însă, unele unități au întâmpinat dificultăți în aprovizionare, au survenit întârzieri, deficite la unele alimente. Țăranul român era însă rezistent și tenace ; înlocuia piinea cu pesmeți sau cu mămăligă, își pregătea mîncarea lingă tranșee, rezista timpului rece și ploii, zloatei și zăpezii, chiar dacă îmbrăcămintea și alt echipament începuse să se uzeze, să lipsească flanelele calde, mănușile, cojoacele, cizmele.

La întoarcerea dorobanților Eminescu avea cuvinte de aspră impu-tare pe seama conducătorilor politici în legătură cu starea în care se afla învingătorul de la Plevna, purtătorul faimei faptelor noastre de arme : „Am găsit în București dorobanții de pe cîmpul de război”. Acești eroi aveau,

mulți dintre ei, mantalele „în bucăți iar sub manta cămașa de piele și nici cojoace, nici flanelă, nici nimic. Încălțați sînt tot atît de rău . . . într-o stare care te revoltă în adîncul inimii”⁴⁴.

Să admitem că în intransigența lui Eminescu se împletește observația exactă cu intenția polemică față de adversarii liberali aflați la guvern. Nici Alecsandri nu a ezitat însă de a proiecta nimbul gloriei pe înfățișarea umilă a lui Peneș Curcanul suind „pe drumul de costișe ce duce la Vaslui”. Și nu era un simplu procedeu poetic menit să lumineze mai puternic măreția faptei prin precaritatea înfățișării lui Peneș. E un fapt real de viață; tocmai autenticitatea lui dă vigoare poeziei făcînd-o să trăiască și să capteze undele sufletești ale cititorului.

„Și bietul om slab, palid, avînd sumanul rupt
Și o cămeșe ruptă bucăți pe dedesubt. . .
Opinca-i era spartă, căciula desfundată
Dar fruntea lui de raze părea încoronată”.

Dacă în aceste versuri ar fi numai stilizare poetică și efecte de contrast, ele (versurile) ar fi pierdute pentru posteritate; vibrează însă și acum prin sensul unor adevăruri pe care le poartă cu ele.

Atmosfera, comportamentul, felul în care soldatul-țăran intra în luptă și privea moartea în războiul din 1877-1878, toate trînit uimitor la țăranul mioritic; transpusă în vuietul dramatic al războiului, stare sufletească a dorobanțului și roșiorului este aceea a păstorului care-și privește senin destinul, convertind inevitabilitatea stingerii lui într-un act de contopire cu firea întru eternitate. Și la 1877, oșteanul soldat își făcea cruce⁴⁵, se gindea la ce i-o fiseși și apoi se ridica simplu, fără șovăire, mînat de o pornire irezistibilă întru împlinirea datoriei . . .

Oamenii vremii au înțeles cît de mult datora țara aflată în război țăranului, aportului său material și calităților sale de oștean. O recunoaștere semnificativă a venit din partea primului ministru, I. C. Brătianu, cînd încă nu se încheiasă bine războiul. La 18 ianuarie 1878 el declara în Parlament: „. . . dacă armata română a ridicat prestigiul țării în fața Europei, apoi și poporul român, în întregul său, și-a făcut datoria . . . recunosc arăta Brătianu mai departe — sacrificiile ce a făcut țăranul român și datoria ce are țara de a-l răsplăti nu prin măsuri provizorii și efemere, ci prin legi eficace și permanente, căci astăzi mai cu seamă țăranul a dovedit adevărul cuvintelor spuse de d. Kogălniceanu în Divanul Ad hoc de la Iași, că țăranul este temeliea casei”⁴⁶.

Promisiunea lui Brătianu a rămas fără acoperire; în loc să devină legămîntul solemn de la care nu se putea abdică în nici un chip ea a fost o simplă declarație politică de circumstanță, așa cum avea să arate împrăștierea în surățele, singura măsură prin care se materializa de fapt „răsplata” țăranilor „prin legi eficace și permanente”. Au trebuit să treacă patruzeci de ani, să vină un nou război, să apară circumstanțe specifice de ordin intern și internațional pentru că promisiunile făcute în tansele de la Mărăști și în parlamentul refugiului de la Iași, să fie, în sfîrșit, tradusă în faptă. De roadele luptei lor și ale cuceririi independenței, țărani nu au beneficiat prea mult în mod direct, ca plugari.

Implicațiile independenței în istoria modernă a României sînt însă foarte mari. Însuși procesul de emancipare și de modernizare a societății românești înglobează ca pe un element constitutiv esențial dobîndirea independenței. „Trebuie să spunem că fără cucerirea independenței — a

subliniat tovarășul Nicolae Ceaușescu — România nu ar fi putut să-și asigure dezvoltarea și nu ar fi putut să se afirme din plin atît ca națiune, cît și pe plan internațional. Prin vitejia și sacrificiile date de armata noastră, de întregul popor, în marea familie a țărilor Europei apăsătoare astfel un nou stat independent, o nouă națiune liberă, energică și viguroasă, hotărîtă să nu mai admită niciodată nici un fel de tutelă asupra sa, să participe cu drepturi egale la viața internațională”⁴⁷.

Pe plan economic s-a putut trasa un program apt să accelereze în anumite limite dezvoltarea economiei. Și în celelalte domenii — politic, instituțional, școlar au crescut preocupările menite să descifreze căile de înaintare a societății, direcțiile de acțiune și de progres⁴⁸. Și aici măsurile adoptate au fost limitate, departe de a sparge structurile tradiționale. Potuși unele deschideri s-au realizat, au avut loc acumulări lente în unele domenii, mai rapide în altele, încît bilanțurile indicau avansuri incontestabile. Erau însă avansurile unei societăți marcată de contraste și contradicții, striasă în corsetul unor puternice forțe de inerție.

Prin însăși natura evenimentului independența a avut o importanță specială în ce privește statutul internațional al României. A schimbat de fapt condiția politică a țării noastre în contextul vieții europene dîndu-i posibilitatea să joace un rol mai activ, iar felul în care România s-a afirmat în timpul războiului a făcut să crească interesul pentru țara noastră și valorile ei. Faptul a fost remarcat de contemporani. „În timpul din urmă scria Titu Maiorescu în 1882 mișcarea politică și literară a României începe să fie un obiect de mai mare luare aminte pentru Europa rusească. Vitejia armatei noastre în războiul de peste Dunăre a fost o surprindere pentru opinia publică a Europei, care pînă atunci era deprinsă a-și dobîndi cunoștințele sale despre noi mai ales prin corespondenții de ziare. Astăzi oamenii luminați din străinătate par a simți că în privința întregii vieți a poporului român au fost prea puțin și prea rău informați și se întorc cu oarecare curiozitate spre cunoașterea unei națiuni ce a arătat o valoare mai mare decît i se presupunea”⁴⁹.

Constatări similare făcea și P. S. Aurelian în prefața la ediția a II-a a principalei sale scrieri *Terra nostra* : „Astăzi, mulțumită bravurei armatei și patriotismului tuturor românilor, după atîți secolii de suferințe și neajunsuri îndurate, România este independentă . . . Acum cînd sîntem un stat liber caută să ne pătrundem că această nouă stare implică o sumă de îndatoriri de la a căror îndeplinire nu ne-am sustrage fără a pune în pericol viitorul țării”⁵⁰.

Mai tîrziu, într-o Comunicare făcută la Academia Română, Nicolae Iorga constata oscilațiile și unele mutații survenite în opinia publică germană relativ la România după războiul de independență⁵¹.

Așadar războiul de independență a creat o perspectivă favorabilă pentru aprecieri mai adînci asupra realității noastre și a problemelor ei, a stimulat autoexamenul și preocuparea pentru trasarea direcțiilor viitoare de dezvoltare, iar cît privește raporturile României cu lumea europeană a creat un nou cadru politic și juridic al statului român și a făcut să crească interesul opiniei publice pentru valorile noastre.

Impulsul generator al acestor fenomene și stări de conștiință a fost bravura armatei române în 1877—1878, bravură la care a contribuit în mod remarcabil țărănimea — oamenii din totdeauna ai pămîntului nostru.

¹ Vezi Ion Conca, *Plături carpatine*, Edit. Sport-Turism, București, 1984, p. 15.

² Generalul R. Rosetti, *Armata română în războiul din 1877—1878*, în *Războiul neațirării*, Conferință ținută la Ateneul Român, 1927, p. 116; idem, *Participarea populației civile la războiul din 1877—1878*, în „Analele Academiei Române”, Memoriile secțiunii istorice, seria III, tomul XXIII, București, 1941, p. 3—4. O prezentare cuprinzătoare a problemei în *România în Războiul de independență 1877—1878*, coordonator principal: general-colonel Ion Coman, Edit. Militară, București, 1977, p. 89—98.

³ „Oștirea română la 1877, scrie Nichita Adăniloie, era formată, în majoritatea ei, din țărani sau fii de țărani. Chiar și armata operativă avea peste 80% din efectivul ei alcătuit din trupele teritoriale de dorobanți și călărași cu schimbul, locuitori ai satelor. Aceștia — până la mobilizare — își făceau serviciul militar o săptămână din patru, iar restul de trei săptămâni se ocupau cu munca câmpului. Infanteria avea 16 regimente de dorobanți cu schimbul (având fiecare câte două batalioane) și numai 8 regimente de linie, plus 4 batalioane de vinători trupe permanente; iar cavaleria avea 8 regimente de călărași cu schimbul și doar 2 regimente de roșiori, trupe permanente” (N. Adăniloie, *Contribuția țăranimii la războiul de independență din 1877—1878*, în „Studii și articole de istorie”, XXXIX—XL, 1979, p. 171. Un articol de referință pentru întreaga problemă).

⁴ „... Înfringerea rușilor — scria Marx la 4 februarie 1878 — ar grăbi în mare măsură o *răsturnare socială în Rusia*, ale cărei elemente s-au acumulat în cantități de masă și ar provoca astfel o colitură în întreaga Europă” (Karl Marx, Friederich Engels, *Opere*, vol. 34, Edit. politică, București, 1982, p. 275).

⁵ *Ibidem*, p. 231.

⁶ Îngustimea de vedere a Cabinetului de la Budapesta (prim-ministru era Kálmán Tisza) predispunea la ușoare ironii pe nimeni altul decît pe compatriotul lui Tisza, contele Andrásy, care era la 1877 ministru de externe al Imperiului Austro-Ungar. Într-o convorbire cu atașatul român la Curtea de la Viena, Andrásy declara: „Ultima dată cînd am văzut pe domnul Tisza i-am spus limpede chestiunea, i-am spus că această politică care consistă în a nu voi ca vecinii săi să facă ceea ce este în interesul lor este o politică nefericită, și care sfîrșește rău.

Am întrebat pe dl. Tisza dacă el a crezut vreodată în mod serios că dv. veți rămîne pentru totdeauna atașajii Turciei și l-am rugat să spună în ce și cum ar putea independența dvs. să vatăm Ungarie. . . sărmanii mei compatrioți care sînt născuți în cîmpie și atît de departe cît vederea lor poate să se întindă, nu vād decît sate unguerești și puțuri unguerești și își închipuie că lumea e unguerească și că ea sfîrșește la orizont”. (*Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. III, Edit. Academiei, București, 1953, p. 428—429; în continuare D: R. I.).

⁷ Generalul R. Rosetti, *Armata română în războiul din 1877—1878, op. cit.*, p. 118.

⁸ *Doc. Războiul pentru independență*, vol. VI, Edit. Acad., București, 1953, p. 24—25.

⁹ *Ibidem*, p. 25.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 7.

¹² Cf. General-maior dr. Ilie Ceaușescu, col. dr. Vasile I. Mocanu, prof. univ. dr. Ion Călin, *Drum de glorie. Pagini din eroismul armatei române în războiul nostru pentru independență*, Edit. Scrisul Românesc, Craiova, 1977, p. 74.

¹³ *Ibidem*, p. 77.

¹⁴ *Războiul pentru independență*, vol. VI, 1953, Edit. Acad. R.P.R., București, 1953, p. 8.

¹⁵ *Ibidem*, p. 79.

¹⁶ N. Adăniloie, *Cucerirea independenței de stat a României*, Edit. politică, București, 1973, p. 98. Despre impetuozitatea atacului din 30 august 1877 asupra redutei Grivița 2 stă mărturie faptul că din efectivul de 1345 de inși al batalioanelor maiorului Gh. Șonțu și căpitanului Valler Mărăcineanu, care au purtat asaltul, pierderile s-au ridicat la 633 de soldați și ofițeri (aproape 50% !). Din cei 9 ofițeri ai batalionului Mărăcineanu doar 1 s-a întors din atac; 6 au căzut la datorie și 2 au fost răniți (cf. General-maior dr. Ilie Ceaușescu, col. dr. Vasile I. Mocanu, prof. dr. Ion Călin, *op. cit.*, p. 91—92). Vezi și Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Edit. științifică și enciclopedică, 1983, p. 304—306.

¹⁷ General maior dr. Constantin Olteanu, *Musele populare și războiul de independență*, Edit. Militară, București, 1971, p. 67.

¹⁸ Karl Marx, Friedrich Engels, *op. cit.*, vol. 34, p. 277.

¹⁹ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, Editura Albatros, București, 1971, p. 571.

²⁰ Cf. Generalul Radu Rosetti, *Cîteva extrase din presa engleză 1877—1878*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, vol. IV (1926—1927), București, 1927, p. 280—281.

²¹ General-maior dr. Ilie Ceaușescu, col. dr. Vasile I. Mocanu, prof. univ. dr. Ion Călin, *op. cit.*, p. 114. Vezi și dr. Johann Cristopf Allmayer-Beck (Austria), *Considerații pe marginea*

rapoartelor unui observator militar austriac în România în 1877, în *File din istoria militară a poporului român*. Studii, vol. 12, coordonator de ediție general-locotenent dr. Ilic Ceaușescu, Edit. Militară, București, 1984, p. 134-139.

²² *Independența României. Documente*, vol. III, Edit. Academiei, București, 1977, p. 305.

²³ Vezi Paul Cernovodeanu, *Operațiile trupelor române în războiul pentru independență, în lumina rapoartelor atașatului militar F. Greene*, în „Revista de istorie”, tomul 32, 5, 1979, p. 857.

²⁴ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 572; vezi pentru întreaga problemă și Constantin Corbu, *Rotul jărânmii în istoria României*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1982, p. 337-356.

²⁵ Bombardamentul și incursiunile turcești în stînga Dunării au provocat pierderi de circa 6-8 milioane lei. Vezi și Gheorghe Dobre, *Contribuția economică a României la războiul de independență*, în *Progresul economic în România 1877*, p. 87-88.

²⁶ Vezi Vintilă Brătianu, *Situația internă în care se desfășoară războiul neahtării*, în *Războiul neahtării 1877-1878*, 1927, p. 30; generalul R. Rosetti menționează că bugetul pe 1877 era de 87 667 000 lei (vezi *Participarea populației civile la războiul din 1877*, p. 265).

²⁷ A. D. Xenopol, *Opere economice*, Edit. Academiei, București, 1967, p. 229.

²⁸ Arh. St. București, fond. Min. Int., dosar 95/1877, f. 233; cf. General maior dr. Constantin Olteanu, *op. cit.*, p. 83.

²⁹ D. R. I., vol. VI, p. 234.

³⁰ *Ibidem*, p. 301.

³¹ Numeroase exemple concrete la N. Adăniloae, *Contribuția jărânmii . . . în op. cit.*, p. 179-180.

³² Ample considerații și detalii faptice în *Independența României*, Edit. Academiei, București, 1977.

³³ *Ibidem*, p. 213.

³⁴ În epocă se considera chiar de către unii specialiști apuseni că transportul ar putea constitui un obstacol de netrecut pentru armata rusă.

³⁵ Vezi Alex. Pencovici, *Rechizițiunile și ofrandele pentru trebuințele armatei române în războiul din 1877*, București, 1879, p. V; generalul Radu Rosetti, *Participarea populației civile la războiul din 1877-1878*, p. 269; Nichita Adăniloae, *Contribuția jărânmii*, în *op. cit.*, p. 173-178.

³⁶ Vezi Nichita Adăniloae, *Cucerirea independenței pe calea armelor, operă a întregului popor, în Independența - lupta milenară a poporului român*, Edit. Junimea, Iași, 1977, p. 68.

³⁷ Amplu și temeinic documentat, studiul lui Vladimir Diculescu, *Aprovizionarea armatei române în timpul războiului*, în *Studii și articole de istorie modernă*, vol. III, Edit. Academiei, București, 1963, p. 163-183.

³⁸ Atmosfera de toamnă rece, biciuită de ploi și zloată încă din septembrie, este excelent surprinsă de Vintilă C. A. Rosetti în scrisorile lui de pe frontul de la Plevna.

³⁹ Arh. St. Craiova, fond. Prof. Dolj, dosar 25 1978 (nepaginat) cf. Nichita Adăniloae, *Cucerirea independenței pe calea armelor . . .*, în *op. cit.*, p. 60.

⁴⁰ General maior dr. Constantin Olteanu, *op. cit.*, p. 103-104.

⁴¹ Generalul Radu Rosetti, *Participarea populației civile . . .*, p. 270-271.

⁴² Cf. *Pagini din lupta poporului român pentru independența națională*. Documente social-politice, București, 1967, p. 162-163.

⁴³ „Românul” 18 octombrie 1877; Vezi pentru detalii și N. Adăniloae, *Masele populare și războiul de independență* în „Studii. Revistă de istorie”, tom. XX, 3, 1967.

⁴⁴ M. Eminescu, *Opera politică*, volumul I, 1870-1879, ediția I. Crețu, Edit. Cugetarea - Georgescu-Delafas, București, 1941, p. 155; vezi și p. 371.

⁴⁵ Într-o scrisoare din 6 septembrie 1877 Vintilă C. A. Rosetti, caporal în armată, scria din tranșeele Plevnei: „Seara fiind era să ne culcăm, primiram ordinul de a fi gata de luptă. Fiecare căprărie făcu un foc și vinătorii începură a lucra cu topoare. Unul făcea scări, altul tăia prăjini, altul asouțea pari, altul făcea de coeni; fiecare soldat trebuia să ia aceste lucruri cu ei spre a escalada forturile Plevnei. După citva timp ne culcarăm. Abia adormiserăm (la) 11 ore, că se dete alarma . . . ne puserăm în marș. Soldații se închinău, eu rdeam de ei. Aceasta mă făcea a nu mă mai gândi la pericol” (D. R. I., VI, p. 81). De fapt în semnul de închinăciune al soldaților era o simbolică mult mai adîncă decît un simplu gest de rugăciune sau de superstiție. E semnul înpăcării cu destinul în fața încercării pe care datoria o cere. Sigur, și risul lui Vintilă Rosetti este explicabil: la el, educat în alt spirit, risul era semnul nepăsării, sfidării morții.

⁴⁶ Ion C. Brătianu, *Acte și cuvîntări*, publicate de C. C. Giurescu, vol. III, București, 1920, p. 155.

⁴⁷ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 14, Edit. politică, București, 1977, p. 331.

⁴⁸ Interesante, dar umbrite de o notă apologetică, observațiile lui I. G. Duca, *Consecințele războiului și dezvoltarea internă în urma lui*, în *Războiul neahtării 1877-78*. Conferințe ținute la Ateneul Român, 1927, f. e., f. a., p. 135-132.

⁴⁹ Titu Maiorescu, *Literatura română și străinătatea*, vol. II, Edit. pentru literatură, București, 1967, p. 239.

⁵⁰ Petru S. Aurlian, *Opere economice*, Edit. Academiei, București, 1967, p. 148.

⁵¹ N. Iorga, *Opinia publică germană și România lui Carol I înainte și după războiul de independență*, în *Academia Română*, „Memoriile secțiunii istorice”, seria a III-a, tomul XIV, I, București, 1923, p. 7—18.

LA PARTICIPATION DE LA PAYSANNERIE AUX GUERRES À CARACTÈRE NATIONAL DE LA ROUMANIE À L'ÉPOQUE MODERNE (1877—1878; 1916—1918) (I)

Résumé

L'approche de l'histoire de la paysannerie de Roumanie implique, à notre avis, la concentration des préoccupations notamment sur les aspects suivants :

1. La paysannerie dans le cadre des rapports économiques et socio-politiques ;

2. La lutte révolutionnaire des masses rurales (mouvements et révoltes de la paysannerie).

3. La participation de la paysannerie aux grands événements nationaux.

A travers cette perspective nous avons examiné dans un ouvrage délié à l'histoire de la paysannerie entre 1864—1918/1921, la question touchant la participation de la paysannerie aux guerres à caractère national de la Roumanie pendant la période 1877—1878 et 1916—1918. La première partie de cette étude examine l'apport de la paysannerie à la guerre d'indépendance. Nous avons relevé, certes, l'effort militaire des paysans qui représentaient la majorité écrasante de l'armée d'opération „doro-banți” et „călărași cu schimbul”. Les milices étaient constituées également à peu près seulement de paysans. Seules les troupes permanentes étaient formées en partie de citadins et l'artillerie, surtout de ces derniers.

Les sources historiques, tant celles intérieures que les relations des commentateurs étrangères reflètent l'admirable effort de l'armée roumaine pendant la guerre russe-roumano-turque de 1877—1878, l'élan héroïque des paysans roumains aux batailles de Plevna et d'autres points de la guerre.

DIN LUPTA SOCIALISTĂ PENTRU AFIRMAREA POLITICĂ A FEMEII LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

GEORGETA TUDORAN

Începutul secolului al XX-lea, caracterizat prin înfruntările sale atît pe tărîm economic cît și politic, chiar în cadrul partidului socialist, nu a putut abate din centrul activității sociale, femeile conștiente ale patriei noastre. Întreaga acțiune desfășurată pînă atunci, pe plan național sau pe tărîmul luptei de clasă, le servea ca o bogată experiență, înlesnindu-le ridicarea luptei lor pe trepte superioare, în vederea obținerii drepturilor ce li se cuveneau. Chiar gazeta „Adevărul”, în anul 1901, referindu-se la succesul pe care îl obținuse Elena Popovici, ca femeie avocat, remarca progresul ce-l înregistrau femeile care „au inundat școalele, au inundat universitățile, s-au pus să învețe, au apărut ca concurențe bărbatului în tote carierele”. Și socoteau aceasta un proces firesc și legitim, legat de progresul real al societății, cînd această categorie a populației va reuși să devină tot ce va fi în stare să obțină, „le vom vedea ingineri, magistrați, deputați, miniștri, căpitani de vapoare, mecanici, savante etc.” Măsurile ce fuseseră luate în privința frînării accesului femeilor în viața social-politică erau socotite depășite în epoca istorică respectivă. De aceea nu se cădea „să împiedicăm mersul fatal al omenirii” . . . „ci să fim oameni cu judecata francă, oameni cu curaj”¹, sublinia autorul articolului, I. Teodorescu. Opinia redacției era deci în sprijinul acțiunilor ce erau întreprinse în toată lumea, pentru recunoașterea drepturilor ce li se cuveneau femeilor. Cînd în unele țări, cum a fost Suedia, femeile au căpătat dreptul la vot, aceeași gazetă nu putea să nu sublinieze că acestea „au avut dreptul să-și exercite acest drept la Stockholm, capitala țării” ceea ce a produs „o deplasare enormă de voturi . . . schimbîndu-se cu totul fizionomia consiliului”². Participarea în sine a femeilor la această acțiune demonstra nu numai succesul obținut de ele în cadrul mișcării de emancipare care avea loc ci și superioritatea lor în mijlocul luptei politice la care participaseră³.

Odată cu apariția noilor organizații socialiste, în acei ani, cercurile „România muncitoare”, problema vieții femeilor a intrat mai pregnant în atenția proletariatului socialist. Dezvoltarea relațiilor de producție capitalistă nu putea să nu atragă după sine creșterea numărului brațelor de muncă, a muncitorilor, nu numai bărbați, ci și femei. Așa cum relata gazeta „România muncitoare”, întreaga dezvoltare economică a țării, perfecționarea și întrebuințarea frecventă a mașinilor în locul forței fizice umane, au creat condițiile prielnice angajării în muncă a femeilor. Această nouă situație a făcut ca femeia să iasă din situația sa oarecum rezervată,

să se angajeze în muncă „pe de o parte de a-și lărgi cercul lor de activitate . . . pe de altă parte de a putea preîntâmpina cheltuielile casnice”⁴, care nu mai puteau fi asigurate doar de bărbați.

Includerea lor în rîndurile muncitorilor, într-un număr tot mai sporit, nu putea să nu impună unificarea, în continuare a acțiunii socialiste a muncitorilor de ambele sexe. Făcînd un istoric al evoluției locului pe care l-a ocupat femeia, în toate etapele dezvoltării societății omenesti, articolul: „Cum s-a născut subjugarea femeii”, sublinia progresul pe care l-a înregistrat starea femeii în etapa respectivă. Și ceea ce-i făcea să o socotească, „mult superioară vremurilor anterioare după cum mărturiseau socialiștii, era că „un îmbucurător vînt de emancipare a început să adie și pare a se împuternici din ce în ce”. Și acest proces care străbătuse „țările Europei..., nădăjduim că va găsi granița deschisă și la țara noastră”⁵. Cunoscutul militant socialist, Alecu Constantinescu, folosea paginile publicațiilor socialiste pentru a populariza ideea locului pe care mișcarea politică a proletariatului o atribuia atragerii femeilor în luptă, alături de muncitori. În cadrul acestei acțiuni pe care o desfășura proletariatul pentru obținerea revendicărilor sale economice și politice — menționa el în articolul intitulat sugestiv „Femeia și socialismul”, „unul dintre cei mai puternici tovarăși ai lui ar fi femeia”. Și nu numai femeia muncitoare ci toate femeile, „fără deosebire de clasă”⁶. Era un punct de vedere nou, superior, de sprijinire a acțiunilor ce se desfășurau în întreaga țară în vederea obținerii dreptului emancipării femeii. În opinia socialiștilor organizați din țara noastră femeile erau recunoscute ca o componentă socială reală a clasei muncitoare și își propuneau chiar să le mobilizeze și să le sprijine lupta politică în cadrul partidului de clasă al proletariatului.

După opinia socialiștilor, femeile, indiferent de preocupările pe care și le însușeau, aveau un rol deosebit de important în întregul proces evolutiv al societății. Femeia avea datoria de a-și forma cultura și educația, prin cunoașterea reală a societății, exercitîndu-și pe temeiurile cele mai solide, rolul ce-i revenea ca membră a familiilor, ca educatoare, ca intelectuale, ca muncitoare. Pentru aceasta, femeia în sine era chemată să se mobilizeze la această luptă ce viza progresul social general al țării, „să-și facă datoria către semenele ei, deșteptînd în ele demnitatea de creatoare ale omenirii, prin întruniri, scrieri ca și propagandă individuală”. Era o recunoaștere reală a rolului ce-i revenea femeii în cadrul luptei generale a proletariatului, chemînd-o să studieze cu atenție științele sociale. Privindu-i pe muncitori — „fie ei intelectuali sau manuali — ca pe niște tovarăși . . . le veți da probe de virtute și răbdare și-n lungul vremii viitoare veți vedea unii după alții ce-au săvîrșit, ce săvîrșesc și ce vor săvîrși femeia și bărbatul . . . uniți prin inimi, minte, energie și voință”⁷. Aceasta era orientarea socialiștilor din întreaga țară, în privința atragerii femeilor în lupta de clasă pentru obținerea drepturilor ce i se cuveneau întregii categorii sociale proletare. Într-o chemare adresată femeilor publicată de gazeta socialistă din Timișoara „Votul poporului”, se menționa cît de mult crescuse numărul acestor participante la întrunirile muncitorești, pentru a cunoaște „programul socialist”, încît se crease convingerea „că și ele, de

astăzi înainte, vor lupta cu bărbații împreună sub steagul roșu al social-democrației". Era o reală apreciere a acestei categorii a poporului care „în istorie, totdeauna au avut rol mare". De aceea, declarau ei, „noi socialiști, pretindem drept și pentru femei . . . Așa zicem noi : dacă sînt bune să lucreze cu bărbații în rînd la cîmp, la fabrici, atunci să fie bune și pentru aceea, să aibă drepturi . . . La luptă cu toți și cu toate pentru viitor !" ⁸.

Tot pe această linie, a lămuririi și popularizării rolului ce-i revenea femeii în cadrul vieții sociale precum și al luptei politice, se înscriu articolele publicate de „Adevărul" gazeta socialiștilor din Transilvania. Era reliefat astfel locul ce-i revenea în viață alături de bărbat, amîndoi reprezentînd cele două forțe care au asigurat viața universului omenesc, și care aveau misiunea istorică de a-i asigura progresul permanent. Căci — menționau ei, pe bună dreptate, — femeia era tovarășa bărbatului, iar bărbatul era tovarășul femeii „în marea operă a vieții fizice și psihice". Pentru aceasta trebuiau recunoscute nu numai meritele s. le în cadrul procesului asigurării vieții în general, al progresului social în special ci era necesar să fie impus societății acelor ani recunoașterea și atribuirea rolului ce-i revenea pentru viitorul societății. „Forța aceasta a ei nu trebuie . . . nici necunoscută nici supusă alteia . . ." se arăta în articolul intitulat simbolic „Rolul femeii". „Toate fazele parcurse, toate îmbunătățirile obținute în condiția femeii, toate drepturile cîștigate de ea, libertatea ei progresivă, conduc umanitatea către o viață . . . superioară". Femeii îi va reveni, o funcțiune socială în toată puterea cuvîntului, acceptată cu toate drepturile, cu toate datorii, cu toate responsabilitățile sale" ⁹. Se de-prinde astfel cu claritate maturitatea reală prin care reprezentanții partidului socialist din țara noastră, înțelegeau necesitatea recunoașterii forței sociale pe care o reprezentau femeile, atragerea lor în cadrul luptei politice a acestui partid.

Aceeași gazetă, menționa în anul 1904, cum gîndirea socialistă socotea mai ales femeia muncitoare, egală cu bărbatul, „femeia care își cîștigă pîinea cu sudoarea frunții sale". Acestea, în mod deosebit, trebuiau atrase în cadrul luptei proletariatului pentru a-și desfășura activitatea într-un mod unitar, fiind, practic, „puternic uniți, împreună alcătuiind același partid" ¹⁰. Iată de ce era atît de necesar să fie subliniată prin presă, prin întrunirile muncitorești — se arăta în articolul „Femeia și partidul muncitorilor" — „însemnătatea femeii în mișcare de emancipare a poporului muncitor". De aceea, femeia care alcătuiă „jumătate din omenire, e nedrept a nu vorbi și de ea, vorbind de muncitori" ¹¹, relatau socialiștii din țara noastră, în acei ani.

Femeile care se încadraseră, de-a lungul anilor, în rîndurile partidului socialist se adresau cu aceeași căldură și cu puternice sentimente politice, tovarășelor lor, chemîndu-le la lupta unitară a proletariatului. În acest sens era subliniată misiunea ce le revenea ca mame, pentru creșterea copiilor în spiritul ideilor socialiste, în pofida greutăților materiale pe care erau obligate să le suporte în condițiile regimului capitalist. Datoria lor — menționa „O femeie socialistă", era să-și crească copiii, conștienți de necesitatea înlăturării orînduirii capitaliste, „să cuprindă și copiii noștri programul social-democrat, ca să lupte și ei în rînd cu părinții lor pentru dreptate, libertate și frățietate" ¹².

Această orientare generală a ideilor socialiste către intensificarea acțiunilor practice, organizate în vederea atragerii și mobilizării femeilor

în cadrul luptei partidului socialist, se desprinde cu claritate în anii de început ai secolului al XX-lea. Chiar și femeile își desfășurau activitatea tot mai energic atît pe drumul dezvăluirii condițiilor grele de muncă și de viață a tovarășelor lor, cît și pentru antrenarea lor în cadrul acțiunii proletare unitare. Una dintre reprezentantele femeilor socialiste, Olga Călin, a inițiat chiar o deplasare personală în cadrul unei întreprinderi din Iași la care era folosită forța de muncă feminină. Ea a analizat cu luciditate condițiile grele de muncă ale acestor muncitoare, într-un articol publicat de „Revista ideii”, chemindu-le să se ridice la luptă, alături de muncitori, pentru a impune patronilor să le acorde condiții mai bune de muncă. Și aceasta pentru că, în general, muncitorimea nu putea să mai îngăduie exploatarea capitalistă la care era supusă, ridicîndu-se la luptă. „Gîndiți-vă cei ce aveți simțire că nu-i de stat pe loc. Sîntem prea mult zdiobiti de cei ce ne conduc și nu se cade să suferim atît” — își chema ea tovarășele la organizare „Astfel, cu toții într-un gînd : femei ca și bărbați”¹³. Pe aceeași linie se înscrie articolul „Către surorile și femeile muncitorilor” publicat în presa socialistă, care mobiliza femeile nu numai spre organizare ci și pentru exercitarea influenței lor în vederea mobilizării tovarășilor lor de viață și de muncă „ca să se înscrie în clubul muncitorilor, în partidul social-democrat, ca să luptăm cu toți laolaltă. . . ”¹⁴. La întrunirea care fusese organizată de „femeile socialiste din Oradea Mare”, participantele au ridicat problema organizării lor, „sub scutul social-democrației”. Corespondentul socialist menționa chiar, în paginile sale, hotărîrea lor dirză de a se organiza. Femeile — relate — el — țin „adunări, se sfătuiesc și se organizează ca, unindu-se cu muncitorii din lumea întreagă, și ele să poată lua parte la lupta pentru mîntuirea omenimei apăsate”¹⁵. Hotărîrea lor de a-și organiza lupta în cadrul activității proletare internaționale este zugrăvită și în rîndurile pe care Vanda, le publica în acei ani. Astfel, cu prilejul zilei internaționale a proletariatului mondial, ea scria, sub titlul simbolic „Sperați!. . . ” cît de necesară era acțiunea unitară, solidară a clasei muncitoare din toată lumea pentru realizarea unei vieți noi. „Și cînd steagurile roșii filfii sub albăstrimea aprinsă a cerului de Mai, se pare că muncitorimea lumii întregi își anunță faptul înălțării ei spre un trai mai bun, mai drept. . . . ”¹⁶.

Pentru realizarea acestui ideal socialist, în care credeau cu convingere, femeile și-au desfășurat tot mai intens activitatea în vederea intensificării procesului lor de organizare politică și profesională. În acest sens erau adresate chemările unor fruntași socialiști, adresate proletariatului de ambe sexe. „Frate și soră muncitoare”, își intitula Alecu Constantinescu articolul publicat în „România muncitoare”, prin care îi chema să-și alcătuiască organizațiile profesionale, pe ramuri de producție. În lupta proletariatului ce se desfășura în întreaga lume pentru atingerea „acestui țel măret”, libertate, muncitorii din țara noastră nu puteau să rămînă în afară, ei însuși fiind „atrași către înțelesul sfînt al acestui cuvînt atît de vechi și totuși mereu nou și îmbolditor. . . și numai cei ce luptă pentru libertate sînt oameni”¹⁷. Și în acest proces femeile aveau misiunea lor de a da copiilor educația socialistă de care aveau nevoie pentru viața viitoare : „Dați fiilor voștri libertatea de a fi apostolii noilor idi. Învățați pe mai micii voștri s-o pretindă”¹⁸. Și o puteau impune prin lupta energică și organizată a clasei muncitoare. Pe această linie se înscriu articolele ca „Fetele ciotorese din Bacău”, „Pentru fetele lucrătoare”, „Soră muncitoare”, „Lucrătorii și lucrătoarele călcătoare”, „Femeia muncitoare” și altele, prin care

nu numai că erau analizate condițiile specifice de viață și de muncă ale lor, ci erau chemate să-și stringă rindurile, să-și impună respectarea drepturilor ce li se cuveneau. Chiar tinerele fete exploatare de patroni, era chemate „să se trezească. . . din visurile ce le îmbată. . . să știe că fac și ele parte din clasa cea mare și apăsată, din clasa proletară, a cărei religie e socialismul”¹⁹. De aceea — menționau socialiștii din țara noastră — „e de datoria tuturor lucrătorilor conștiinți și a lucrătoarelor conștiente”²⁰, să sprijine și tinăra generație a lucrătoarelor să se organizeze în sindicate, mai întâi, pentru obținerea îmbunătățirii condițiilor lor de muncă. În apelul semnat „Un muncitor”, femeile erau chemate să aplice în practică ideile socialismului, această „știință care arată asuprașilor, exploatașilor, cum trebuie să se unească, cum trebuie să lupte împotriva tuturor stăpînitorilor”. Și această știință — menționa autorul „știe ce rol mare joci tu în societate ca și în familie, în educație ca și în marea luptă ce lumca nouă muncitorimea, trebuie să dea pentru întemeierea unor vremuri mai bune”²¹. Tot pe această linie se înscria activitatea științifică a cercului „România muncitoare” din București, unde aveau loc consfătuiri săptămânale. În cadrul unei asemenea adunări, Vasile Anagnoste și-a dezvoltat expunerea despre „Rolul social al femeii”,²² în care analiza evoluția locului pe care l-a avut femeia de-a lungul istoriei, în viața socială. Această idee, a rolului femeii în evoluția socială a omenirii este abordată și de articolele intitulate „Femeia muncitoare”, publicate în cursul anului 1906. Adresându-se direct femeilor, autorul Sandu, sublinia ca nerecunoașterea superiorității umane a lor se datora inculturii și ignoranței bărbaților, care încă nu le acordau drepturile ce li se cuveneau²³.

Ecaterina Arbore, în calitatea sa de medic, relatează în paginile gazetelor, mai ales ale „Viitorului social”, condițiile grele, neigienice de lucru ale femeilor și bărbaților în fabrici și ateliere. Viața muncitorilor se afla în primejdie — relatează ea în studiul său „Influența industriilor asupra sănătății lucrătorilor” — nefiind asigurată nici un fel de protecție a celor care lucrau cu materii toxice, lipsiți de locuințe spațioase sau igienice. Ea dădea exemplu femeile care lucrau la fabrica Azuga, unde ziua de muncă atingea 16 ore²⁴.

Femeile, fruntașe ale mișcării muncitorești și socialiste, subliniau marele rol ce le revenea, în cadrul luptei de clasă a proletariatului. Pentru aceasta Rozalia Frinu, în articolul „Exploatarea oficială”, dezvăluia modul în care muncitoarele erau asuprite și nedreptățite de patroni. Dar, sublinia autoarea, chiar dacă atunci cînd muncitoarele se opun, iar „amenințările nu lipsesc”, ele vor continua să desfășoare lupta împotriva exploatare, promițînd „că vom reveni cu mai multă energie. . . ”²⁵. Această evoluție a energiei femeilor se desprinde și din rindurile, semnate *Maria*, care sublinia că dacă ar rămîne „nepăsătoare, ca pînă acu, bineînțeles că stăpînitorii de astăzi vor înmulți legile de apăsare și nesocotirea drepturilor noastre. . . ”²⁶

Pe această linie, a stimulării energiei mișcării feminine se înscrie și articolul semnat *Elena*, în care autoarea, trecînd în revistă evoluția lor socială de-a lungul secolelor, ajungea la concluzia că situația lor politică nedreaptă nu putea să nu fie lichidată, ea „merge cu pași repezi către picire cu cît noi ne-am aduna în cercuri, în sindicate profesionale, cu alte vorbe dacă ne vom solidariza. . . . Îmbunătățirea stării noastre prin noi înșine se va face”²⁷. Era o exprimare fătîșă a progresului pe care îl înregistra modul de gîndire al femeilor socialiste din țara noastră. Tot așa se remarcă,

în acei ani, Lelia Pavlovici-Botez, fie prin răspunsul modest care i se impunea „ca o necesitate sufletească”, la o prezentare ironică, de către reprezentanții claselor dominante, a versurilor poetului muncitor, T. Neculuță²⁸, fie prin articolul intitulat „Sacrificii pentru idee”. Autoarea analiza de pe pozițiile de clasă ale socialistilor, atitudinea reprezentanților acestei lupte politice, supuși unor măsuri represive de către autoritățile burgheze. Cît credea în țelul urmărit de mișcarea socialistă, de reprezentanții săi, se desprinde din modul în care îi întreba : „Tovarăși, v-ați pătruns voi pînă în adîncul sufletului de măreția idealului ce urmăriți? . . . Ținta voastră e de o măreție incalificabilă !” — arăta ea în acest articol. Integrîndu-se mișcării revoluționare a proletariatului ea sublinia misiunea ce le revenea femeilor în lanțul larg din „istoria țării noastre”. „În acest nesfirșit lanț al generațiilor noi, contemporanii, ne bucurăm de roadele muncii celor ce ne-au precedat ; la rîndu-ne să dăm toată vîlaga noastră cauzei comune din a cărei izbîndă poate nu ne-am înfrupta, dar s-or înfrupta, cu siguranță, copiii și strănepoții noștri” — menționa ea cu o luciditate atît de realistă, încheindu-și fraza cu chemarea : „La luptă deci, tovarăși din România”²⁹. Și tot prin Lelia Pavlovici, femeile și-au expus părerea față de modul în care reprezentanții claselor dominante au înăbușit în singe răscoala țărănilor din anul 1907. Analizînd condițiile grele în care trăiau țărăanii, ea indica oligarhiei să se dezmeticească, să rupă cătușele săteanului, „să vie în incinta parlamentului și să-ți spuie el însuși, în graiul lui plin de colorit, de vibrare, toate durerile care-l frămîntă d-atît amar de vreme”. Căci — relata ea — ar fi fericiți cu toții „să te naști în țara română, să te naști că-i mănoasă. . . dar să ai altă întocmire socială în ea”³⁰. Pentru o asemenea țară își pregătea forța proletariatul — arăta Lelia Pavlovici — „cerîndu-și locul cuvenit la banchetul vieții și oferindu-și brațul dintr-o convingere luminată, . . . pentru apărarea țarinei strămoșești, contra vreunei invaziuni vrăjmașe”³¹. Era un punct de vedere pe care femeile din țara noastră, alături de clasa muncitoare, îl aveau în vedere, atunci cînd își propuneau să lupte pentru înfăptuirea unei societăți viitoare, societatea socialistă.

Chemarea la luptă se desprinde cu aceeași energie și din articolul semnat *Oлга*. Femeia mărturisea cum își simțea transformarea sa psihică, de cînd o „idee înălțătoare” îi cuprinsese întreaga ființă. Și cu cît privea mai atent viitorul — mărturisea ea — zărea o lume nouă, „unde steagul libertății, steagul roșu, aprins ca și înflăcărarea-mi, curat ca și adevărul, va străluci în toată măreția lui”. Pentru această libertate „sîntem gata și noi femeile cu drag a ne jertfi”, menționa ea, asigurînd proletariatul că-i va mări rîndurile. Alături de ei, „tovarăși egali în energie, noi vom duce lupta dreaptă, lupta dezrobirii noastre”³².

În anii următori, activitatea practică a femeilor, confirmată de documentele vremii, atestă aplicarea în viață a ideilor socialiste în care credeau și convingere. Gazeta „România muncitoare” rezervase o rubrică specială pentru „Mișcarea feminină”, în care erau menționate acțiunile politice, revoluționare, organizate și desfășurate de femeile muncitoare din întreaga țară. Căci ele, după opinia redacției socialiste, fiind lovite în aceeași măsură de exploatarea capitalistă, ca și bărbații, erau chemate să-și organizeze lupta alături de aceștia, în cadrul organizațiilor socialiste³³. În acest sens, articolul „Către tovarășele de muncă”, chema femeile să-și strîngă rîndurile în cadrul organizației socialiste a muncitorilor cizmari, care se organizaseră în sindicat. Toți membrii organizației, „ca muncitori conștienți, tre-

buie să cerem egalizarea femeii în muncă” . . . — menționa gazeta „Cizmarul”. „Organizația noastră, ridicînd stindardul revendicărilor muncitorești, . . . nu poate decît să cheme la luptă și pe colegile noastre spre a putea realiza, alături de colegii mașiniști reformele de care au nevoie”³⁴. Aceeași mobilizare spre întărirea organizației se desprinde și din articolul muncitorilor croitori, organizați în sindicat. „Tovarăși și tovarășe”, își adresa sau ei chemarea. „Să ne organizăm dar ! Sindicatul ne va aduce foloase prin care puteți trăi o viață mai omenească . . .”³⁵. Procesul de organizare al femeilor proletare, alături de muncitori, cunoștea o ascendență permanentă. În apelul „Către lucrătorii și lucrătoarele de călătorie”, semnat de „O lucrătoare”, muncitorii erau chemați să se înscrie în organizația lor sindicală, „care prin cultură, lumină și unire ne va duce la dezrobire”³⁶. Ea sublinia că nu trebuia să se uite că în acea breaslă de lucrători majoritatea o formau femeile, chemate să se alăture luptei muncitorilor „căci numai prin unirea tuturor celor ce muncesc se poate dobîndi condițiuni mai omenești”³⁷. În numeroase articole din presa socialistă a vremii ca : Exploatarea din mica industrie, „Lucrătorii și lucrătoarele de legătorie”, „Nepriceperea lucrătoarelor noastre”, „De la fabrica Societatea Română pentru industria bumbacului”, „O patroană nemiloasă”, „Soția muncitorului”, „Lucrătoarele în industria textilă”, „Mizeriile de la fabrica de tricotaje Tomach”, „O patroană barbară”, „O institutoare bătăușă” și altele, semnate fie Aura, Katia, „O țesătoare”, „D. I.”, fie nesemnate, era analizată și dezvoltată viața grea și exploatarea la care erau supuse femeile muncitoare în diferitele ramuri de producție. Ele se adresau, de fiecare dată, tovarășelor lor de muncă cu chemarea la unirea forțelor, „Să ne unim cu toate în sindicat cum fac tovarășele din alte țări, și atunci stăpînii noștri vor ști că trebuie să se poarte altfel cu noi”³⁸. La conferința socialistă din vara anului 1907, care a avut loc la Galați, femeile erau reprezentate de Rozalia Frimu, participantă energică la activitatea socialistă a partidului, la atragerea și organizarea femeilor muncitoare³⁹.

Problema constituirii unei organizații independente a femeilor a început să fie tot mai frecvent abordată. În cadrul ședințelor cercurilor soci. - liste „România muncitoare” erau organizate expunerile unor conferințe sau dezbaterile problemei necesității sprijinirii luptei femeilor pentru organizarea lor. Și aceasta nu putea să nu aibă loc, în împrejurările în care femeile lucrătoare din unele întreprinderi organizaseră acțiuni greviste. Se remarcă, în mod deosebit, greva muncitoarelor de la întreprinderea de regie din București, din vara anului 1906. Era nu numai o manifestare a luptei de clasă a muncitoarelor ci și o expresie deschisă a solidarității socialiste a proletariatului. În semn de protest împotriva măsurilor polițienești luate contra grevistelor, muncitorii organizați din București s-au adunat în sala „Dacia” adoptînd o moțiune de protest. „Muncitorimea, strînsă în jurul cercului „România muncitoare”, protestează împotriva acestei sălbătici și își afirmă simpatia și solidaritatea cu grevistele. . . Trăiască solidaritatea fără deosebire de sex !”⁴⁰, se arăta în documentul adoptat de proletariatul solidar cu lupta femeilor. Tot pe această linie a solidarității de clasă se înscrie greva țesătoarelor din București, a muncitoarelor de la fabrica din Colentina, și de la fabrica „România”, din anul 1907⁴¹. „Grevele au arătat și celor orbi că în România, cînd se celebrează cei 40 de ani de domnie glorioasă, muncitorii cer pîine și femeile, alături de ei, cer nu numai pîine pen-

tru ele, dar și puțința de a-și hrăni copiii” — sublinia gazeta „România muncitoare”⁴².

Printre întrunirile socialiste din București, se înscrie și cea din 29 noiembrie 1908, la care problema modului de sprijinire a organizației femeilor a fost dezbătută mai concret. Și aceasta pentru că tînărul socialist. Mișu Ionescu, în cuvîntul său, nu concepea să recunoască superioritatea femeii față de bărbat. Atît N. C. Cocea cît și Gh. Cristescu care au luat cuvîntul, l-au combătut, încercînd să-l convingă — așa cum arăta N.D. Cocea că „colaborarea acestor două sexe, o completare a calităților lor deosebite, va constitui pentru omenire cel mai minunat progres”⁴³. Reprezentanta femeilor, Oprescu, susținea necesitatea educării și cultivării spiritului femeii, care trebuia „să lupte alături de bărbați pentru realizarea aceleiași țel : societatea socialistă”. De aceea, femeile erau hotărîte să-și desfășoare activitatea de organizare. În acest sens, au continuat să fie dezbătute conferințe ca „Femeia și socialismul” de Paraschiva Cornea, în București, sau „Femeia de ieri și femeia de azi” de M. Nicolescu, în Ploiești. Paraschiva Cornea chema chiar femeile să-și mobilizeze și bărbații la organizare, în vederea asigurării succesului viitor al socialismului, pentru că în socialism, „femeile să vadă scăparea lor”⁴⁴. Femeile se afirmau cu tărie în cadrul întrunirilor muncitorești socialiste. Astfel, la Cercul „România muncitoare” din București, Elena Carenin și-a dezvoltat „conferința sa :, *Despre războaie*”. Susținînd punctul de vedere general al socialiștilor, acela al combaterii conflictelor armate imperialiste, ea sublinia necesitatea ca proletariatul „să se lumineze pentru a se putea opune oricărui război, hotărît . . . ” „Tovarășa conferențiară — menționa presa vremii termină printr-o admirabilă încheiere care a stîrnit un puternic ropot de aplauze sincere”⁴⁵.

Tot așa, la întrunirea socialiștilor din T. Severin pentru impunerea drepturilor politice ce se cuveneau muncitorilor, au luat cuvîntul două femei, reprezentante ale femeilor socialiste, pronunțîndu-se alături de muncitori, pentru obținerea votului universal. „Femeile — arăta Isabela Tutorovici „trebuie să lupte pentru această reformă mîntuitoare”, iar Polina Mihăilescu sublinia necesitatea solidarizării lor cu lupta politică a partidului. Căci „dacă bărbații luptă pentru votul universal, datoria noastră este să fim alături de ei, să nu stăm nepăsătoare față de această luptă”⁴⁶.

Chemările tot mai frecvente la organizare nu au întîrziat să se aplice în practică. Astfel, la Ploiești chiar în ianuarie 1909, femeile au pus bazele unui cerc feminin⁴⁷ în casa Aritinei Niculescu, la care a luat parte „un însemnat număr de femei”, organizație care își programase, săptămînal, cîte o întrunire. Menirea acestei organizații — relata secretara sa — era de a grupa și cultiva unitatea între ele, „făcînd să pătrundă cît mai adînc spiritul de solidaritate între femei și să lupte alături de proletariat pentru emanciparea lor desăvîrșită”⁴⁸. La întrunirea muncitorilor cizmari din Ploiești, delegata femeilor sublinia necesitatea alăturării lor în cadrul luptei proletare de care trebuia să se ocupe nu numai bărbații „ci și femeile . . . și izbînda va fi a mulțimii”. De asemenea, în București, cîteva luni mai tîrziu, gazeta „România muncitoare” publica un apel al Cercului feminin din acest oraș, care se constituise „acum cîtva timp”. În vederea atragerii unui număr cît mai mare de femei la ședințele săptămînale care aveau loc „în Calca Victoriei 91”, ele cereau sprijinul tovarășilor lor muncitori pentru a-și îndemna soțiile, fiicele și surorile „ca să ia parte cît mai activă la ședințele cercului”⁴⁹.

La marea adunare muncitorească din Brăila, organizată în toamna anului 1909, în sediul organizației socialiste, „sala și încăperile alăturate erau arhipline, tovarășii înghesuindu-se pînă lîngă tribună”. Ei veniseră să asculte conferința lui Panait Istrati, pe atunci socialist, despre „menirea și importanța femeii în familie și societate”⁵⁰. La numai cîteva luni, în același oraș era organizată o nouă întrunire a muncitorilor din port, la care fuseseră convocate, în mod deosebit și femeile, pentru a-l asculta pe cunoscutul militant socialist, Ștefan Gheorghiu, vorbind despre importanța mobilizării femeilor la luptă, despre „cum trebuie să privească femeia mișcarea de dezrobire a soților lor”⁵¹. În capitala țării, muncitorii călcători, organizați în sindicat, au ascultat, în întrunirea lor socialistă, și cuvîntul Anei Crețu care dezvăluia condițiile grele și nedrepte în care erau obligate să muncească lucrătoarele. Pentru aceasta, ea chema femeile la luptă, iar pe muncitorii să le sprijine, „unindu-se cu toții, fără deosebire de sex să lupte pentru egalarea prețurilor”⁵².

★

Problema sprijinirii și îndrumării politice a mișcării feminine din țara noastră a stat permanent în atenția partidului socialist. Pentru aceasta se cerea cu acuitate guvernului acordarea drepturilor ce se cuveneau femeilor muncitoare, angajate în producția generală care se dezvoltase în acei ani. Chiar atunci cînd în anul 1905, se anunțase discutarea în Parlament a unui proiect de lege pentru reglementarea muncii, reprezentanții partidului menționau că acest proiect va avea susținători din partea socialiștilor pentru că „va răspunde unei nevoi adînc simțite”, proiectele anunțate proclamînd „principiul protecțiunii legale a muncitorilor”⁵³. Iată de ce — menționa autorul articolului „Reglementarea muncii copiilor și femeilor”, — dacă proiectele de legi anunțate „vor fi bine inspirate, vor găsi în noi cel mai călduros susținător”. Legea referitoare la „protejarea muncii copiilor și femeilor” — se sublinia în paginile gazetei socialiste *România muncitoare* — „va fi înția cu caracterul de ocrotire a muncii”. Căci numai atît se putea face pentru femeie „în alcătuirea actuală pînă la desăvîrșita ei emancipare”⁵⁴. De aceea, socialiștii continuau să abordeze tot mai des, problema acordării dreptului de vot femeilor. Pe lîngă interesul clasei muncitoare de a-și alătura în luptă tovarășele de muncă, — menționau ei — „se adaugă o chestiune de dreptate”. Ducînd aceeași viață ca muncitorii, în întreprinderi și în familie, femeia avea aceleași revendicări, iar „Partidul social-democrat luptă pentru dobîndirea votului universal egal pentru toți, bărbați și femei . . .”⁵⁵. De aceea, femeia era atrasă în cadrul luptei politice a partidului muncitorilor, alături de muncitori, „puternic uniți împreună, alcătuiind același partid”⁵⁶.

În articolul amplu „Asupra drepturilor femeii”, autoarea, Mina, menționa cît era de necesară recunoașterea drepturilor femeilor, ele nefiind emise numai în numele unei dreptăți teoretice ci „se întemeiază pe observații îndelungate, pe fapte reale”, iar satisfacerea revendicărilor femeilor „se impune în interesul cel mai vital al colectivității, în interesul propășirii omenirii în condițiile cele mai proprii, mai avantajoase de dezvoltare”. Socialismul, prin teoria sa, a luat, practic, apărarea femeii, proclamînd libertatea oricărei ființe omenești. Și, după cum menționa autoarea, femeia, trecînd în rîndurile proletariatului „se contopește cu socialismul”, deci cu mișcarea muncitorească, ori, bunul mers al progresului „cere concursul ambelor jumătăți constitutive” ale umanității. Aplicarea în practică

a acțiunii pentru obținerea dreptății și libertății femeilor, contribuia de fapt la „opera de utilitate socială”⁵⁷. De aceea, la conferințele și congresele socialiste, această problemă a continuat să fie abordată cu hotărîre. Astfel, la conferința socialistă din vara anului 1906, V. Anagnoste, într-un raport al său, menționa, printre cererile politice ale partidului, și votul universal „pentru toți lucrătorii fără deosebire de nație, religie sau sex”, iar la conferința din anul următor, 1907, situația gazetei partidului „România muncitoare” era prezentată de administratoarea acesteia, Rozalia Frimu, reprezentantă a femeilor. În proiectul de program al partidului, prezentat la conferința Uniunii socialiste din ianuarie 1908, printre problemele politice, era trecută și necesitatea impunerii de către stat a recunoașterii drepturilor femeii, cerîndu-se reforme ocrotitoare pentru muncitori, precum și interzicerea muncii de noapte a femeilor, a muncii lor „în industriile vătămătoare”⁵⁸.

La congresul partidului socialist care a avut loc între 31 ianuarie, 1 și 2 februarie 1910, erau prezente chiar delegatele femeilor din Uniunea socialistă. Pentru București, dr. Ecaterina Arbore, pentru Botoșani, Janeta Maltus, iar pentru grupul muncitorilor români din Paris, Nina Arbore. Cîtă importanță a fost acordată problemei emancipării femeii de către partidul proletariatului, se desprinde din însuși programul său politic, care, la punctul 13 prevedea: „Egalizarea condițiilor juridice și politice ale femeilor cu al bărbaților.” Femeile, prin munca lor în industrie și agricultură, erau recunoscute ca egale cu bărbații, ele reprezentînd deja 20% din brațele de muncă folosite în producție. Avînd în față viitorul era necesar ca ele să fie atrase tot mai mult în viața economică a societății pregătînd „condițiile pentru emanciparea ei”⁵⁹. Aceeași importanță a fost acordată acestei probleme și în raportul privind organizarea și propaganda sindicală, prezentat de Gh. Cristescu. Căci — menționa el — femeile „care au jucat un rol important în toate epocile și toate revoluțiile, vor juca un rol mare și în mișcarea noastră”. De aceea, el cerea ca prin congres să se stabilească sprijinul ce trebuia acordat în continuare pentru organizarea cercurilor feminine, atragînd femeile „să lupte pentru binele poporului intrînd în batalioanele muncitorilor organizați”. Și era necesară această acțiune, ținînd seama de influența pe care femeia o avea asupra bărbaților și copiilor putînd afirma „că jumătate din revoluția conștiinței se poate datora ei”⁶⁰. Printre rezoluțiile adoptate la acest congres s-a aflat și cea „Pentru femei”, avînd în vedere „rolul însemnat pe care îl poate avea femeia în mișcarea socialistă”. „Social democrația și mișcarea sindicală consideră de a lor datorie să organizeze femeile muncitoare — se arăta în rezoluție pentru ca astfel, afirmînd, în opoziție, cu clasele burgheze, egalitatea ambelor sexe, să dea un imbold mai puternic mișcării socialiste și socialiste”⁶¹. Era o recunoaștere oficială a locului și rolului ce-i revenea femeii în cadrul luptei economice și politice a partidului, recunoscut de altfel chiar de ele, atunci cînd Lelia Pavlovici afirmă, înainte de deschiderea congresului: „Deci noi, în primul rînd, să înfățișăm pilda vie de jertfă a minții, a inimii și a energiei noastre pentru cauza comună”⁶².

În cursul anului, Partidul socialist se adresa din nou femeilor prin manifestul „Către învățători și învățătoare”, lansat cu ocazia congresului cadrelor didactice care avea loc la Constanța, în iulie 1910. Erau chemate și cadrele didactice să-și strîngă rîndurile, în numele „clasei muncitoare organizate din țară, în numele dreptății sociale, în numele viitorului de

progres, de libertate, de viață omenească ce trebuie să asigurăm norodului muncitor ”⁶³.

Încă în anul 1907, Tatiana Grigorovici chemase femeile la luptă în articolul său intitulat atît de sugestiv, „Femeia proletară și socialismul” : „intrați în organizațiile politice care luptă pentru înfăptuirea idealului nostru, pentru socialism”⁶⁴. După congresul partidului însă, ele și-au înscris practic activitatea în cadrul luptei generale a proletariatului. Astfel, presa vremii relata cu admirație, în anul 1910, cît de solidare erau femeile din Ploiești cu lupta grevistă a muncitorilor ceferiști din acest oraș, prin articole ca : „Un protest demn. Femeile lucrătorilor ceferiști protestează contra răpirii libertății soților lor”⁶⁵.

Drepturile și îndatoririle femeii în viața socială erau abordate adesea nu numai de reprezentantele lor. Încă din anul 1905, organizația socialistă din București, chema muncitorii la adunarea în care, un reprezentant al lor, avea de făcut expunerea despre „Femeia în socialism”⁶⁶. În cadrul Cercului de studii sociale din Iași era anunțată, pentru luna februarie 1906, conferința „Tov. I. Moldoveanu”, pentru susținerea acestor drepturi ale femeilor⁶⁷. La București, comitetul Cercului de studii sociale, din care făcea parte Nina Arbore, anunța, în ianuarie 1909, conferința pe care urma s-o prezinte ea, în cadrul întrunirii organizate de cercul „România muncitoare”⁶⁸.

Femeile muncitoare organizate erau prezente în cadrul acțiunilor de clasă pe care le iniția proletariatul din țara noastră. Astfel, la o întrunire muncitorească a luat cuvîntul Ana Crețu care „în fața unui mare număr de lucrători și lucrătoare” își îndemna tovarășele de muncă la organizare și pentru ca „unite cu frații lor de suferințe, cu lucrătorii, să ducă lupta în comun pentru îmbunătățirea soartei lor”⁶⁹. De asemenea, Ecaterina Arbore ținea la Cîmpina, în 1909 conferința sa despre „Rolul femeii în societate”⁷⁰, Tatiana Grigorovici își expunea în paginile gazetei socialiste gîndurile sale privind rolul femeii în organizarea sărbătorii muncitorești internaționale, 1 Mai. „Să ne întindem și noi odată mina noastră mîinii pe care ne-o întinde proletariatul uriaș, să ne alipim și noi rîndurile muncitorilor în luptă . . . ”⁷¹. Convinsă de importanța și necesitatea acestei lupte solide, reprezentanta femeilor, Aura, îndemna — în același timp, muncitorii, să-și atragă tovarășele, „soțiile, fiii și fiicele pentru a le lega în luptă”⁷². Era o manifestare deschisă a gîndirii și convingerilor politice ale femeilor din țara noastră, a căror activitate cunoștea o ascensiune remarcabilă. Căci — așa cum se relata în articolul „Asupra drepturilor femeii”, semnat *Mina* *, feminismul, „doctrina ce tinde să ridice starea femeii, începe să preocupe tot mai mult lumea civilizată”. De aceea, ea își propune să prezinte, în rîndurile sale, însemnătatea ce o reprezintă acest proces pentru femei, siguranța succesului luptei lor. Socialismul în sine, știință înaintată, „apărătorul cauzelor drepte, a luat apărarea femeii și a încorporat în doctrina sa și feminismul”⁷³, aceasta constituind asigurarea succesului luptei lor. În succesul viitor al socialismului credea Nina Arbore, atunci cînd — în articolul său „Armonia socială” — menționa că lupta socială unită a clasei muncitoare avea asigurat succesul căci „pretutindeni în lume bate un vînt de reînnoire, de încredere în idealul larg al socialismului”. Tot pe această linie se înscriu comentariile Ninei Arbore din articolul „Caracterul”, ca răspuns la unele acuzații privind trăsăturile psihice ale socialiștilor. Socialiștii — alături de care se aflau și femeile — aveau un ideal care cerea abnegație, suferință, jertfe, „sacrificiul intere-

selor personale și chiar viața. Numai caracterele oțelite, voințe puternice, lăceferi ai omenirii sînt conduși în viața lor de un ideal”⁷⁴.

Activitatea femeilor se extindea în toate orașele țării, în pofida măsurilor polițienești pe care le luau autoritățile claselor dominante. În anul 1908, Janeta Maltus a fost chiar arestată pentru difuzarea presei socialiste printre femei, măsuri luate — după cum relata ea — „asupra periculoasei agitatoare”. Tot Janeta Maltus publica în „România muncitoare” chemarea „Către tovarășii din portul Constanța”,⁷⁵ prin care sublinia necesitatea organizării lor politice, a desfășurării unei lupte unite împotriva exploatării. La o întrunire socialistă din Botoșani, din mai 1911, ea se declara solidară luptei „pentru triumful dreptății”. În același an, ea s-a aflat printre fruntașii socialiști obligați de poliție să părăsească orașul Băila, trimisă „la urmă”, datorită activității sale politice⁷⁶. Împotriva acestor măsuri polițienești se ridica studenta Ștefan T. prin articolul său, în care sublinia meritul mare ce îl avea poporul muncitor prin obținerea independenței depline a țării. Și se întreba de ce erau necesare brutalitățile polițienești împotriva „întregului neam muncitoresc, de ce sînt ei atunci așa de crunt, dar fără de milă loviți?” Ea chema muncitorii din întreaga țară „să vă ridicați și unindu-vă într-o masă mare, să cereți dreptate și lumina ce nu vi se dă”⁷⁷. Aceeași chemare adresa proletariatului și Lelia Pavlovici prin articolul său, „Să luăm aminte”, îndemnînd la organizarea unei lupte unite „prin promptitudinea noastră de a ne exercita drepturile, să ne impunem puternicilor zilei. . . .”⁷⁸.

Contribuția femeilor la organizarea și desfășurarea luptei proletariatului se remarcă și prin publicarea în serie a studiului dr. Tatiana Grigorovici, „Teoria lui K. Marx asupra valorii și plusvalorii”, în cursul anului 1910. Ea menționa faptul că întreaga teorie marxistă demonstra evoluția societății din care capitalismul va dispărea „să facă loc unei noi ordine sociale — *ordine socială socialistă*”⁷⁹.

În întreaga activitate socialistă a femeilor din acești ani, un loc deosebit l-a ocupat Ecaterina Arbore⁸⁰. Atît prin prezența sa în cadrele de conducere ale partidului, prin conferințele și expunerile pe care le-a făcut în diferite orașe ale țării, prin broșurile pe care le-a publicat în cadrul Editurii socialiste, ea și-a adus din plin contribuția la mobilizarea, luminarea și organizarea practică a acțiunii unitare a clasei muncitoare pentru impunerea emancipării femeii. Începînd cu broșura „Influența asupra sănătății lucrătorilor”, „Femeile în revoluția rusă”, pînă la „Femeia muncitoare în lupta spre dezrobire”, Ecaterina Arbore s-a afirmat ca reprezentanta de seamă a tovarășelor sale de luptă. Prin modul său de abordare a problemelor — după cum relata Oct. Corodeanu, în anul 1906, prezentîndu-i una dintre broșuri — Ecaterina Arbore arăta că „femeia e singură vătătoare să lupte, să se solidarizeze cu colegele ei, cu bărbații inteligenți și să lupte pentru înălțarea ei sufletească”⁸¹. În activitatea ei publicistică, această reprezentantă a femeilor în Comitetul Executiv al partidului, trezea în conștiința tovarășelor ei dorința de a-și aduce întreaga contribuție în cadrul procesului real al progresului societății omenești. Referindu-se la desfășurarea luptei de clasă, pe plan mondial, la care și-au înscris numele și femeile, ea sublinia că muncitoarele din toată lumea nu puteau să nu cunoască istoria luptei lor socialiste, începînd cu Comuna din Paris, căci atunci au intrat și ele pentru prima dată în viața politică. Încă din acea perioadă lupta pentru drepturile femeii s-a înscris în istorie, odată cu „socialismul, cu ideile luptei de clasă”⁸². În vederea

asigurării succesului luptei lor, femeile muncitoare din toată țara erau chemate să fie unite, să se organizeze solidar — arăta Ecaterina Arbore în lucrarea sa „Femeia muncitoare în lupta spre dezrobire”. „Și uniți la un loc, într-un singur partid mare, muncitorese socialist, vom merge înainte spre dezrobirea completă a muncitorului și a femeii, spre izbînda socialismului!” — pleda ea pentru succesul final al luptei proletariatului ⁸³.

Cîtă importanță a acordat partidul socialist al muncitorilor din țara noastră rolului ce-i revenea femeii muncitoare în societate, se desprinde din toate lucrările congreselor sale. Femeile prezentau, prin delegatele lor, informații largi asupra activității pe care o desfășurau în cadrul luptei politice a partidului. Astfel, la dezbaterile congresului partidului care a avut loc în iunie 1912 la București, ele erau reprezentate de Ecaterina Arbore, Camelia Petrescu și încă două muncitoare țesătoare. În raportul pe care l-a prezentat cu acest prilej, I. C. Frimu sublinia creșterea și dezvoltarea activității organizațiilor femeilor, meritele ce le reveneau reprezentantelor acestora în cadrul luptei pe care o organizau ⁸⁴. Și o făceau mai ales pentru stabilirea unei acțiuni comune, alături de întregul proletariat.

La întrunirile care au fost organizate în cadrul „Clubului muncitorilor” din București, femeile, prin cuvîntul lor, subliniau nu numai tradițiile îndelungatei lupte istorice pe care o desfășuraseră de-a lungul anilor ci scoteau în evidență necesitatea colaborării unitare, alături de tovarășii lor de muncă, în cadrul aceluiași partid. Astfel, la o adunare frecventă a femeilor, din august 1912, cele care au luat cuvîntul subliniau importanța organizării unei lupte unite. Ele menționau că se alăturau acestei acțiuni a proletariatului „ca să fim tari împreună, iar din știința noastră și numărul vostru să înfăptuim o armată de femei, știutoare de sfîntul drept al demnității omenești . . . armata femeilor conștiente, mîndre și tari în curînd . . . își va spune celor ce vor îndrăzni s-o umilească, cuvîntul ei drept, ca de la putere la putere” ⁸⁵. Tot așa, la următoarele lor ședințe, femeile, printre care Ecaterina Arbore, Ana Comănescu, Paraschiva Cornea și altele, subliniau necesitatea coordonării luptei politice a femeilor socialiste în cadrul partidului socialist ⁸⁶. La o întrunire a cercului feminin din Capitală, din anul 1913, Natalia Oprescu mărturisea cu convingere că întreaga lor luptă trebuie să se desfășoare „alături de bărbați, prin sindicate și Partidul Social-Democrat”. Tot așa Ana Comănescu declara deschis că mișcarea socialistă „le oferă puternicul ei sprijin și sub aripa acestei mișcări feminismul se ridică din ce în ce mai triumfător” ⁸⁷. Chiar în moțiunea adoptată la această adunare muncitorească, femeile declarau că se asociază luptei pentru drepturi, „prin organizarea femeii în sindicate și cercurile feminine ale Partidului social-democrat. Trăiască mișcarea sindicală! Trăiască Partidul social-democrat! Trăiască mișcarea femeilor muncitoare!” ⁸⁸.

La congresul al V-lea al organizațiilor sindicale din 5—7 ianuarie 1914, din Ploiești, pe ordinea de zi figura, la punctul al cincilea, problemele legislației ocrotitoare a muncii, iar Ecaterina Arbore prezenta pe larg raportul referitor la „Ocrotirea muncii femeilor și copiilor”. Organizația cercului feminin era reprezentată de delegata sa, Ana Comănescu ⁸⁹ care, susținînd ideile luptei tovarășelor sale, în raportul prezentat la congres scotea în evidență „modul cum sînt exploatare femeile și copiii” ⁹⁰. Raportul Ecaterinei Arbore făcea o amplă analiză a mișcării revoluționare a femeilor din întreaga lume, pentru emanciparea lor. Și acest proces — după opi-

nia sa — apăruse odată cu dezvoltarea industriei, cu creșterea numerică a brațelor de muncă folosite din rindurile femeilor și copiilor, cu intensificarea exploatarei capitaliste, începînd cu Anglia, Germania, Franța, Italia, Rusia și altele. În privința României, ea se ocupa pe larg de legislația existentă, menționînd că „am avut în țară votată, dar neaplicată pînă acum, legea d-lui Lahovary, în anul 1906, despre ocrotire muncii femeilor și copiilor în România”, și chiar dacă se aplică, ea mai avea nevoie de unele modificări în vederea îmbunătățirii vieții femeilor și copiilor, a căror exploatare creștea odată cu dezvoltarea industriei în țara noastră. Și aceste modificări, femeile trebuiau să le ceară „împreună cu partidul socialist. . . întrucît privește ocrotirea prin lege a muncii femeilor și copiilor”⁹¹. Pentru aceasta se impunea ca femeile muncitoare să fie organizate alături de muncitori pentru a reuși să impună aplicarea „în *mod riguros*, cel puțin dispozițiile existente”⁹². În acest sens a fost adoptată o rezoluție care prevedea sarcinile ce reveneau partidului socialist și organizației femeilor, în vederea obținerii unor drepturi legale pentru femei.

În cadrul celui de al doilea congres al Uniunii lucrătorilor de transport din România, din anul 1914, printre problemele discutate și rezoluțiile adoptate s-a aflat și cea privind munca femeilor și copiilor în porturi, congresul recomandînd „ca Uniunea să ia sub protecția sa femeile și copiii”, străduindu-se, printr-o acțiune energică să fie aplicată legea care reglementa munca acestora în porturi⁹³.

Modul de colaborare practică dintre organizațiile de femei și partidul proletariatului s-a stabilit la congresul partidului din aprilie 1914. La acest congres a fost prezentată chiar o informare largă asupra activității Cercului feminin din București, despre adunările sale săptămînale, conferințele organizate, întrunirile publice precum și presa difuzată de femei⁹⁴. Într-o ședință a comitetului femeilor, fusese aleasă delegația care urma să ia parte la congres, formată din : Ana Comănescu, Jeana Brănișteanu, Paraschiva Păunescu-Cornea, Rozalia Frimu. În cadrul dezbaterilor care au avut loc pentru îmbunătățirea statutului partidului, atît Ecaterina Arbore cît și Natalia Oprescu au propus și au obținut centralizarea organizației feminine, iar fiecare organizație să-și desfășoare activitatea „în înțelegere cu secțiunea Partidului. . . femeile să facă parte din secțiunile partidului”⁹⁵. Această acțiune începuse să fie aplicată în practică încă de cînd cercul feminin lansa chemările către femeile muncitoare, sub steagul socialismului. Chiar de atunci se numea „Cercul feminin al clubului social-democrat din București” și își propunea ca scop, deșteptarea femeilor lucrătoare, „să le facă dornice de cultură socialistă, să le arate că a venit timpul să se unească toate pentru același scop, de zbroirea femeii”⁹⁶. Într-un apel din luna martie, Cercul feminin lansa chemarea către femeile din toată țara la o întrunire generală. La aceasta, își propuneau să „ia inițiativa să organizeze o „*Uniune a femeilor socialiste din toată țara*”, la întrunire luînd parte „oratori din partea Cercului feminin și a partidului socialist”⁹⁷. Întrunirea, care a avut loc pe 16 martie, a fost prezidată de Jeana Brănișteanu care sublinia scopul major al luptei femeilor socialiste ce urmărea „transformarea societății de azi în societatea socialistă”⁹⁸. Ecaterina Arbore, cu aceeași căldură, îndemna femeile să desfășoare o luptă socialistă activă. A urmat o intensă activitate a organizațiilor socialiste ale femeilor, alături de muncitori, în cadrul politic al aceluiași partid. La marile întruniri muncitorești care aveau loc în diferitele

orașe ale țării, femeile prezente își spuneau cuvîntul și dădeau sprijinul lor luptei comune. Astfel, la întrunirea de 1 Mai din sala Dacia din București, a vorbit Ecaterina Arbore; la adunarea Cercului feminin din București, Ana Comănescu; la întrunirea femeilor din Galați, Niculina Ionescu; la altă adunare din Iași a luat cuvîntul, Janeta Maltus⁹⁹, la o întrunire din Buzău a vorbit din partea femeilor socialiste Mina Antohi, și altele. La o întrunire socialistă festivă care a avut loc în sala Teatrului Național din Iași, secretarul partidului, Dimitrie Marinescu, în cuvîntul său, se referea și la dezvoltarea mișcării socialiste a femeilor din acest oraș, din care „am păstrat ideile mari și frumoase, să fie și orașul unei mari mișcări de dezrobire. Deci veniți la luptă tovarăși și tovarășe și vom face ca în această țară să domnească libertatea”¹⁰⁰. Începînd din acest an, în care conflictele militare imperialiste amenințau pacea lumii, femeile, prin organizațiile lor, „au alăturat luptei socialiste pentru o pace durabilă, pentru o colaborare internațională menită să împiedice conflictele sîngeroase. „Surori, tovarășe, prietene!” își începea chemarea comitetul Cercului feminin al Partidului socialist din România, adresată femeilor, în care se referea la pericolul războiului. Ele erau chemate la acțiuni directe: „începeți de pe acum, odată cu surorile noastre, femeile din toate țările, marea luptă pentru pacea internațională, lupta pentru realizarea idealului socialist . . . Jos războiul! Trăiască pacea internațională! Trăiască socialismul!”¹⁰¹. Femeile aveau misiunea de a se grupa și a protesta împotriva masacrelor ce se pregăteau, pentru a apăra „vlăstarul ce mîine va deveni stejarul ce va avea de luptat”¹⁰². Referindu-se la rolul ce le revenea femeilor care nu erau duse în război Ecaterina Arbore arăta că ele vor „duce înainte lupta pentru idealul nostru, lupta pentru pace și contra războiului, lupta pentru emanciparea poporului”¹⁰³. La o întrunire organizată în acest sens în București, Ana Comănescu sublinia necesitatea ca femeile să protesteze împotriva războiului, „să venim în mijlocul mișcării socialiste”, devenind astfel „luptătoare prețioase mișcării revoluționare”¹⁰⁴. Maria Aricescu, din Cîmpina, trimitea unei adunări feminine la care nu a putut să ia parte, o scrisoare prin care exprima punctul de vedere al femeilor socialiste din orașul său: „Dacă părinții, soții, frații și copiii mor în războaiele oligarhice, apoi să se știe că în noi, femeile, vor avea adversari de neînving” și că-și vor continua lupta cu toate eforturile „pentru înfăptuirea păcii, liniștei și dragostei între popoare. Femeile de pretutindeni vor lupta contra războiului”¹⁰⁵. În raportul său de activitate, Cercul feminin mărturisea că numai în anii 1914—1915, au organizat șase întruniri publice și numeroase ședințe pe cartierele capitalei, la care delegatele organizațiilor de femei își chemau la luptă și la organizare tovarășele din toate colțurile țării¹⁰⁶.

Prin acțiunile organizate de-a lungul anilor, femeile și-au continuat lupta pentru progresul general al clasei muncitoare, pentru viitorul luminos al țării. Pe această linie se înscrie reliefa de către secretarul general al partidului, de la tribuna Congresului al XI-lea al P. C. R., a rolului lor, a „contribuției femeilor la toate realizările obținute în făurirea noii orînduiri sociale, convingerea că și în viitor masele de femei, consiliile și comisiile femeilor își vor face datoria cu spirit de răspundere, își vor îndeplini cu tot mai mult succes marile îndatoriri ce le revin în toate domeniile în societatea noastră socialistă”¹⁰⁷.

NOTE

- 1 „Adevărul” din 6 decembrie 1901.
- 2 Idem, din 12 decembrie 1901.
- 3 *Vezi pe larg* Paraschiva Căncea : *Mișcarea pentru emanciparea femeii în România*, București, Edit. politică, 1976.
- 4 „România muncitoare”, din 14 aprilie 1902.
- 5 „România muncitoare” din 5 mai 1902.
- 6 Idem, din 24 februarie 1902.
- 7 Ibidem.
- 8 „Votul poporului” din 7 noiembrie 1903.
- 9 „Adevărul” (Glasul poporului) din 25 mai 1903.
- 10 Idem, din 1 septembrie 1904.
- 11 Ibidem.
- 12 „Votul poporului” din 21 februarie 1903.
- 13 „Revista ideii”, nr. 5 din martie 1901, p. 66—68.
- 14 „Votul poporului” din 21 februarie 1903.
- 15 „Adevărul” (Glasul poporului), din 15 septembrie 1903.
- 16 „I-lu Mai”, 1904.
- 17 „România muncitoare” din 28 august 1905.
- 18 Ibidem.
- 19 Idem, din 19 iunie 1905
- 20 Idem, din 21 august 1905.
- 21 Ibidem.
- 22 „Dimineața” din 18 ianuarie 1905.
- 23 *Vezi* „România muncitoare” din 10—18 decembrie 1906, 24—31 decembrie 1906, 28 ianuarie 1907.
- 24 „Viitorul social” nr. 4 din noiembrie 1907, p. 313.
- 25 „România muncitoare” din 24 iulie 1905.
- 26 Idem, din 17—24 decembrie 1906.
- 27 Idem, din 14—21 ianuarie 1907.
- 28 Idem, din 25 noiembrie 1907.
- 29 „România muncitoare” din 13—20 mai 1907.
- 30 Idem, din 15—22 aprilie 1907.
- 31 Idem, din 3—10 iunie 1907.
- 32 Idem, din 4—11 martie 1907.
- 33 Idem, din 24 septembrie 1906.
- 34 „Cizmarul” din 30 iulie 1907.
- 35 „România muncitoare” din 22—29 iulie 1907.
- 36 Idem, din 31 decembrie 1908.
- 37 Idem, din 28 noiembrie 1910.
- 38 Idem, din 27 aprilie 1908.
- 39 „România muncitoare” din 8—16 iulie 1907.
- 40 „România muncitoare” din 13 august 1906.
- 41 Idem, din 2—9 septembrie 1907.
- 42 Idem, din 6 august 1906.
- 43 Idem, din 4 decembrie 1908.
- 44 Idem, din 20 octombrie 1908.
- 45 „România muncitoare” din 13 noiembrie 1908.
- 46 „România muncitoare” din 16 noiembrie 1908.
- 47 Idem, din 1 februarie 1909.
- 48 Idem, din 1, 5, 8 martie 1909.
- 49 Idem, din 24 septembrie 1909.
- 50 Idem, din 29 noiembrie 1909.
- 51 „România muncitoare” din 1 aprilie 1910.
- 52 Idem, din 8 iulie 1910.
- 53 Idem, din 20 noiembrie 1905.
- 54 Idem, din 27 noiembrie 1905.
- 55 *Cartea muncitorului*, București, Biblioteca „România muncitoare”, Tipografia modernă Gr. Luis, 1906, p. 38.
- 56 Idem, p. 57—59.
- 57 „România muncitoare” din 18 decembrie 1908, 21 decembrie 1908.
- 58 *Documente programatice ale mișcării muncitorești și socialiste din România 1835—1921*, București, 1974, p. 250, 291, 333.

- ⁵⁹ *Dezbaterile congresului de constituire a Partidului Social Democrat și ale congresului sindical ținut în zilele de 31 ianuarie, 1 și 2 februarie 1910 la București. Cercul de Editură socialistă, București 1910, p. 7—8.*
- ⁶⁰ Idem, p. 11.
- ⁶¹ Idem, p. 20.
- ⁶² „România muncitoare” din 4 ianuarie 1909.
- ⁶³ „Documente din istoria mișcării muncitorilor și din România 1910—1915, București, Edit. politică, 1968, p. 164.
- ⁶⁴ „Calendarul muncii pe anul 1907”, București, Cercul de Editură socialistă, 1906, p. 110—112.
- ⁶⁵ „România muncitoare”, din 10 ianuarie 1910.
- ⁶⁶ Idem, din 9 octombrie 1905.
- ⁶⁷ Idem, din 5—12 martie 1906.
- ⁶⁸ Idem, din 30 noiembrie 1908, 29 ianuarie 1909.
- ⁶⁹ Idem, din 7 iunie 1909.
- ⁷⁰ Idem, din 22 noiembrie 1909.
- ⁷¹ „Viața socială”, nr. 3 din aprilie 1910.
- ⁷² „România muncitoare” din 30 iulie 1909.
- * Este vorba de Nina Arbore.
- ⁷³ „România muncitoare din 21 decembrie 1908.
- ⁷⁴ „România muncitoare” din 7 decembrie 1908, 31 decembrie 1908.
- ⁷⁵ Idem, din 4 decembrie 1908, 17 august 1908.
- ⁷⁶ Idem, din 3 iulie 1911, 20 august 1911.
- ⁷⁷ Idem, din 8 noiembrie 1909.
- ⁷⁸ Idem, din 22 februarie 1909.
- ⁷⁹ „România muncitoare” din 5 august — 5 septembrie 1910.
- ⁸⁰ *Vezi pe larg Elisabeta Ioniță : Ecaterina Arbore, București, Edit. politică, 1973.*
- ⁸¹ „România muncitoare” din 31 decembrie 1906.
- ⁸² Idem, din 6 martie 1911.
- ⁸³ *Dr. Ecaterina Arbore : Femeia muncitoare în luptă spre dezrobire, București, Cercul de Editură socialistă, 1912.*
- ⁸⁴ *Dezbaterile celui de al doilea Congres al Partidului Social-democrat și al VI-lea al Uniunii Sindicatelor, ținut în București în zilele de 29—30 iunie și 1 iulie 1912, București, Cercul de Editură socialistă, 1912, p. 21—25.*
- ⁸⁵ „Dimineața” din 22 august 1912.
- ⁸⁶ „Dimineața” din 28 august 1912.
- ⁸⁷ „România muncitoare” din 5 decembrie 1913.
- ⁸⁸ Ibidem.
- ⁸⁹ *Dezbaterile celui de al 5-lea Congres al sindicatelor unite, ținut la Ploiești în zilele de 5—7 ianuarie 1914, București, Cercul de Editură socialistă, 1914, p. 15—16.*
- ⁹⁰ „România muncitoare” din 12 ianuarie 1914.
- ⁹¹ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1910—1915, București, Editura politică, 1968, p. 621—638.*
- ⁹² *Dezbaterile celui de al 5-lea Congres.*, p. 91—92.
- ⁹³ „Tribuna transporturilor” din 31 iunie 1914.
- ⁹⁴ *Documente . . . 1910—1915, p. 706—708.*
- ⁹⁵ „România muncitoare” din 13 aprilie 1914.
- ⁹⁶ Idem, din 14 ianuarie 1914.
- ⁹⁷ Idem, din 13 martie 1914.
- ⁹⁸ Idem din 20 martie 1914.
- ⁹⁹ „România muncitoare” din 22 aprilie 1914, 29 mai 1914, 22 iunie 1914, 27 iulie 1914, 20 mai 1914.
- ¹⁰⁰ Idem, din 6 aprilie 1914.
- ¹⁰¹ „România muncitoare” din 29 iulie 1914.
- ¹⁰² Idem, din 20 mai 1914.
- ¹⁰³ Idem, din 22 iulie 1914.
- ¹⁰⁴ Idem, din 10 august 1914.
- ¹⁰⁵ Idem, din 10 august 1914.
- ¹⁰⁶ *Documente din istoria mișcării muncitorești . . . 1910—1915, p. 898—901.*
- ¹⁰⁷ *Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român, București, Editura politică, 1975,*

ASPECTS DE LA LUTTE SOCIALISTE POUR L’AFFIRMATION POLITIQUE DE LA FEMME AU DÉBUT DU XXe SIÈCLE

Résumé

Au début du XXe siècle, le parti de classe du prolétariat a continué d'accorder une attention particulière au problème touchant l'intensification de ses actions politiques visant à obtenir les droits dûs aux femmes de Roumanie. La manière d'organisation de ses actions à cet égard revêt des formes supérieures. Considérées comme une force sociale nombreuse et puissante, les femmes étaient attirées à la lutte du prolétariat pour obtenir leur droit au travail, pour l'organisation de leurs actions de classe unitaire, aux côtés des ouvriers. Aux congrès du parti, aux actions ouvrières dans les pages de la presse socialiste ou dans les actions ouvrières, les femmes étaient toujours plus présentes, plus actives. Dans le cadre de leurs organisations, ainsi que du parti de classe des ouvriers, les femmes s'affirmaient de manière toujours plus prenante sur le plan de la lutte politique. Leurs nombreux noms devenaient de la sorte connues dans le cadre de l'action de classe des ouvriers visant à assurer le progrès général du pays, du peuple tout entier. Les femmes consacraient dès ces années — la toute leur lutte à la réalisation de l'idéal final : la société socialiste.

SPECIFIC PROVINCIAL ȘI IDEOLOGIE IMPERIALĂ
LA ÎMPĂRAȚII ROMANI DE ORIGINE TRACO-DACĂ
(SEC. III e.n.)

ALEXANDRU MADGEARU

Imperiul roman al secolului III-lea poate fi caracterizat printr-o ascensiune a provinciilor, astfel încât, după cum spunea Gh. Brătianu, „centrul vieții romane nu mai este la Roma; el este în provinciile care guvernează de acum înainte, la rîndul lor, cu împărații lor”¹. Faptul e în strînsă legătură cu acordarea cetățeniei romane majorității locuitorilor Imperiului, în 212, ceea ce a făcut ca originile autohtone, neromane, să nu mai fie considerate înjositoare². Pe de o parte, acordarea ei a avut un rol însemnat în procesul de romanizare a populațiilor indigene, dar, pe de altă parte, elementele provinciale și-au putut afirma specificul în mod liber, ajungîndu-se la o renaștere a trecutului preroman, fenomen care însoțește romanizarea³. Aceste „reații etnice” ale substratului stau la baza formării viitoarelor popoare romanice, într-un proces dialectic circumscris atît de integrarea în oikumene-a romană, cît și de afirmarea specificului provincial. Pe planul mentalităților, această integrare juridică în Romanitate a dus și la formarea unei „duble cetățenii spirituale”⁴, cea locală și cea romană, patriotismul roman exprimîndu-se atît prin atașamentul față de Roma, cît și față de provincia natală. Înlesnirea acestei renașteri a specificului provincial ar fi avut drept consecință o sporire a rezistenței autohtone în fața romanizării și o subminare a unității Imperiului. Într-adevăr, rezultatul imediat al acestor tendințe a fost ceea ce se numește anarhia militară, care a luat naștere tocmai pornind de la ambițiile locale ale armatelor (alături de alți factori). S-a ajuns (în epoca sa de apogeu), chiar la despărțirea Imperiului Galic (260—274), care nu a fost însă un stat „național” galic, antiroman, ci a reprezentat efortul de a salva ordinea și civilizația romană într-o vreme cînd Roma însăși nu era capabilă de asta; într-un cuvînt, a fost expresia particularismului provincial galic. În general, atitudinea armatei în timpul anarhiei poate fi definită prin dorința de a apăra Imperiul prin impunerea unor împărați considerați capabili⁵. Valorile rezistenței civilizațiilor autohtone nu au fost abolite, ci subsumate unui nou complex de valori⁶, astfel încît, în cele din urmă, organizarea tetrarhică a lui Dioclețian nu a făcut altceva decît să asigure unitatea Imperiului ținînd seama de aceste tendințe particulariste.

Secolul al III-lea este și epoca înfruntării dintre păgînism și creștinism. De fapt, vechile culte romane căzuseră în desuetudine în fața penetrației variatelor culte orientale. Între acestea din urmă și creștinism diferența era mult mai mică decît între ele și religia romană tradițională⁷. De aceea conflictul pregnant nu se manifestă între creștinism și cultele păgîne sincretiste ale epocii, ci între creștinism și ideologia politică înte-

meiată pe valorile religiei romane tradiționale. S-a încercat soluționarea acestui conflict pe două căi. Prima a fost persecutarea creștinismului. A doua a fost tentativa de constituire a unei alternative a creștinismului, și anume a unei religii care să corespundă aspirației epocii către o credință monoteistă⁸. Într-adevăr, începând chiar de la Septimius Severus se constată o accentuare a cultului imperial⁹. Pe monedele împăraților din sec. al III-lea apar inscripții de genul : rector orbis, pacator orbis, restitutor generis humani, restitutor orbis și chiar restitutor saeculi (la Aurelian), făcându-se o aluzie la reîntoarcerea Virstei de Aur¹⁰. La acest mesianism imperial se va adăuga divinizarea propriu-zisă : Aurelian se proclamă Deus et Dominus natus, instituind în același timp și Soarele ca divinitate supremă.

Dominatul lui Dioclețian a fost și încercarea autoritară de impunere a unei „noi teologii politice”¹¹, a unei alternative a creștinismului, centrate în jurul ideologiei imperiale, care a fost bazată pe mithraism. Dealtfel, un asemenea monoteism corespundea mentalității epocii în care neoplatonismul și diferite doctrine religioase profesau concepții ce evoluau spre monoteism ; monoteism care corespundea cu tendința spre guvernare monarhică¹².

Majoritatea împăraților perioadei de care ne ocupăm au fost originari din Peninsula Balcanică și de aceea au fost numiți convențional „ilirieni”¹³. S-a arătat însă că unii dintre ei au fost de origine traco-dacă¹⁴. Este vorba de : Maximinus Thrax, Regalianus, Aureolus, Claudius Gothicus, Aurelian, Galerius, Constantius Chlorus, Maximin Daia, Liciniu, Constantin. Vom studia aplicat la cazul lor raportul dintre specificul provincial și ideologia imperială. De la bun început precizăm că nu se poate susține că acești împărați ar reprezenta eroi ai vreunei rezistențe dacice anti-romane, cum ar afirma poate unii¹⁵. Ei sînt, dimpotrivă, cea mai bună dovadă a romanizării tracilor și dacilor integrați în Imperiu.

Spre deosebire de situația din Occident, din Gallia, în această arie „ilirică” nu poate fi vorba de un particularism propriu-zis, adică de năzuințe separatiste. Dealtfel, acestea erau bazate pe tendințele centrifuge ale marilor proprietari funciari din Gallia, care nu aveau un corespondent în lumea balcanică. Toți împărații pe care îi studiem aici au fost de obârșie modestă. Caracterul lor prin excelență țărănesc (sau pastoral) este corelat și cu păstrarea elementelor de specificitate etnică¹⁶. De aceea, în cazul de față ar fi mai corect să vorbim de „specific-provincial”, manifestat mai degrabă inconștient în acțiunile acestor împărați, și nu de un particularism propriu-zis. Pe de o parte originea lor socială modestă i-a determinat să îmbrace cît mai repede o haină cît mai romană, dar pe de altă parte, tot ea a fost cauza păstrării unor elemente de specific provincial. Dacă la început acest specific etnic s-a afirmat în mod rebel, mai târziu (după Claudiu Gothicus) el a fost integrat ideologiei unității și coeziunii Imperiului.

Din vremea lui Septimius Severus, armata din zona balcano-dunăreană capătă o importanță politică decisivă. Așa-numitele „legiuni iliriene” erau armata cea mai bună a Imperiului, căci erau și omogene, fiind recrutate numai din această zonă. Septimius Severus crează o nouă gardă pretoriană compusă preponderent din asemenea elemente balcanice, a căror proporție crește tot mai mult. Participlea armatei la alegerea împăratului devenind predominantă, de multe ori legiunile dunărene au impus împărații acestei epoci — împărați ridicați din rîndul acestor soldați¹⁷.

S-ar putea spune că Severuș fondează Imperiul militar și provincial¹⁸. Consecința acestei stări de lucruri a fost ridicarea la demnitatea imperială a primului ostaș trac, Maximinuș Thrax, impus la Mogontiacum în 235; „în această lovitură militară, pe lângă unitățile din Pannonia, un rol important au avut elementele trace, conaționali lui Maximinuș”¹⁹. În „Historia Augusta” (Maximinus, 4) se consemnează că geții îl iubeau ca pe unul de-al lor („amatus est autem unice a Getis quasi eorum civis”²⁰). Ca și împrejurarea că Maximin vorbea latina cu „accent traçic” (Ibidem, 2, 4.), această atitudine ne poate indica păstrarea unor elemente de specific tracogetic la Maximin. Aceasta, evident, în măsura în care aceste informații din „Historia Augusta” sînt exacte. Că acest izvor exagerează barbaria împăraților „răi”, este cunoscut, dar, cum vom vedea mai jos, aceste sentimente provinciale manifestate în jurul persoanei lui Maximinus sînt atestate și în inscripții.

Desigur că nu se poate vorbi de o ideologie proprie lui Maximin, care a fost un simplu soldat. Dar, pe plan militar, scurtă sa domnie (235—238) a însemnat o perioadă de ofensivă anti-barbară, la Rin și la Dunăre. Este semnificativ că una dintre campaniile împăratului trac a fost purtată împotriva dacilor liberi (dealtfel nu este singurul caz de acest fel). Lipsa sa de pricepere politică a dus la revolta celor nemulțumiți de fiscalitatea excesivă, după ucidere Maximin fiind condamnat și la damnatio memoriae. Ceea ce e interesant este că acestei decizii senatoriale i s-au împotrivit trupele din Moesia Inferior, care-i rămîn fidele acestui „fiu al neamului getic atras la romanism”. Evenimentul este consemnat de o inscripție din Aquincum-Panoña²¹. Maximin a fost expresia unui specific provincial semi-barbar afirmat în mod rebel și împotriva Senatului. „Historia Augusta”, care reflectă opiniile acestor cercuri, afirmă cu vădită ostilitate că el „conducea după exemplul lui Spartacus”²².

În epoca de apogeu a anarhiei militare (cea a uzurpărilor din timpul lui Gallienus, 253—268) elementele traco-dacice ajung iar în poziția de a hotări destinele Imperiului, prin doi dintre cei 30 de tirani: Regalianus și Aureolus²³. Ambii au fost printre cei mai buni generali ai lui Gallienus. Regalian a fost proclamat împărat în jurul anului 260, de către armata din Moesia, autoritatea sa extinzîndu-se, dealtfel, doar asupra provinciilor dunărene, în acea epocă în care „toate mergeau spre pieire, datorită indolenței lui Gallienus”²⁴.

Regalian era, afirmă izvoarele, „un bărbat renumit în arta militară, potrivit pentru conducere”, în „Historia Augusta” el fiind prezentat ca un potențial împărat bun. Se constată aici o schimbare a atitudinii senatoriale reprezentate de Hist. Aug., în comparație cu portretul defavorabil făcut lui Maximinus (aceasta întrucît Regalian era adversarul lui Gallienus, personaj atît de odios în Hist. Aug). Dacul Regalian se mîndrea că ar fi un descendent al lui Decebal însuși, fapt menționat în text ca un fel de motivație a capacității sale militare. Chiar dacă nu este adevărat, este semnificativ, căci cu o asemenea ascendență el putea să capteze simpatia locuitorilor provinciilor dunărene²⁵. Este un cert indiciu al mîndriei provinciale a lui Regalianus, fapt firesc „în psihologia secolului al III-lea, cînd în conștiințe noțiunea de „roman” nu mai era legată strict de Roma, ci se referea la întregul Imperiu”²⁶. El își găsește o paralelă în pretenția comandantului garnizoanei din Marcianopolis, Maximus (din timpul lui Filip Arabul), care se considera descendent al regelui trac Roemetalces²⁷. S-a arătat că, în condițiile sec. al III-lea, avem de a face cu o renaștere a trecutului preroman, fie în formele mai generale ale specificului provincial,

fie în cele ale particularismului. Afirmarea de către Regalian a acestei continuități politice cu istoria preromană a Daciei și, mai mult, cu unul dintre cei mai înverșunați dușmani ai Romei este expresia acestui fenomen. Dar, ca și conducătorii Imperiului Galliei contemporan lui, Regalian nu a urmărit o încercare de „eliberare națională” a Daciei, și nici nu a pregătit abandonarea acestei provincii, văzută de unii ca o eliberare a ei făcută de traco-dacul Aurelian ²⁸.

Epoca anarhiei ia sfârșit cu domnia lui Claudius Gothicus (268—270), care era, se pare, un provincial din Daradania, I. I. Russu presupunând etnicitatea sa tracă ²⁹. El a ajuns la putere după asasinarea lui Gallienus, printr-o „conspirație a ofițerilor, la care ar fi fost părtași numai comandanții de origine „illyri”, urmărind să aducă la putere elementul illyr, spre a salva Dacia și zona balcanică”. Este vorba deci, de o acțiune care stă sub semnul patriotismului provincial. Cu scurta sa domnie se încheie o etapă în evoluția specificului provincial traco-dacic: etapa anarhică, în care el nu a fost sau nu a putut fi asociat unei anumite ideologii imperiale ³⁰. Lipsa unei asemenea ideologii a făcut ca acțiunile lor să se rezume la o încercare de apărare și salvare a Imperiului și a unității sale: o acțiune sinceră, dar neeficientă. Energia și capacitatea lor militară a fost folosită într-un mod dezorganizat, care dincolo de intenții, a avut drept consecință continua subminare a unității Imperiului. Situația a fost depășită printr-o restructurare politică și ideologică, exprimată și pe plan administrativ, și pe plan financiar, dar și prin transformarea autorității și ideologiei imperiale.

Dominatul a însemnat concilierea tendințelor particulariste cu necesitatea menținerii unității Imperiului. Astfel, particularismul nu dispare, ci este integrat acelei forme de patriotism roman dar și provincial. Sub aspectul creșterii autoritarismului, Dominatul a fost pregătit de o evoluție mai îndelungată, care a culminat cu Aurelian ³¹.

Aurelian s-a născut în Moesia Superior, pe teritoriul în care el va constitui apoi noua Dacia Ripensis, dintr-o familie de origine probabil tracă ³². Aurelian, „Restitutor Orbis”, a izbutit să refacă unitatea Imperiului, eliminând secesiunea Palmyrei și reintegrând Gallia, renunțând în același timp la Dacia pentru a asigura mai bine apărarea contra barbarilor. La aceste acțiuni se adaugă construirea marelui zid de apărare a Romei, reforme de natură financiară și administrativă ³³. În spatele acestor realizări „de o bogăție în adevăr uimitoare” ³⁴ stă o nouă ideologie imperială.

Este vorba de încercarea de impunere a unei noi religii de stat: monoteismul solar în consens cu amintita tendință generală de conturare a unui monoteism păgîn, și de găsire a unei alternative a creștinismului ³⁵. Aurelian a văzut în această reformă religioasă un puternic element de unificare și de restabilire a autorității imperiale. Cultul avea un dublu caracter: oficial, de stat și era în același timp foarte larg, general, sincretic. Aurelian dorind ca toți să se atașeze noii religii monoteiste ³⁶. Cu rădăcini atît în cultul sirian al lui Sol Invictus, cît și în religia mithraică ³⁷, monoteismul solar al lui Aurelian nu se identifică cu nici una dintre aceste religii, el fiind de fapt o legitimare religioasă a întăririi puterii imperiale și a autoritarismului; reforma din 274 este înainte de toate o reformă politică ³⁸, legată de introducerea formelor orientale de regalitate: Aurelian este primul care se proclamă „Deus et Dominus natus”, transformînd cultul imperial de pînă la el ³⁹. Deși el reintroduce și cultul lui Genus Populi Romani ⁴⁰, Aurelian reprezintă o ruptură față de tradiția politică (și religioasă) a vechiului Imperiu. Prin contrast, deocamdată Dominatul va reveni la forma

romană tradițională (Sol va fi înlocuit de Jupiter), păstrind însă fondul străin, și anume mithraic ⁴¹.

Pot fi descifrate în acțiunile și ideologia lui Aurelian elemente care țin de un anumit specific provincial. „Historia Augusta” (Aurel. 4, 2) consemnează că mama lui Aurelian era „preoteasă a Soarelui” în satul natal, fapt probabil legat de răspândirea mithraismului (și a altor culte solare) în sec. al III-lea, în provinciile dunărene. Acest „cult de familie” explică foarte bine simpatia împăratului de mai târziu pentru monoteismul solar ⁴². Dar, mai mult, este posibil ca acest fapt să aibă o legătură cu cultul Cavalerilor Danubieni, care exact în perioada domniei lui Aurelian cunoaște o înflorire în zona Sirmium, într-o formă artistică nouă, cu un pronunțat caracter solar. Ernest Will presupunea că această mare concentrație de monumente ale cultului de origine dacică se datorează faptului că Aurelian ar fi oferit „un refugiu dans sa patrie même au culte dace émigrant avec ses fidèles”, după abandonarea Daciei ⁴³.

În general toată această ideologie politico-religioasă care rupe cu tradiția romană și care era în fond prin excelență „barbară”, atât prin origine, cât și prin mentalitate, este un indiciu al specificului provincial al lui Aurelian. J. Béranger afirmă chiar că titlul Deo et Domino nato, întâlnit pe două monede bătute la Serdica ar reprezenta o manifestare a patriotismului provincial al conaționalilor împăratului ⁴⁴.

Cum poate fi privită abandonarea Daciei prin prisma specificului provincial? Este o aberație părerea că tracul Aurelian a urmărit prin aceasta îndepărtarea romanilor din Dacia, deci o eliberare a ei ⁴⁵. Dacă ar fi adevărat, cum s-ar pune de acord acest „naționalism” traco-dacic cu luptele cu carpii purtate și de Aurelian? Dealtfel, părăsirea din 274/275 nu s-a făcut sub presiunea unui atac barbar, iar provincia nu a fost cedată dacilor liberi prin „negocieri”, cum s-a susținut fără temei ⁴⁶. Indiferent de sentimentele provinciale pe care le-ar fi putut avea Aurelian, acțiunea sa, necesară pentru securitatea Imperiului și în primul rând a provinciilor dunărene al căror fiu era, a însemnat o lucidă evaluare a situației, care se integrează politicii sale de restaurare a Imperiului. Renunțând la provincia care necesita importante forțe pentru apărarea ei, Aurelian a putut asigura o întărire suficientă a limes-ului dunărean, mai scurt decât granițele Daciei. În ideologia oficială, Dacia nu a fost părăsită barbarilor, ci doar „mutată” la sudul Dunării, în patria lui Aurelian, ceea ce corespunde atât politicii generale de conservare a Imperiului, cât și sentimentelor provinciale, subordonate (ca și pe plan religios) ideologiei imperiale.

În timpul Dominatului, problema specificului provincial poate fi urmărită la Galeriu, caesar (293—305) și apoi augustus (305—311), a cărui origine dacică nu mai poate fi pusă azi la îndoială ⁴⁷. Cazul său este poate cel mai interesant. Se cunoaște că în cadrul politicii de reforme financiare ale lui Dioclețian, capitația a fost generalizată și extinsă și asupra Italiei și Romei (în 307) ⁴⁸. În „De mortibus persecutorum” 23, 5, Lactanțiu afirmă că Galeriu a procedat cu romanii „la fel cum au procedat strămoșii noștri cu cei învinși conform legilor războiului, deoarece părinții lui au fost supuși recensământului pe care Traian, după ce i-a învins pe dacii care reluseră luptele cu încăpăținare, l-a introdus drept pedeapsă”. Având în vedere atitudinea calomniatoare a autorului creștin față de unul dintre cei mai mari persecutori, acest pasaj (și nu numai el) trebuie privit cu mult scepticism. Există două certitudini: că Galeriu a impus capitația, și că el era dac, ca origine. Dar din acestea nu putem deduce că motivația

actului său a fost un fel de vendetta dacică. Măsurile financiare erau dictate de grava criză, iar informația respectivă pare a fi „o pură invenție”; dealtfel nici un alt autor nu menționează un atare anti-romanism ⁴⁶.

Al doilea pasaj e în cap 27,9 : „Ocinioară, când primise titlul de împărat, el a declarat că este dușmanul numelui de roman și că vrea să schimbe titlul Imperiului Roman cu acela de Imperiu Dacic”. S-a crezut că aceste două mențiuni reflectă cu adevărat conștiința unui dac rebel și „inamic ereditar al Romei”, care nu ar fi făcut decît să luje împotriva Imperiului Roman, în fruntea căruia ajunsese ⁵⁰. Dar nu avem nici un temei pentru a crede aceste afirmații ale lui Lactanțiu, care este un izvor foarte ostil lui Galeriu, și care nu a precupețit nimic pentru a-i crea o imagine cît mai odioasă. Presupusa intenție a lui Galeriu nu mai este consemnată în nici un alt izvor; dealtfel, dacă ea ar fi existat, de ce nu a fost tradusă în realitate, bunăoară prin unele legende monetare ? ⁵¹. Se pare că Lactanțiu a exagerat specificul său provincial, dîndu-i o coloratură anti-romană, care însă nu poate fi reală în lumina activității lui Galeriu. S-a arătat că Lactanțiu este un exemplu interesant de combinație între patriotismul roman și credința creștină ⁵², astfel că în viziunea lui, un persecutor al creștinismului trebuia să fie și un dușman al Romei. C. Daicoviciu releva însă „patriotismul și înalta conștiință pe care a avut-o despre menirea lui ca împărat al romanilor” ⁵³. — ceea ce reiese din acțiunile sale militare la limes-ul dunărean și în Persia, precum și din prigoana împotriva creștinilor, în care vedea pe inamicii ordinii romane ⁵⁴. Cum ar fi fost Galeriu un dușman al numelui de roman „cînd el favoriza legenda că ar descinde din zeul Marte, ca și Romulus” ? ⁵⁵ Devotamentul său față de Romanitate se împletește cu o „conștiință despre adevărata origine și puternica legătură cu glia străbună”(I. I. Russu). Dealtfel, el se retrage să moară la Serdica, în apropierea satului natal, în care a fost înmormîntat.

Specificul provincial dacic pare să reiasă și din basoreliefurile Arcului pe care l-a ridicat la Salonic în cinstea victoriei împotriva perșilor. În trei scene, soldații din garda imperială poartă stindarde de tip draco. Se știe că ele au fost introduse în armata romană în sec. al III-lea, dar opiniile diferă în privința originii lor, căci și părții aveau acest simbol militar-religios ⁵⁶. Este însă semnificativ că tocmai garda împăratului de origine dacă poartă asemenea stindarde. De aceea, este posibil să fie vorba de niște conaționali ai lui Galeriu, în care acesta avea încredere, dacii fiind în același timp și excelenți militari. Astfel că draconii de la Salonic par să fie într-adevăr dacici ⁵⁷. În epoca în care destinele Imperiului se aflau în mîinile unor traco-daci romanizați, Galeriu se bizuie pe compatrioții lui daci ⁵⁸, pe care îi reprezintă purtînd vechiul simbol de luptă dacic. Este și acestea un indiciu al legăturii dintre sentimentele provinciale și politica apărării Imperiului.

Mai mult sau mai puțin intens, acest patriotism provincial, dar și roman, a fost prezent la cei care au acces la demnitatea imperială. Radu Vulpe arăta că „le patriotisme local des provinces balkano-danubiennes reste toujours puissamment uni au sentiment de solidarité avec le sort de l'Empire tout entier” ⁵⁹. Acest specific local nu a însemnat și fraternizarea cu populațiile dacice neintegrate în Imperiu. Se constată că Maximin Tracul s-a luptat cu dacii liberi, ca și Aurelian care i-a înfrînt pe carpi, la fel ca Galeriu chiar. (Dealtfel, se menționează că mama lui Galeriu s-a refugiat peste Dunăre din cauza atacurilor carpice) ⁶⁰.

A. Alföldi, care din anumite motive nu admitea originea traco-dacă a unora dintre împărații ilirieni, aprecia : „It was the supreme good fortune of the Empire that this folk was completely romanized, and despite the fearful devastation of its own lands, was resolute to fight for the majesty of Rome in all quarters of the Empire (. . .) The „Genius Illyrici” is displayed as a new revelation of Roman patriotism, Roman virtue and Roman self-sacrifice — as was only just, for it was Illyricum that restored the unity of the Empire”⁶¹. Cineva vorbea chiar de un „naționalism” roman, apărut ca reacție la orientalizarea din epoca lui Septimius Severus și a urmașilor săi — o atitudine proprie tuturor împăraților ilirieni⁶², dintre care unii au fost de obârșie traco-dacă. Dacă în Occident (în Gallia) particularismul provincial a fost un factor dizolvant al unității Imperiului, în Balcani specificul provincial s-a manifestat că o forță pusă în slujba restabilirii (temporare) a unității Imperiului Roman, specific care a ajuns să fie integrat ideologiei imperiale. Traco-daci prin origine, acești împărați au fost romani prin voință.

Departate de a fi fost niște anti-romani, ei au fost profund atașați romanismului, constituind un exemplu particular al procesului de romanizare a ținuturilor dunărene⁶³.

NOTE

¹ G. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric : poporul român*, București, 1940, p. 81. Împărțirea administrativă a lui Dioclețian a anulat poziția privilegiată a Italiei și a Romei (I. Barnea, O. Iiescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 16).

² C. Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, București, 1977, p. 123. G. G. Mateescu, *I Traci nelle epigrafi di Roma*, în *Ephemerts Dacoromana*, I, 1923, p. 71, n. 1. Pentru Constitutio Antoniniana vezi S. N. Miller în *Cambridge Ancient History*, XII (ed. 1965) (= CAH), p. 45—47; Em. Condurachi, în *Dacia N. S.*, II, 1958, p. 281—316.

³ R. Rémondon, *La crise de l'Empire romain de Marc Aurèle à Anastase*, Paris, 1964, p. 92; R. MacMullen, *Enemies of the roman order*, Cambridge (Massachusetts), 1966, p. 229, 233—234; G. Mansuelli, *Civiltățile Europei vechi*, vol. II, București, 1978, p. 46, 71—72 (vezi și A. Rıza, în *Transilvania*, nr. 7/1981, p. 11).

⁴ J. Fontaine, în vol. *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien*, Bucurest-Paris, 1976, p. 302. Pentru patriotismul roman pînă în sec. II vezi: Madeleine Bonjour, *Terre Natale. Étude sur une composante affective du patriotisme romain*, Paris, 1975 (nu ne-a fost accesibilă) iar pentru sec. IV—V, F. Paschoud, *Roma Eterna*, Neuchatel, 1967.

⁵ R. Rémondon, *op. cit.*, p. 91—92, 102—103, 106, 107—108, 322; G. Mansuelli, *op. cit.*, p. 81; R. Mac Mullen, *op. cit.*, p. 213, 358; I. I. Russu, *Elementele traco-getice în Imperiul Roman și în Byzantium*, București, 1976, p. 22; C. E. Van Sickle, *Particularism in the Roman Empire during the Military Anarchy*, în *American Journal of Philology*, 1990, p. 343 sq. (Nu ne-a fost accesibilă). Pentru Imperiul Galic vezi și CAH, p. 158, 185—188, 306.

⁶ J. Fontaine, *op. cit.*, p. 301.

⁷ F. Cumont, *Les religions orientales dans le paganisme romain*, Paris, 1929, p. 318—326; G. Bonamente, *La questione del rapporto fra Cristianesimo e crisi dell'Imp ro Romano*, în *Cultura e scuola*, Roma, XXII, 1983, no. 86, p. 113.

⁸ CAH, p. 705; A. Michel, *Histoire des doctrines politiques a Rome*, Paris, 1971, p. 98. Mai târziu, Maximin Daia (și el un dac de origine) a încercat să organizeze o „église païenne” în opoziție cu cea creștină: H. Grégoire, *La religion de Maximin Daia*, în *Byzantion*, VIII, 1933, p. 53; E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, I, Paris, 1959, p. 89; P. de Labriolle

La reaction païenne, Paris, 1942, p. 328—329; A. H. M. Jones, „*Le declin du monde antique*”, Paris, 1970, p. 36.

⁹ R. Rémondon, *op. cit.*, p. 81. D-altfel, cultul conducătorului este un simpton al crizei: vezi E. R. Dodds, *Dialectica spiritului grec*, București, 1983, p. 270, în condiții similare.

¹⁰ W. Ensslin, în CAH, p. 356—358. R. Rémondon, *op. cit.*, p. 281; Fergus Millar, *The Imperial Cult and the Persecutions*, în *Le culte des souverains dans l'Empire Romain* (Entretiens Hardt, XIX) ed. W. den Boer, Vandoeuvres-Geneve, 1973, p. 145—165, care arată că persecuțiile nu au fost determinate de refuzul creștinilor de a participa la cultul imperial. Nu ne

foarte accesibilă L. Cerfaux, J. Tondriau, *Un concurrent du christianisme. Le culte des souverains dans la civilisation gréco-romaine*, Paris, 1957.

¹¹ A. Chastagnol, *Le Bas-Empire (Textes choisis)*, Paris, 1960, p. 274.

¹² Vezi de ex. P. de Labriolle, *op. cit.*, p. 315. Pentru relația mithraism-Dominat: W. Seston, *Dioclétien et la Tétrarchie*, Paris, 1946, p. 225—226, 251. F. Cumont, *op. cit.*, p. 234; J. Vogt, *Pagani e cristiani nella famiglia di Costantino il Grande*, în vol. *Il conflitto tra paganesimo e cristianesimo nel secolo IV* (ed. A. Momigliano), Torino, 1975, p. 47.

¹³ Ei au meritul salvării pentru un timp a Imperiului: R. Vulpe, *Les populations sud-orientales de l'Europe et l'Empire Romain*, în vol. *Studia Thracologica*, București, 1976, p. 196—197, 191—192; A. Alföldi, în CAH, p. 200; P. A. Brunt, în vol. *Assimilation*, . . . , p. 169—170; CAH, p. 703—704; R. MacMullen, *op. cit.*, p. 248 remarcă legătura dintre ridicarea acestor conducători și persistența tradițiilor autohtone provinciale.

¹⁴ I. I. Russu, *op. cit.*; Al. Randa, *Zur Thrakoillyrischen Kaiserzeit*, în *Thracia*, vol. II, Sofia, 1974, p. 147—162.

¹⁵ L. Jurchescu, *Il figlio di Romula*, în *Noi, Tracii*, no. 83—86, 1981; Al. Busuiocanu, *Zamolxis sau mitul dacic în istoria și legendele spaniole*, București, 1985, p. 205—208.

¹⁶ A. H. M. Jones, *Lo sfondo sociale dellalotta tra paganesimo e cristianesimo*, în vol. *Il conflitto* . . . , p. 24; P. A. Brunt, *op. cit.*, 170—172.

¹⁷ R. Rémondon, *op. cit.*, p. 79—80; E. Stein, *op. cit.*, p. 56—57; Alföldi, CAH, p. 200

¹⁸ G. Mansuelli, *op. cit.*, p. 46.

¹⁹ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 30.

²⁰ A. Randa, *op. cit.*, p. 154; R. Vulpe, în *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968, p. 222.

²¹ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 229; Despre Maximinus Thrax în general vezi Angela Bellezza, *Massimino il Trace*. Genova, 1964; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 28—33.

²² HA, *Maximinus*, 9. Vezi și N. Branga, *Aspecte și permanențe traco-romane*, Timișoara, 1978, p. 49.

²³ Pentru originea lor traco-dacă vezi I. I. Russu, *op. cit.*, p. 34—35.

²⁴ HA, *Trig, Tyr*, 10.9.

²⁵ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 35.

²⁶ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 256.

²⁷ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 34.

²⁸ L. Jurchescu, *op. cit.*, nr. 83, sept. 1981, p. 6.

²⁹ I. I. Russu *op. cit.*, p. 36—38 cu bibliografia anterioară.

³⁰ L. Homo, *Essai sur le règne de l'empereur Aurélien*, Paris, 1904, p. 129—130 constată că în timpul anarhiei militare dispare de pe monede inscripția „Genius Populi Romani”, care reapare doar în timpul lui Aurelian și după aceea.

³¹ Vezi și H. Mattingly, CAH, p. 298.

³² I. I. Russu, *op. cit.*, p. 38—39.

³³ Pentru Aurelian în general vezi L. Homo, *op. cit.*; H. Mattingly, CAH, p. 300—307.

³⁴ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 40.

³⁵ H. Mattingly, CAH, p. 309: „persecution of the chief enemies of paganism might well seem to be the necessary counterpart to the establishment of the new solar monotheism”. J. Vogt, *op. cit.*, p. 47 discutând monoteismul solar răspîndit în sec. III, apreciază că „gli adoratori del dio sole furono di gran lunga i più zelanti persecutori dei cristiani”.

³⁶ L. Homo, *op. cit.*, p. 189—191.

³⁷ F. Cumont *op. cit.*, p. 179; E. Stein, *op. cit.*, p. 9—10; N. H. Baynes, în *Journal of Roman Studies* XXV, 1935, p. 84; M. Attilio Levi, în *Enciclopedia classica*, sezione I, vol. II, 2, p. 496. G. H. Halsberghe, *The Cult of Sol Invictus*, Leiden, 1972.

³⁸ L. Homo, *op. cit.*, p. 189, 191. Sol Invictus era „a unifying deity that correspond to the sole earthly ruler of the world” (Alföldi, CAH, p. 193); R. Rémondon, *op. cit.*, p. 117; G. H. Halsberghe, *op. cit.*, p. 130—152.

³⁹ H. Mattingly, CAH, p. 309; L. Homo, *op. cit.*, p. 192; R. Rémondon, *op. cit.*, p. 117.

⁴⁰ H. Mattingly, *loc. cit.*; L. Homo, *op. cit.*, p. 129—130.

⁴¹ W. Seston, *op. cit.*, p. 225, 356. Vezi și P. A. Brunt, *op. cit.*, p. 170, pentru respectul lui Dioclețian și ale tetraarhilor săi față de tradițiile romane; E. Stein, *op. cit.*, p. 76—78.

⁴² L. Homo, *op. cit.*, p. 28—29, 188—189; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 39.

⁴³ Ernest Will, *Le relief culturel gréco-romain*, Paris, 1955, p. 330. G. H. Halsberghe, *op. cit.*, p. 114 afirmă că în Pannonia și Dacia, judecînd după unele descoperiri de la Aquincum și Apulum, cultul lui Sol Invictus pare să fi avut un caracter oficial oficial.

⁴⁴ J. Béranger, *Recherches sur l'aspect idéologique du Principat*, Bâle, 1953, p. 63.

⁴⁵ L. Jurchescu, *op. cit.*

⁴⁶ Vezi A. Bodor, *Emperor Aurelian and the Abandonment of Dacia*, în *Daco-Romania*, Freiburg, I, 1973, p. 36, 38; R. Vulpe, *Considérations historiques autour de l'évacuation de la Dacie par Aurélien*, *ibidem*, p. 50; D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, București, 1980, p. 262.

⁴⁷ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 41—47 cu combaterea altor opinii.

⁴⁸ C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia*, în *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, III (1933—1941), p. 237; E. Stein, *op. cit.* p. 74, 83; W. Seston, *op. cit.* p. 261—294.

⁴⁹ C. Daicoviciu, *op. cit.* p. 237—238.

⁵⁰ Al. Bănușocanu, *op. cit.* p. 207—208; L. Jurchescu, *op. cit.* nr. 84, p. 11 „La dichiarările de Galeriu va invence intesa nel senso che i Daci erano diventati a tal punto padroni dei destini dell'Impero, da sentirsi come nel proprio paese”!

⁵¹ Vezi I. I. Russu, *op. cit.* p. 46; C. Daicoviciu, *loc. cit.*; H. Grégoire, *op. cit.* p. 55 acceptă veridicitatea informației, Gh. Brătianu, *op. cit.* p. 90—91 vede aici indicația unui „naționalism dacic deosebit de agresiv”.

⁵² N. H. Baynes, *op. cit.* p. 85.

⁵³ C. Daicoviciu, *op. cit.* p. 239 (care contestă, însă, etnicitatea sa dacică).

⁵⁴ Pentru activitatea lui Galeriu, vezi I. Barnea, O. Iliescu, *op. cit.* p. 12—14—16; E. Stein, *op. cit.* p. 78—80; I. I. Russu, *op. cit.* p. 45. Este exagerată opinia lui Brătianu, *op. cit.* p. 90—93 și H. Grégoire, p. 55 cum că atitudinea anticreștină ar fi consecința unui „păgânism național dacic”. Vezi C. Daicoviciu, *op. cit.* p. 235—236. Dar este posibil ca mama sa, Romula, „să fi avut un rol important în prigoana anticreștină organizată de fiul ei” — Romula, fiind, după Lactanțiu, „deorum montium cultrix, mulier admodum superstitiosa” (I. I. Russu, *op. cit.* p. 45), ceea ce n-ămintește de mama lui Aurelian, preteasă a Soarelui. Oricum, originea rurală, „păgană” a lui Galei-ă expică foarte bine rezistența sa la creștinism.

⁵⁵ Descrierea la I. I. Russu, *op. cit.* p. 43, n. 67, p. 46. C. Daicoviciu, *op. cit.* p. 239.

⁵⁶ V. Pârvan, *Getica*, ed. a II-a, București, 1982, p. 295 susține că draco a fost adoptat de la auxiliarii danubieni. Vezi și D. Berciu, *Asupra „balaurului” dacic*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXX, 1937, no 92, p. 87—88; M. Eliadă, *D' la Zalmoxis la G'nghis-han*, București, 1980, p. 28—29; D. Tudor, *Corpus Monumentorum Religionis Equitum Danubiorum*, vol. II, Leiden, 1976, p. 113—117 inclină către originea partă, ca și Alföldi, CAH, p. 218.

⁵⁷ C. J. Makaronas, *The Arch of Galerius*, Thessaloniki, 1970, p. 40—41; Ion Barnea, *Sitndardul dacilor pe Arcul de triumf al lui Galerius?*, în *Magazin istoric*, XII, 1978, 1, p. 14—15 (vezi și C. Iordache, *ibidem*, p. 15). Victor Stancu, *L'arc de triomphe de Galère à Salonique et ses motifs représentant des troupes de Daces*, în *Actes du 11e Congrès international de thracologie*, vol. II, Bucarest, 1980, p. 399—409. Primul autor care a susținut acest lucru a fost K. F. Kinch, *L'Arc de Triomphe de Salonique*, Paris, 1980.

⁵⁸ Mai tîrziu, Maximin Dăia avea ca însoțitori și apărători pe niște carpi care „fugind de robia barbarilor, au ajuns stăpînii romanilor”, spune Lactanțiu, 38,7 (vezi FHDR, vol II, p. 7).

⁵⁹ R. Vulpe, *Les populations sud-orientales . . .*, p. 196—197.

⁶⁰ I. I. Russu, *op. cit.* p. 42, 44, nota 71. În acest sens, Iorga vorbea chiar de un război între dacii „loialiști” și cei „iredentiști” (*Histoire des Roumains*, vol. I, 2, p. 361).

⁶¹ A. Alföldi, CAH, p. 200.

⁶² G. H. Halsberghe, *op. cit.* p. 137.

⁶³ Sint recunosător lect. dr. Zoe Petre și Alex. Avram pentru observațiile și sugestiile făcute pe marginea acestui studiu.

SPÉCIFIQUE PROVINCIAL ET IDÉOLOGIE IMPÉRIALE CHEZ LES EMPEREURS ROMAINS D'ORIGINE THRACO-DACE (IIIe SIÈCLE AP. J. C.)

Résumé

L'Empire Romain pendant le IIIe siècle peut être caractérisé par l'ascension des provinces et par une certaine spécificité provinciale due à la renaissance des traditions préromains — un phénomène qui est corrélé avec la romanisation. Parmi les causes de l'anarchie militaire a été ce tendance particulariste — qu'il n'a pas été une opposition anti-romaine, mais une forme de patriotisme romain. Quelqu'uns des empereurs de cette époque étaient des Thraco-Daces : Maximine Thrace, Regaliôn, Auréole, Claude Gothique, Aurélien, Galère, Constance Chlore, Maxi-

min Daia, Licine, Constantine. Dans l'Illyricum, à la différence de Gaule, il n'a pas existé un particularisme proprement dit, c'est-à-dire une séparation dès empire. Les tendances séparatistes appartenaient aux grands propriétaires fonciers de Gaule, lesquels manquaient dans les provinces danubiennes. En l'occurrence, il y a eu lieu une passage de l'affirmation rebelle du spécifique provincial envers son mise en service de l'idéologie de la défense de l'unité de l'Empire (après Claude Gothique). Dans l'époque d'Aurelien, l'idéologie impériale s'est concretisé ainsi dans l'adoption d'un culte solaire monotheiste d'État, lequel peut être considéré aussi un concurrent du christianisme. Mais, dans cette action d'Aurélien existent ainsi des éléments du spécifique provincial. La conscience de l'origine dacique de Galère n'a pas signifié aussi une attitude anti-romaine, comment ont supposé certains auteurs, en se fondant sur les exagérations de Lactance. L'étude montre la liaison entre le spécifique provincial et les actions et l'idéologie des ces empereurs, Romains par leur volonté, mais Thraco-Daces par leur origine.

„ZILELE ACADEMICE ISTORICE” CONSACRATE ÎMPLINIRII A 150 DE ANI DE LA INAUGURAREA ACADEMIEI MIHĂILENE

În istoria unui neam instituțiile sînt mărturii elocvente ale devenirii intru cultură. Însumînd eforturile și aspirațiile prometeice ale generațiilor apuse, ele își ocupă locul cuvenit în zestreă inestimabilă a tradiției, care face prezentul solidar cu trecutul. A cinsti după cuviință bunele tradiții, înseamnă a prețui clipa prezentă și aceasta este o datorie fără istov a fiecărei generații.

Onorîndu-și o asemenea datorie, cel mai înalt for științific și cultural al țării a consacrat ediția din acest an a manifestărilor științifice reunite sub genericul „Zilele academice istorice” celebrării Academiei Mihăilene, la un veac și jumătate de la inaugurare. Manifestările, inițiate și organizate de Secția de științe istorice a Academiei R. S. România, în colaborare cu Filiala sa și Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, s-au desfășurat în zilele de 14—15 iunie 1985, cînd în urmă cu 150 de ani, la 16 iunie 1835, în prezența noului domn al țării, Mihail Sturdza, a avut loc ceremonia oficială de înființare a vestitei instituții de învățămînt și cultură, în fosta Capitală a Moldovei. Cele două zile de simpozioane și dezbateri s-au constituit într-o sărbătoare de interes și valoare națională, o sărbătoare a întregii spiritualități românești. Pentru că instituția celebrată acum, preluînd și ridicînd la nivel superior o tradiție valoroasă, a pregătît cadre în conformitate cu aspirațiile de progres ale societății timpului, a cultivat cu generozitate și dăruire științele și artele într-o țară ce dorea să-și lepede straietele prăfuite ale feudalismului. Mai presus însă de aceasta a întreținut și sporit flacăra patriotismului integral în rîndurile românilor, indiferent de silnicele granițe politice impuse de împrejurări nefaste.

La reuniunile științifice găzduite de cetatea universitară ieșeană, au participat : acad. Radu Voinea — președintele Academiei R. S. România, acad. Cristofor Simionescu — vicepreședinte al Academiei R. S. România, acad. Ștefan Pascu — președinte al Secției de științe istorice și președinte al Filialei din Cluj-Napoca a Academiei, acad. Petre Jitariu — președintele Filialei din Iași a Academiei, Alecu Floareș — secretar al Comitetului județean Iași al P. C. R. academicieni, cadre didactice universitare, cercetători, alți oameni de știință și cultură.

Festivitatea de deschidere a „Zilelor academice istorice” a avut loc vineri, 14 iunie, ora 10, în aula „Mihai Eminescu” a universității ieșene, instituție care, sărbătorîndu-și în toamnă 125 de ani de la întemeiere, se mîndrește cu faptul de a fi succesoarea, pe un plan mai înalt, a Academiei Mihăilene. După cuvîntul de deschidere a manifestărilor științifice, rostite de acad. Petre Jitariu, participanții au fost salutați de Alecu Floareș, din partea organului județean de partid, acad. Ștefan Pascu, din partea Secției de științe istorice a Academiei, prof. dr. Viorel Barbu, din partea Universității „Al. I. Cuza”. Un grup de elevi ai Liceului Național din localitate — continuatorul cursurilor gimnaziale de la Academia Mihăileană — au adus omagii lor participanților la festivitate. A urmat apoi sesiunea de comunicări științifice în plen cu tema „150 de ani de la inaugurarea Academiei Mihăilene”.

Cel dintîi a fost invitat la cuvînt acad. Radu Voinea, care a evocat, în comunicarea sa, tradițiile vieții academice românești. Domnia sa a reliefat ideea că Academia Mihăileană nu fost concepută în sensul vechi al grecescului akademie, ca societate de savanți, literați și artiști, ci ca o instituție de învățămînt superior, după moda Europei din epoca luminilor. Pe această linie, ea reprezintă sinteza unei îndelungate tradiții autohtone, ale cărei principale puncte de reper sînt : Colegiul de la Cotnari (1562), Academia Vasiliană de la Trei Ierarhi (1640) întemeiată de domnitorul iubitor de cultură Vasile Lupu, ajutat de moldoveanul Petru Movilă, mitropolitul Kievului ; era dotată cu bibliotecă și tipografie proprii și slujită de dascăli vestiți. Academia domnească din Iași (1714), creată de Nicolae Mavrocordat, unde se asigura o instrucție superioară orientată spre științe cu caracter realist și unde, mai tîrziu, în 1813, Gheorghe Asachi, abia întors din Italia, va începe un curs de inginerie în limba română. Academia domnească din Iași, ca și cea din București, practica un învățămînt de tip universitar cu nimic mai prejos decît cel din unele centre ale occidentului, promova valorile filosofice, științifice și social-politice proprii veacului luminilor și întreținea flacăra conștiinței naționale. Pe această temelie solidă, după înlăturarea fanarioților și restaurația sub domniile pămîntene, a luat ființă Academia Mihăileană, care va contribui la pregătirea condițiilor generale ce au dus la crearea Societății literare române (1866), care, la prima sa reuniune (1867) adoptă denumirea de Societatea academică română și

mai tirziu Academia Română, care încă de la început a intruchipat idealul unității naționale.

În comunicarea sa, academicianul Cristofor Simionescu s-a referit la însemnătatea și semnificația Academiei Mihăilene în procesul de renaștere a culturii naționale. Rod al gândirii și acțiunii unor patrioți și cărturari de excepție, în frunte cu Gheorghe Asachi, această instituție, deschisă tinerilor din toate clasele și categoriile sociale, dornici să se lumineze prin cunoaștere, a însemnat triumful ideii de predare a „înaltelor învățături” în limba română. O asemenea biruință s-a produs fără izgonirea limbilor clasice din programa de învățământ și a spulberat părerile filistine că graiul poporului nostru, șlefuit de-a lungul veacurilor de lucrare culturală, ar fi chipurile incapabil să exprime concepte științifice și filosofice. Academia Mihăileană, împreună cu Societatea de medici și naturaliști — cea mai veche societate științifică din țară, care avea ca membri corespondenți savanți de peste hotare (Berzelius, Gmelin) — a contribuit la dezvoltarea și popularizarea științei, la elaborarea unei terminologii științifice în limba română, la pregătirea tinerilor pe măsura cerințelor de progres a societății. Pe această linie sînt de remarcat nume prestigioase, între care Iacob Cihac și T. Stamate. Al doilea, fost elev și apoi profesor la Academia Mihăileană, a predat lecții de fizico-chimie însoțite de demonstrații experimentale, fiind primul din Principate din acest punct de vedere, a organizat un cabinet de fizică și chimie, a scris, cărți, între care *Fizica elementară* — prima lucrare de acest gen în limba română. Spiritul științific și patriotic cultivat la Academia Mihăileană s-a transmis din generație în generație contribuind la afirmarea spiritualității românești.

Academicianul Ștefan Pascu a prezentat comunicarea *Academia Mihăileană — instituție de învățământ și cercetare*. După ce a conturat imaginea condițiilor istorice și social-politice existente în Țările Române, în momentul în care, în Capitala Moldovei, lua ființă prima instituție de învățământ superior în limba română, a arătat că aici învățămîntul avea un caracter modern prin diversitatea și nivelul științific înalt al cursurilor, prin echilibrul disciplinelor de studiu în programele analitice, prin adecvarea acestora la nevoile actuale și opțiunile de viitor ale societății. Pe lângă cele trei facultăți — de filosofie, drept și științe — structura Academiei cuprindea o serie de cursuri extraordinare, cu un pronunțat caracter aplicativ. În Academia Mihăileană au slujit profesori, eminenți, atât din Moldova, cît și din Transilvania și Muntenia, care, pe lângă cunoștințe științifice prețioase, au transmis tinerilor dragostea față de patrie, spiritul luptei pentru înfăptuirea idealului de unitate și libertate națională a poporului nostru.

În Academia Mihăileană a existat un climat emulativ de cercetare științifică. Profesorii de aici au scris cărți științifice, manuale pentru uz didactic, au tradus, împreună cu studenții, o seamă de lucrări din literatura străină. Ei au făcut imens pentru „întemeierea științelor în patrie”, au pregătit atmosfera prielnică dezvoltării și afirmării culturii românești moderne în a doua jumătate a veacului trecut.

În comunicarea *Mihail Kogălniceanu și Academia Mihăileană*, profesorul Gheorghe Platon a arătat că în împrejurările create de emulația culturală și patriotică, în care se prefigurau tiparele viitoarei societăți, marele cărturar își începe cursul de istorie națională la Academia Mihăileană cu celebra prelegere inaugurală, larg receptată în epocă și cu ecou prelungit în posteritate. În cazul lui Mihail Kogălniceanu, istoricul s-a manifestat înaintea reformatorului. Activitatea lui la catedră nu a însemnat o simplă opțiune profesională, ci un prilej de a afirma, prin mijlocirea istoriei, idealul unității naționale, de a contribui la regenerarea patriei. Astfel, Academia Mihăileană devenise o tribună oficială a spiritului și unității naționale, dar și un agent creator de istorie, de vreme ce toate rosturile acțiunii sale sociale și spirituale au fost convergent și constructiv orientate către emanciparea poporului român.

La rîndul său, dr. Al. Zub, în comunicarea *O lecție inaugurală și un program regenerativ* a completat imaginea personalității lui Kogălniceanu, subliniind aportul gînditorului la revigorarea și dezvoltarea științei istoriei.

Programul de comunicare în plen s-a încheiat cu intervenția profesorului Ion Husti, care a prezentat imnul „Luceafărul lin”, creat de soția Elena și Gheorghe Asachi, și închinat domnitorului Mihail Sturdza — cîtorul Academiei Mihăilene. Participanții la sesiune au trăit momente emoționante ascultînd acest imn, în care versurile și muzica se împletesc într-o armonie desăvîrșită.

După amiază și în ziua următoare manifestările științifice au continuat pe secțiuni, după cum urmează : Simpozionul-dezbateri : Istoria și învățămîntul istoric de la Academia Mihăileană pînă astăzi ; simpoziunile : Științele social-politice și contemporaneitatea ; Științele filosofice de la Academia Mihăileană pînă în prezent ; Limbă, literatură și arte — retrospectivă și perspectivă ; Evoluția științelor juridice ; Științele economice de la Academia Mihăileană la exigențele etapei actuale ; Dezvoltarea științelor matematice și fizice ; Geologie, geografică, geografie ; Biologia și agronomia în concordanță cu progresul științei și al vieții economico-sociale din țară ; Științele chimice ; Progresul științelor tehnice.

În cadrul celor 12 simpoziune și dezbateri au fost prezentate 223 de comunicări, care au pus în lumină rolul și locul Academiei Mihăilene în dezvoltarea culturii naționale și edificarea României moderne ; au evidențiat, totodată, drumul parcurs de învățămîntul superior și cercetarea științifică, de la momentul istoric evocat pînă în anii noștri.

Vernisarea unei expoziții documentare privind instituția omagiată, expoziție organizată prin strângerea unor intelectuali de la Filiala din Iași a Academiei, în colaborare cu Arhivele statului: o vizită la Liceul Național și întâlnirea unor membri ai Academiei, între care unii foști elevi ai acestei prestigioase școli (academicienii Cristofor Simionescu și Vasile Mârza), cu profesori și elevi, au constituit alte momente de mare interes integrate ansamblului de manifestări ce s-a desfășurat la Iași.

Sâmbătă, 15 iunie, ora 18, în aceeași aula „Mihai Eminescu”, a avut loc festivitatea de închidere a programului „Zilelor academice istorice”. Academicienii Ștefan Pascu și Radu Voinea, în cuvintele rostite cu acest prilej, au subliniat valoarea științifică înaltă a comunicărilor susținute pe parcursul celor două zile, au mulțumit gazdelor pentru condițiile bune asigurate acestor manifestări a căror semnificație științifică, culturală și patriotică le-a conferit un interes național.

Marin Aiftineț

SIMPOZIONUL „TERRA ANTIQUA BALCANICA”

În perioada 24—27 septembrie 1985 s-au desfășurat la Veliko Tırnovo, în R. P. Bulgaria lucrările celui de al III-lea Simpozion Internațional „Terra Antiqua Balcanica”, ce a avut ca tematică probleme referitoare la istoria, cultura, civilizația și religia „Centrelor antice de producție”. Ținut după o întrerupere de șase ani, cauzată printre altele și de încetarea din viață a regretatului Bogdan Sultov, sufletul organizator al primelor două simpozioane. organizatorii — Fundația Internațională Ludmila Jivkova, Universitatea din Sofia, Institutul de Tracologie de pe lângă Academia Bulgară de Științe și Centrul de Istorie „Terra Antiqua Balcanica” din Veliko Tırnovo — au ținut să dea manifestării un caracter comemorativ și de înaltă ținută științifică. Pentru aceasta au fost invitați diverși specialiști de peste hotare care au susținut comunicări deosebit de interesante asupra unor probleme privind activitatea productivă a locuitorilor Peninsulei Balcanice în perioada cuprinsă între secolele VII î. e. n. — XI e. n.

Dintre comunicări, traduse simultan în patru limbi, remarcăm pe cele ale prof. dr. Johannes Irmscher (Berlin — RDG) — *Imaginea popoarelor balcanice în Introducerea aflată în pre-gătire la Știința antichității clasice*; prof. dr. Dimitrios Samsaris (Salonic, Grecia) — *Minele și metalurgia fierului și a cuprului în provincia romană Macedonia*; Valeri P. Iailenko (Moscova — URSS) — *Unitatea etnică și culturală a lumii tribale din Balcani, Sciția și Sarmăția în epoca antică*; dr. Hugues Vertet (Franța) — *Teracotele romane, mărturii ale credințelor și stării socio-culturale a poporului*; Timothy Taylor (Oxford — Anglia) — *Ateliere prelucrătoare de argint și aur în mileniul I î. e. n. în bazinul Dunării inferioare*; prof. dr. Jerzy Koldo (Polonia) — *Remarci asupra producției de plumburi în sec. III î. e. n. În legătură cu un lingou descoperit la Novae (de către expediția arheologică bulgaro-polonă)*; Ludwiga Press (Polonia) — *Um valetudinarium la Novae*; Serghei Iu. Saprikin (URSS) — *Stăpânirea pământului regal și al „polis-ului” în regatul pontic al Mitridașilor*; Gerda von Bullow (RDG) — *Descoperiri din sec. I e. n. făcute la Iatrus* prof. Eugen M. Borza (Universitatea din Pennsylvania — SUA) — *Prelucrarea lemnului în vechea Macedonia*.

Dintre cercetătorii țării gazdă sînt de remarcate comunicările prof. dr. Margarita Taceva — *Probleme ale formării și dezvoltării orașului în Tracia*; prof. dr. Hristo Danov — *Tracia antică — rolul său ca factor economic și politic în perioada clasică*; Gheorghe Atanasov (Sumen) — *Complexul de ceramică casnică din împrejurimile movilei Pet*; Gheorghe Alexandrov (Mihailovgrad) — *Cești tracice — producție și destinație. (referiri la cășui)*; Marco Țocov (Veliko Tırnovo) — *Circulația monetară în centrele antice ceramice de la Pavlicheni și Butovo*; Veneția Liubenova (Pernik) — *Centre antice de producție în împrejurimile orașului Radomir*; dr. Dimităr Nikolov (Stara Zagora) — *Problemele producției industriale în provinciile romane Moesia și Thracia*; Stanimir Kaloianov — *Poleis sau orașe regale în Thracia preromană*; Iris-Alexandra von Bredow și Nedelko Nedelcev — *Trecerea centrelor de producție din micenianul arhaic în proto-geometric etc.*

Țara noastră a fost reprezentată de către Andrei Opaiț (Tulcea) — *Un depozit de amforă ejenistice tirzii descoperit la Aegyssus*; și George Trohani (București — Muzeul de Istorie al RSR) — *Centre de producție — centre social-spirituale în lumea gelo-dacă*. Respectivile comunicări au fost audiate cu interes și apreciate în luările de cuvînt.

Programul a fost completat prin excursii de documentare în satul medieval Arbanasi, precum și la siturile arheologice Pavlicheni — unde se află o *villa rustica*, centru producător de ceramică — și orașul greco-roman Nikopolis ad Istrum — unde se fac săpături arheologice în colaborare cu specialiști olandezi.

Atît comunicările cît și discuțiile s-au purtat la înalt nivel științific, într-o deplină dorință de colaborare și schimb de informații.

În încheiere ținem a menționa dorința unei mari părți a participanților de a cunoaște mai bine cercetările, arheologilor români prin schimburi de publicații și de vizite de documentare.

George Trohani

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN S.U.A.

În perioada 20 martie- 20 iunie 1985 am efectuat un stagiu de documentare în S.U.A. Pe durata acestei deplasări am participat la sesiunea anuală a Societății de Studii Române (Society for Romanian Studies), am făcut cercetări în biblioteci și arhive, am avut întâlniri cu specialiștii americani în istoria României.

La Washington, în cursul documentării efectuate la Biblioteca Congresului, am descoperit o colecție particulară de documente românești. Străbătînd acest fond am constatat că cel puțin nucleul lui a aparținut istoricului român Ștefan D. Grecianu (1825—1908). Foste vorba de circa 180 de documente încadrate cronologic între 1526 — mijlocul secolului al XIX-lea, din care 50 aparțin secolelor XVI—XVII, deci documente care trebuie să figureze în corpul de documente medievale tipărit în țara noastră. Aceste documente oferă date și informații despre viața internă a Țării Românești, în special raporturi de proprietate, structuri sociale, instituții medievale. În cursul șederii la Washington am transcris documentele care nu sînt incluse în colecția noastră de documente medievale (*Documenta Romaniae Historica*, Seria B, *Țara Românească*).

La Columbus, Ohio în cadrul sesiunii anuale a Societății de Studii Române, am participat la discuții la tema *Dracula reconsiderat* pe marginea comunicării prof. Radu Florescu (Boston College), *Cercetări românești recente despre Dracula*, semnând istoricilor americani prezenți surse și lucrări omise de autor, între care textul de excepțională însemnătate al umanistului italian Filippo Buonaccorsi Callimachus, privind luptele lui Vlad Tepeș și Ștefan cel Mare cu Imperiul otoman și rolul lor în fixarea statutului de autonomie al țărilor române sub dominația otomană text a cărui importanță a fost relevată pentru prima oară de Șerban Papacostea : la tema *Istorie veche și medievală* am luat cuvîntul pe marginea comunicării prof. Demetrius Dvoicenko-Markov (Monmouth College), *Ștefan cel Mare al Moldovei și Ivan al III-lea al Moscovei*, relevînd cadrul internațional în care s-a integrat acest raport de colaborare și am prezentat cele mai recente concluzii ale istoriografiei românești despre politica externă a marelui voievod.

În cursul șederii mele la Universitatea Illinois din Champaign-Urbana am întîlnit pe prof. Keith Hitchins, unul dintre cei mai renumiți specialiști americani în istoria României. Am participat la întîlniri cu studenții de la facultatea de istorie (cu grupele profesorilor Hitchins, Paul Schroeder și Winton Solberg), la care am făcut expuneri pe teme de istorie românească cum ar fi : *Formarea poporului român și a limbii române*, *Crearea statului național unitar român*, *Participarea României la înfrîngerea Germaniei în al doilea război mondial* etc. Am răspuns la întrebările studenților privind însemnătatea internațională a actului de la 23 August 1944 și semnificația politicii interne și externe a României în ultimele decenii. Am putut constata că profesorul K. Hitchins este fidel prieten al țării noastre, reușind să transmită studenților săi un viu interes pentru istoria românească. În perioada cit am lucrat în biblioteca universității am avut posibilitatea să mă familiarizez cu folosirea computerului în vederea obținerii datelor bibliografice ceea ce mi-a ușurat mult accesul la o serie de lucrări recente privind istoria României.

Întîlnirea cu prof. Stephen Fischer-Galați (Universitatea Colorado Boulder), mi-a oferit posibilitatea să mă informez asupra celor mai recente apariții din colecția „East European Monographs“ și a activității desfășurate de redacția periodicului „East European Quarterly“.

La Universitatea Arizona din Tucson am întîlnit pe profesorul Frederick Kellogg, care a răspuns mulți ani de sectorul românesc la cunoscutul periodic „Southeastern Europe“, revistă trimestrială ce nu a mai apărut din 1983. Din conversațiile avute cu profesorul Frederick Kellogg, am aflat că revista urmează să-și reia apariția în curînd sub o nouă direcțiune, în cadrul căreia profesorul F. Kellogg va îndeplini rolul de redactor șef. Bun cunoscător al României, pe care a vizitat-o de mai multe ori, profesorul F. Kellogg este dispus să acorde un amplu spațiu studiilor și articolelor întocmite de istoricii români. De curînd el a publicat în „Canadian Review of Studies in Nationalism“ un articol consacrat dezvoltării conștiinței naționale la români, care vădește o perfectă cunoaștere a literaturii de specialitate din țara noastră și prezintă corect problemele tratate. Semnalez de exemplu paragraful consacrat politicii de independență a țării noastre, care evocă atitudinea României în timpul momentelor de tensiune internațională și conchide : „Astăzi, ca și în trecut românii sînt gata să apere țara lor împotriva amenințărilor puterilor străine. Potrivit unuia din proverbele lor : Țara-i mică, țara-i tare/Și dușmanul folos n-are !“ (p. 35).

La propunerea profesorului F. Kcllogg am făcut studenților expuneri privind moștenirea bizantină în România și — în legătură cu aniversarea a 40 de ani de la încheierea celui de al doilea război mondial — am înfățișat contribuția Românicilor la înfrângerea Germaniei naziste în lumina ultimelor lucrări apărute în țara noastră. Răspunzând la întrebările studenților am prezentat progresele considerabile înregistrate de România în ultimele decenii și succesele politicii noastre externe, care au asigurat țării noastre un larg prestigiu internațional.

La Universitatea Stanford din California timp de patru săptămâni, mi-am dedicat întreaga activitate cercetării bogatei arhive ro năncști de la „Hoover Institution on War, Revolution and Peace”. Am cercetat cu deosebire jurnulul diplomatului român Raoul Bossy, recent achiziționat, atenția mea concentrându-se mai ales asupra perioadei 1936—1939, cînd, în calitate de ministru al României la Budapesta, R. Bossy a purtat negocieri deosebit de interesante din punct de vedere politic cu guvernul ungar în problema rezolvării contenciosului dintre cele două țări. Am urmărit cu aceeași atenție perioada 1911—1913 (R. Bossy fiind de această dată reprezentantul României la Berlin), care cuprinde informații de valoare deosebită pentru atitudinea regimului Antonescu față de cel de al III-lea Reich.

Revenit la Columbus la solicitarea profesorului Mateja Matejici, am cercetat colecția de microfilme de manuscrise slavo-române păstrate în diverse mănăstiri și colecții din Orientul ortodox (Athos, Sinai, Ierusalim etc.). Am consultat în microfilm circa 60 de manuscrise slavo-române din secolele XV—XIX, dintre care semnez un manuscris redactat în timpul domniei lui Ștefan, cel Mare.

Stagiul de documentare efectuat în Statele Unite mi-a oferit așadar posibilitatea unor cercetări, pe care le consider fructuoase, în bibliotecile și arhivele americane și un schimb de păreri cu profesori și cercetători care mi-au înlesnit o cunoaștere mai bună a principalelor direcții de cercetare din istoriografia nord-americană.

Andrei Busuiocanu

CRONICĂ

Asociația de istoria comparativă a instituțiilor și dreptului a organizat în zilele de 16—17 septembrie 1985, la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, o sesiune de comunicări științifice cu tema: *Evoluția dreptului și instituțiilor române în a doua jumătate a secolului XIX.*

Au ținut comunicări: Dan Lăzărescu, *Cele patru puncte programatice formulate de divanurile ad-hoc*; Ovid Sachelarie, *Culumz în dreptul românesc*; Valentin Georgescu, *Istoria parlamentelor în istoriografia românească*; Nicolae Nistor, *Lupta social-politică a românilor transilvăneni și necesitatea apariției ziarului Tribuna*; Gheorghe Vița, *Natura juridică a proc sului memorandiștilor*; Valeriu Șotropa, *Contribuția lui Ion Pușcariu la studiul istoriei dreptului*; Octavian Popescu, *Tentațiile pentru înființarea unei universități românești la Cluj după 1848*; *Înființarea universităților din Iași și București*; Corneliu Albu, *Dieta românească a Transilvaniei din Sibiu*; Vasile Gionea, *Activitatea dietei transilbane din 1863—64*; Tudor Voinea, *Modificările codului penal din 1864*; Barbu Berceanu, *Modificările constituționale din 1884*; Ilie Marinescu, *Conștiința comercială româno-austro-maghiară din 1875 preludiu al politicii de industrializare națională*; Const. C. Teodorescu, *Dreptul și instituțiile românești din secolul XIX în cultura națională a epocii*; Ionel Kirmaier, *Occidentalizarea României*. După epuizarea comunicărilor au urmat discuții.

ILIE CEAUȘESCU, FLORIN CONSTANTINIU, MIHAIL E. IONESCU,
A Turning Point in World War II. 23 August 1944 in Romania
 (Un punct de cotitură în al doilea război mondial. 23 August 1944 în România), East European Monographs, Boulder, Columbia University Press, New York, 1985, 235 p.

Revoluția națională din august 1944 a marcat începutul unei ere noi în istoria României, dar și un punct de cotitură în evoluția celui de-al doilea război mondial. Semnificația acestui act nu a fost sesizată la adevărata sa valoare în epocă, cînd în parte a fost eclipsat de eliberarea Parisului în exact aceeași zi de 23 august 1944, dar în parte nici în istoriografia mării conflagrații. Iată de ce autorii lucrării de față și-au propus ca obiectiv al analizei lor a cîferi cititorului imaginea reală a consecințelor politico-strategice ale evenimentului din 23 august 1944, precum și o evaluare a ponderii lui în scurtarea celui de al doilea război mondial, ceea ce a însemnat salvarea multor vieți și bunuri de la distrugere. Cu o argumentare științifică extrem de solidă autorii prezintă actul de la 23 august ca fiind mai ales unul din punctele de cotitură, unul din momentele decisive ale celui de-al doilea război mondial (Cuvînt înainte, p.VII).

Semnificația deosebită a actului de la 23 august 1944 pentru istoria universală e cit și pentru cea românească se bucură de o recunoaștere internațională crescîndă, o bună dovadă în acest sens fiind apariția în S.U.A. a valoroasei monografii semnată de Ilie Ceaușescu, Florin Constantiniu și Mihail E. Ionescu, ce s-a bucurat de o excelentă primire în ediția de limbă română (Editură militară, București, 1984). Traducerea acestei lucrări în engleză și editarea ei în prestigioasa colecție „Monografii est-europene” are în opinia noastră o dublă semnificație: recunoașterea internațională a valorii analizei întreprinse de Ilie Ceaușescu, Florin Constantiniu și Mihail E. Ionescu și, în acest fel, deschiderea drumului spre acceptarea mai largă a semnificației profunde a însuși evenimentului investigat. În acest sens lucrarea de față subliniază cu deosebită pregnanță faptul că 23 august 1944 este un eveniment marcant în istoria poporului român, ca deschizător de nouă eră, dar și un punct de cotitură în evoluția celui de al doilea război mondial.

Perspectiva istorică a celor peste patru decenii trecute de la 23 august 1944 reliefează cu deosebită claritate simbioza reală dintre semnificația internă și internațională. Poate nici un alt eveniment din istoria multimilenară a poporului român nu a avut și o altă de profundă semnificație internațională. Pentru istoricii români, pentru poporul român în general, această caracteristică este prea bine cunoscută și unanim acceptată. Era însă necesar ca argumentarea acestei poziții să fie temeinic prezentată și înfățișată și opiniei publice internaționale. În ce ne privește considerăm că lucrarea de față contribuie, efectiv la atingerea obiectivului menționat. Publicicul american în primul rînd îi este prezentată în cea mai clară limbă engleză o excelentă analiză științifică a ceea ce a fost și este 23 august 1944 pentru români, dar și pentru întreaga omenire.

Din dorința firăscă de a evita subiectivismul, autorii nu recuză sursele la îndemînă românești și străine care pun în adevărată lumină evenimentul tratat. Astfel, pe lângă n.r. tipicele documente românești inedite sau publicate sînt ample folosite surse din arhive germane și americane după cum este din plin utilizată bogata bibliografie consacrată celui de-al doilea război mondial și revoluției române din august 1944.

Cuvîntul înainte (p.V—X) relevă cu toată claritatea necesitatea analizei ca și obiectivele acesteia între care pe prim plan se situează dorința autorilor de a servi adevărul istoric, de a reconstitui faptele așa cum s-au petrecut ele. Capitolul I (p.1—34) conturează preludiile insurecției naționale din august 1944, începînd cu o schiță a politicii externe românești în perioada dintre cele două războaie mondiale. În acest fel este evidențiat impactul declanșării celui de-al doilea război mondial asupra României, ca și evenimentele mai importante care au urmat după schimbarea de regim din septembrie 1940 și intrarea trupelor germane în țară. Autorii au sintetizat cu o deosebită acuratețe cursul evenimentelor din anii 1940—1944 demonstrînd că insurecția națională a fost rezultatul logic al unor acumulări și nu un fapt întâmplător. Succesul acțiunii declanșate la 23 august 1944 (cap. II, p. 35—82) s-a datorat acțiunii concomitente a mai multor factori ce ne sînt înfățișați cu ponderea lor reală în lucrare, Dată fiind jalcarea deosebită a României, din punct de vedere po-

litic, economic și strategic, Reichul nazist a încercat desigur a lichida insurecția începută la București (cap. III, p. 83—101) deoarece: „la încrucișarea a două coordonate strategice principale—spre Sud-Estul și centrul Europei—România a fost de o importanță fundamentală pentru strategia generală de război a Reichului” subliniază autorii (p. 100). Contramăsurile germane au fost niște impovizații handicapate în ultimă instanță de criza prin care trecea Reichul nazist în purtarea războiului.

Prin succesul ei deplin, revoluția română din august 1944 a avut consecințe militaro-strategice dintre cele mai importante pentru evoluția celui de-al doilea război mondial (p. 102—142, cap. IV). Toate aceste consecințe, analizate de autori din diverse unghiuri, le permit a afirma că victoria insurecției a condus la scurtarea cu circa 200 de zile a marii conflagrații, ceea ce a însemnat evitarea unor uriașe pierderi de vieți și bunuri materiale. Din punct de vedere logistic, victoria revoluției române a dat o grea lovitură mașinii de război naziste care pierdea o extrem de importantă sursă de petrol și cereale (cap. V, p. 143—153). Ori în condițiile fazei finale a marii conflagrații această lovitură dată economiei germane de război a fost fatală.

Pe plan politic, revoluția română a avut efectele unui adevărat cutremur care a generat sau a accelerat criza internă în cadrul unor sateliți nazisti: Ungaria, Bulgaria și Croația (cap. VI, p. 154—168). În fapt prăbușirea sistemului militar german în Sud-Estul continentului și facilitarea înaintării trupelor sovietice în zonă, ca urmare a victoriei insurecției românești, a marcat începutul unor schimbări politice importante și în atitudinea marilor puteri aliata față de Balcani. Analiza desfășurării revoluției române și a efectelor acesteia pe plan militaro-strategic, logistic și politic conduce pe autori la o concluzie logică: evenimentul de la 23 august se înscrie în rindul celor mai mari și semnificative momente din istoria celui de-al doilea război mondial (p. 168). Pe lângă această semnificație internațională 23 august 1944 are și o însemnătate internă deosebită: a marcat începutul unei noi ere în istoria României prin declanșarea procesului revoluționar ce avea să ducă la ansamblul de modificări structurale fundamentale ce vor avea ca rezultat făurirea societății socialiste (cap. VII, p. 169—200).

Notele (p. 201—229) și un index (p. 230—235) încheie această lucrare care este departe de a fi o simplă versiune engleză a ediției românești. Lectura relevă că nu avem în față o simplă traducere ci o adevărată lucrare nouă, adresată publicului american în primul rînd și deci pregătită ca atare. Chiar structura este în parte diferită nemaivorbind de prezentarea critică a diverselor surse. Analiza științifică întreprinsă de Ilie Ceaușescu, Florin Constantin, Mihail E. Ionescu oferă cititorului de limbă engleză toate argumentele înfățișate cu o mare forță de convingere, care prezintă în adevărată lumină actul istoric de la 23 august 1944: eveniment de cotitură în istoria celui de-al doilea război mondial cit și în evoluția poporului român.

Nicolae Dascăl

* * * *Documente privind Unirea Principatelor. Corespondență diplomatică engleză (1856—1859)*, vol. VII, București, 1984, 1055 p.

Unirea Principatelor, fenomen capital în istoria noastră națională, complex reflectat în masa impunătoare de documente deja publicate, își găsește încă multiple nuanțe și determinări în urma unor investigații arhivistice insistente și persistente, în cazul de față în fondurile britanice, regăsite parțial în microfilmele realizate de Direcția Generală a Arhivelor Statului. Ca atît mai importante sînt asemenea informații cu cît Marea Britanie a fost una din puterile garante cu rol determinant la Constantinopol în anii efectivi ai luptei pentru Unire, locul unde se făceau și se desfășeau diferite proiecte prin care românii încercau să obțină decizii favorabile scopurilor urmărite.

Valentina Costake, Beatrice Marinescu și Valeriu Stan—cei trei autori care au investigat diferite microfilme, au cules informația și au realizat colecția de față, ultimii doi scriind și studiul introductiv—la dispoziția specialiștilor, dar și a unei mase largi de cititori prin inserarea și a unei versiuni românești a documentelor engleze, o sursă de informare dintre cele mai utile. Ea permite urmărirea unor etape ale procesului unionist prin determinări particulare care nuanțează și potențează desfășurări deja cunoscute, întregesc momente și amplifică situații, conturînd o societate românească în plină eferescență politică.

Cele mai multe informații se referă la împrejurările social-politice din Principate din timpul infruntărilor electorale pentru constituirea Adunărilor ad hoc și electiv. Poziția diferitelor straturi sociale, de la boicri pînă la țărani, se reflectă diferențiat, în concordanță cu imperativul constituirii statului național. Diferențele de opinie diplomatică și politică consemnează că, puși să

decidă în cadrul unor forumuri provinciale, românii s-au ridicat la înălțimea marilor aspirații ale epocii. Dubla alegere se conturează astfel drept o modalitate politică matur chibzuită, profilată încă din timpul campaniei electorale pentru formarea Adunărilor electivă.

De un interes special sînt informațiile britanice inserate în colecție referitoare la diferite stări de lucruri din Principatul furnizate nu numai de consuli, ci și de emisarii speciali trimiși cu misiunea de a verifica veracitatea diferitelor desfășurări, toate fiind folosite în fundamentarea unor decizii ale guvernului de la Londra. Din informații se desprind o serie de evaluări social-economice și demografice, constatări statistice și aprecieri despre mentalitățile diferitelor categorii sociale. Figuri de boieri, dar și de fruntași unioniști cu rol local sau provincial apar creionate în țesătura acestor surse de informații, din care se pot reține unele trăsături interesante pentru alcătuirea unor scurte biografii politice.

Cei înii mulți reprezentanți britanici care au venit în atingere cu Principatele române dovedesc o atitudine descurajantă pentru mișcarea unionistă. Robert G. Colquhoun, consulul de la București, este un caz tipic în această privință. Deși în trecut, în anumite limite, se identificase cu mișcarea națională românească, în anii Unirii nutrea sentimente potrivite procesului renașterii românești pe care-l privea, în consens cu alți diplomați englezi, din perspectiva viabilității Imperiului otoman. Observa clar că Unirea Principatelor române, într-o perspectivă mai mult sau mai puțin apropiată, va deveni fatală Turciei, pe care Marea Britanie voia s-o forțifice spre a servi drept contrapondere la avansul impetuos al țarismului spre strimtori și sud-estul continentului european.

Robert G. Colquhoun apare astfel în contact cu numeroase elemente liberale din societatea românească, printre aceștia aflîndu-se Ion Ghica, frații Goleșcu, frații Brătianu, C. A. Rosetti etc, toți aceștia beneficiind într-o anumită măsură de sprijinul lui în grăbirea repatrierii și încheierea îndelungatului și durerosului lor exil. În relații cu Barbu Știrbei, dar și cu cămașcamul Al. Dim. Ghica, aceștia consul britanic încearcă să influențeze guvernarea Țării Românești în anii frământați ai renașterii naționale. Prin poziția lui reținută față de unioniști — cum se desprinde din colecție — venea în conflict cu omologul său francez, L. Bécлар care nu făcea un secret din legăturile lui cu partida unionistă. Se pare că Colquhoun desfășura chiar o activitate stîlnitoare mișcării unioniste, de vreme ce Walewski, ministrul de externe al Franței, îl blama pentru că devenise unul din susținătorii morali ai opozițiilor antiunioniști.

Aceleași rapoarte ale consulului britanic de la București atestă o aversiune totală față de atitudinea politică a foștilor exilați pașoptiști care făceau apel la masele populare, angajîndu-le în confruntările politice cu conservatorii, inclusiv în lupta pentru impunerea dublei alegeri a lui Cuza. Credea — privind scena politică de la București — că dacă „roșii”, mai ales Goleștii și I. C. Brătianu, ar ajunge în guvern, în Principatele române se va propaga „virusul revoluționar”, cu consecințe — după el — catastrofale pentru Principatele române! Căci țărani, dar mai ales păturile mijlocii din orașe mobilizate de „roșii” cu ocazia dezbaterilor din Adunarea electivă li aduseră o mare decepție, tocmai pentru că făcuseră să triumfe principiul unionist prin dubla alegere.

Alte informații din colecție sînt conținute în rapoartele lui Sir Henry Bulwer, reprezentantul britanic în Comisia de informare de la București. Deși plasat pe poziții neutre față de confruntările politice din Principatele române, în fața ilegalităților comise în Moldova de autorități era nevoit să le denunțe, contribuind evident la decizia guvernului de la Londra de a anula alegerile falsificate pentru Adunarea ad hoc. De menționat, de asemenea, că rapoartele lui dezvăluie existența în cadrul Comisiei de informare de la București a unor animozități și contradicții, rezultate din poziția pro sau contra față de Unire, spre deosebire de H. Bulwer care credea că menirea unui asemenea organism se limita la rolul strict de observator al confruntărilor interne. Poate tocmai pentru aceasta, într-o depeșă către lordul Clarendon din 23 august/4 septembrie 1857 afirma cu certitudine că, „aproape fiecare om din acest principat este sau afirmă că este pentru Unirea celor două principate sub un prinț străin (doc. 209). Această sursă mai dezvăluie cit de contradictorii erau pozițiile diferiților reprezentanți din Comisia de informare de la București, în raport cu doleanța românească de principe străin, în care vedeau o velleitate tranșantă de independență

Comisarul H. Bulwer, adept al unui liberalism moderat și luminat, avea în Principatele române afinități cu o asemenea tendință politică. Susține, de aceea, necesitatea cluburilor politice și rolul lor în dezvoltarea unei opinii publice moderne, de absolută necesitate pentru realizarea marilor deziderate ale epocii. Prin calmul, dar mai ales moderantismul conduitei lui apare deseori în contact cu fruntași ai vieții politice românești de o orientare identică, mai ales cu C. Rallet, M. Kogălniceanu, frații Crețulescu, I. I. Filipescu, Ion Ghica etc. Rapoartele lui conțin aprecieri interesante privitoare la profiul moral, capacitatea și aspirațiile unor oameni politici.

Dar, peste aceste știri privitoare la evenimente interne, peste preocupările diplomației britanice de a modera mișcarea unionistă românească, aceleași rapoarte consulare dezvăluie atitudini și chiar stări conflictuale ivite în sinul puterilor garante datorită perspectivei diferite și contradictorii prin care priveau procesul renașterii naționale românești. În lumina documentelor din colecție, contactul reprezentanților acestor puteri cu fruntași din Principatele române.

măsura în care demersurile lor dobândeau forma unor presiuni sau sprijin pentru forțele interne angajate în mișcarea unionistă atestă că Moldova și Țara Românească deveniseră o zecă de puternic interes european în care diferite tendințe de putere se interferau și se ciocneau. Într-o asemenea acerbă dispută se estompau de regulă atitudinile rigide și extremiste, făcând posibilă puternica afirmare a națiunii române, cu principalele ei revendicări. În acest chip — cum atestă colecția—națiunea română constituie un exemplu pentru modul în care, în ciuda diferitelor influențe străine exercitate concomitent, dar într-un climat liberal, a știut să scoată la suprafața politică acele idealuri care au devenit puncte de convergență pentru toate categoriile și clasele sociale. Ca atare, disputele politice n-au degenerat în anarhie — cum credeau și voiau unele puteri —, ci dimpotrivă au afirmat vocația liberală și democratică a unei societăți care abia descătușată dintr-un regim politic absolutist, s-a adaptat încâtă noulor condiții liberale și egalitare.

După realizarea dublei alegeri și a uniunii personale, Marea Britanie adopta o atitudine de consacrare a faptului împlinit, cu toată ostilitatea Turciei și Austriei, convinsă că un om moderat ca Al. Ioan Cuza nu va împinge statul național român spre decizii politice riscante. Demersurile britanice — cum mai atestă documentele —, mai ales la Constantinopol, evidențiază cum această putere garanta, atență mai ales ca procesul nașterii naționale românești să nu primejduiască echilibrul politic sud-est european consacrat prin Tratatul de la Paris, a trebuit să se incline în fața unei mici națiuni din aceeași zonă geografică, să interpreteze coeziunea și conștiința ei națională drept o pavăză în apărarea nu numai a existenței ei politice, ci și în dejucarea tentațiilor expansioniste țariste sau habsburgice.

Pentru realizarea acestei frumoase și importante colecții de documente, pentru activitatea migăloasă de depistare, selectare, transcriere, rezumare și adnotare a documentelor publicate, autorii au investit un imens volum de muncă, dublat de competență și pasiune. Li se cuvin ca atare mulțumirile nu numai ale specialiștilor epocii moderne, ci și ale unor categorii mai largi de cititori, pentru comoara de informații pusă în circulație și adăugată astfel zestrei documentare publicată deja.

Apostol Stan

ADRIAN T. PASCU, Ioan Axente Sever (1821—1906). Viața și activitatea militantă. Cuvînt înainte de acad. prof. dr. doc. Ștefan Pascu, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1985, 263 p. + indice + facsimile și fotografii.

În 263 de pagini, istoricul Adrian T. Pascu oferă cititorilor cunoscători și tinerii monografie asupra cunoscutului revoluționar transilvănean de la 1848/1849, Ioan Axente Sever. Cele nouă capitole în care autorul își urmărește pas cu pas eșecul, privesc formarea revoluționarului și-l înfățișează ca promotor de idei noi, încă din tinerețe atât ca profesor, cât și ca organizator al revoluției în Muntenia și Oltenia, apoi ca prefect al Legiunii din Blaj și apărător al Țării moților, ca luptător pe multiple planuri, pentru afirmarea națională și ca adversar nempăcat al dualismului austro-ungar, militant pentru desăvîrșirea unității statale a tuturor românilor.

Propunindu-și drept țel studierea activității politice a lui Axente Sever, care se întinde pe parcursul a peste cinci decenii, autorul realizează implicit o veritabilă istorie a Transilvaniei, în limitele cronologice cuprinse între anii 1848—1906, reliefînd, cu descriere, principalele momente în care acesta s-a implicat și afirmat ca una dintre personalitățile cele mai proeminente.

Investigarea complexă a izvoarelor inedite aflate în arhivele din Alba Iulia, Blaj, Brașov, București, Cluj-Napoca, Deva, Sibiu ș. a., i-au dat posibilitatea să pătrundă adînc în vasta corespondență purtată de Axente Sever cu contemporanii săi. Astfel, ne descoperă universul larg de schimburi de idei pe care acesta le avea cu G. Barișiu, S. Părnăușu, T. Cipariu, E. Daiianu, A. Frincu, I. Hodoș, D. Moldovan, I. Micu-Moldovan, Iacob și A. Murcșan, apoi cu N. Bălcescu, Avram Iancu, A. T. Laurian, A. Șaguna, Al. Sterea Suluțiu, I. Rațiu, Al. Papiu Ilarian și mulți alții.

Această corespondență scoate în evidență, odată mai mult, fenomenul cu totul remarcabil, specific epocii moderne a istoriei noastre, anume, existența și în prezentate rețele de contacte realizate pe multiple căi, în primul rînd, pe cale epistolară, între cîrmarii politici de pe întreg cuprinsul spațiului românesc.

Din analiza pertinentă pe care autorul o face, pe baza unor informații inedite sau mai puțin cunoscute, reiese personalitatea cu totul distinctă a lui Axente Sever, care completează în chip fericit, galeria arpeei radicale a revoluționarilor de la 1848—1849, și din perioada care a urmat, din care făcea parte Simion Bărnuțiu, Avram Iancu, Al. Papiu Ilarian, N. Bălcescu ș. a.

Substanțiale sînt capitolele care analizează epoca formării intelectuale a fiului de țaran iobag de pe valea Tirnavelor în școlile Blajului ca elev al lui Simion Bărnauțiu, apoi ca tînr profesor de română și latină în Muntenia și, cu deosebire ca luptător cu arma în mînă în mijlocul maselor din București și Craiova și în satele din județul Ilfov, unde a primit botezul focului de revoluționar și s-a manifestat ca unul dintre cei mai de seamă organizatori și animatori ai revoluției muntene.

Într-o lumină nouă e pusă activitatea lui Axente Sever după reintoarcerea sa în Transilvania, în capitolele „Prefectul Legiunii Blaj” și „Apărător al cetății Iancului”. Aici revoluționarul cu experiența cîștigată în Muntenia, a ridicat steagul luptei insurecționare din părțile Blajului, unde și-a înfrățit armele cu „Craii munților” devenind cel mai apropiat și mai destoinic comandant de oaste populară, luptător pentru desființarea robotelor și a opresiunii feudale. Împreună cu Avram Iancu a apărut principiile și obiectivele revoluției române în țara moșilor și a militat, împreună cu N. Bălcescu și I. Ghica, pentru o colaborare largă, împotriva faptelor reacționare străine.

Una din contribuțiile cele mai marcante ale lucrării o aduce capitolul „Promotor de idei noi”, în care autorul depășește simțitor cercetările de pînă acum, care îl vedeau pe Axente Sever numai ca om de acțiune, prin relevarea meritelor acestuia ca gînditor și teoretician. Principalul document în jurul căruia își axează autorul analiza ideilor filozofice și social-politice este articolul lui Axente Sever „Românii să facă ce fac și alții”, trimis de acesta lui G. Barițiu spre publicare la 28 martie 1848. Orizontul larg al gîndirii politice a lui Axente Sever reiese din îndemnul pe care-l adresează în acest document, în preajma revoluției poporului român, de a se alătura „sufletului nou” care se vedea „la toată Europa”. În vederea acestui țel, Axente Sever milita pentru o adunare națională și, prin aceasta, pentru independența acțiunilor revoluționare, pentru realizarea unui forum național pe întreg teritoriul locuit de români. Una din ideile majore ale revoluționarului transilvănean este ideea insurecției generale a tuturor românilor, înarmarea maselor și atragerea lor la revoluție (p. 47—55).

Viziunea clară asupra concepției „dacoromanismului” proprie celor mai radicali revoluționari de la 1848, l-a dus pe Axente Sever la ideea modernă, cu adinci rezonanțe contemporane, privind rolul națiunii în istorie „fie ea mică sau mare”, cum se exprima el; de aici și convingerea lui asupra necesității luptei deschise și neînfricate, în vederea afirmării națiunii române în timpul revoluției, pentru tratarea ei, pe picior de egalitate, cu celelalte (p. 57—58). Sub raportul concepției sale politice privind posibilitățile concrete ale unirii tuturor românilor într-un singur stat național, Axente Sever a depășit pe mulți din contemporanii săi prin aceea că a intr-văzut realizarea acestui ideal prin schițarea unui plan strategic de fac-tura garibaldiună pentru eliberarea Transilvaniei cu ajutorul armelor de peste Carpați, din regatul României. Astfel, marele patriot s-a dovedit, ca și Al. Papiu Ilarian, unul din promotorii de frun e ai mișcării naționale de tip iredentist, pornită din țara liberă, după crearea primului stat național la 1859, pentru dezvoltarea provinciilor românești aflate încă sub stăpîniri străine. Memoriiile lui Al. Papiu Ilarian, adresate domnitorului Al. I. Cuza în 1860—1863 și planul întocmit de Axente Sever după 1874, au dat expresie acestei mișcări pornită din sudul și estul Carpaților, mișcare de conținut identic cu mișcarea iredentistă italiană și sîrbă, după unificarea incompletă a teritoriilor acesteia, în 1861, și, respectiv în 1877. Din păcate, acest capitol deosebit de important din istoria noastră modernă, n-a fost înțeles și apreciat îndeajuns, pe de o parte, datorită confuziei de termeni dintre conceptele de „iredentism” și „revizionism”; primul exprimînd o mișcare politică progresistă de desăvîrșire a statelor naționale italian, sîrb și român încheiată la 1918; al doilea, fiind o reflecție specifică a tendințelor de revizuire a tratatelor de pace de la Paris din 1919—1920, în scopul refacerii statelor imperialiste prăbușite în 1918.

Principala luptă a lui A. Sever după revoluție s-a dat însă pe terenul apărării autonomiei Transilvaniei. Capitolul intitulat „Luptălor împotriva dualismului austro-ungar” ilustrează în chip nuanțat și temeinic activitatea marelui patriot al cărui punct de sprijin în universul vieții sale politice a fost încrederea în forțele proprii ale națiunii. Acțiunile politice și intervențiile sale în dezbaterile conferințelor Partidului Național Român din anii 1869—1884, apîn perioada memorandistă și în anii 1895—1898, precum și bogata sa activitate în cadrul „Asociației” al cărui membru fondator a fost, ilustrează pe deplin acest lucru. Un aspect mai puțin cunoscut în această luptă, relevat de autor, este cel referitor la critica adresată de Axente Sever capitor celor doua biserici militînd pentru scoaterea mișcării naționale românești de sub tut la acestora (p. 63). El a sprijinit cu entuziasm — subliniază autorul — acțiunea de protecție din sept. 1866, organizata de I. Rațiu și Gh. Barițiu, împotriva „un,unii” forțate a Transilvaniei cu Ungaria, acțiune „demonstrată brutal” de Andrei Șașuna, singurul care s-a opus voinței cel r 1493 de semnatari ai memoriului, care reprezenta voința întregului popor român (p. 202). Critica adusa activității inutilei prelat transilvănean nu face decât să privească realitatea istorică — așa cum a fost, în contact cu unele lucrări inutile de a trata apologetic rolul articolului de a Sibiu, care, în alte domenii a avut contribuții incontestabile și folositoare vicții naționale românești.

Strîns legat de problema națională. Axente Sever a avut în preocupările sale idei de adînc și radical conținut social, sugerînd într-o serie de corespondențe, articole și conferințe ținute la „Astra”, reforma agrară în dauna marii proprietăți moșierești și eclesiastice, modernizarea vieții sociale, după modelul „statelor constituționale” (p. 50).

Privită în ansamblu, lucrarea lui Adrian T. Pascu este o contribuție cu notabile calități științifice, care înfățișează cititorului personalitatea lui Axente Sever la dimensiunile sale reale. Văzut în contextul larg al istoriei moderne românești. Stăpînînd și manevrînd imensul material informativ cu știința sistematizării riguroase, autorul reușește să ne ofere o sinteză temeinică dintr-o perspectivă critică, cu unele puncte de vedere noi. Dar, cartea este nu numai o investigație riguroasă a izvoarelor temei date, ci, în egală măsură, o abordare cu deschideri largi, care îndeamnă la meditație și suscită la noi cercetări.

V. Curticăpeanu

C. BOTEZ, I. SAIZU, *Pagini uitate de cultură economică. Congreșele economice din România (Iași, 1882 și 1884)*, Edit. Litera, București, 1982, 223 p.

Împlinirea unui secol de la convocarea și desfășurarea lucrărilor primului Congres economic din România (Iași, octombrie 1882) a constituit pentru C. Botez și I. Saizu un fericit prilej de a realiza o micromonografie asupra manifestărilor ideologice din anii de aplicare a convenției cu Austro-Ungaria.

În baza unui foarte bogat material documentar, ei demonstrează că în împrejurările în care, după obținerea neatîrnării politice în urma războiului din 1877/1878, statul român modern a fost, în chip obiectiv, interesat să accelereze propria dezvoltare, interes amplificat de consecințele convenției cu Imperiul dualist, forțele sociale dornice de redresare au „inoculat”, ca reacție, voința de a imprima un anume dinamism rosturilor în societate. Contextul istoric era propice unor manifestări cu caracter național, vizînd, între altele, dezvoltarea procesului de producție, de circulație și de schimb, după tipare moderne, și emanciparea de sub suzeranitatea economică străină. În acele împrejurări, opinia publică, reprezentanții de seamă ai burgheziei și, mai ales, specialiștii, sesizînd necesitatea stringentă a punerii în concordanță a problemelor economice cu cele politice, au strigat de la un capăt la altul al țării pentru progres. A apărut astfel o mișcare care, în epocă, a purtat denumirea de „cruciadă economică”, „revoluție economică” sau „răscoală economică”.

Autorii pun în evidență că, pe un atare fundal, au avut loc reuniuni și congrese în toate domeniile, tinzînd, la unison, la regenerarea României și propulsarea ei în ritmuri energice pe tărîmul inovărilor structurale și suprastructurale. În șirul preocupărilor s-au înscris și primele congrese economice din România, cel dintîi, în octombrie 1882, de la a cărui ținere s-a împlinit un secol la apariția lucrării de față, al doilea, în ianuarie 1884, ambele desfășurate în orașul Iași, care trecea drept a doua capitală a țării. Congreșele au fost convocate din necesități stringente, într-un climat îndelung pregătit, pentru progresul țării și abolirea tratamentului cu Austro-Ungaria. Totul fusese judecat — subliniază C. Botez și I. Saizu — potrivit cerințelor obiective imediate și de perspectivă, subordonate interesului dobîndirii neatîrnării economice și conservării demnității de națiune politicește liberă.

Datorită entuziasmului național pe care l-au declanșat, la ele alergîndu-se ca la un mijloc de salvare națională au fost implicate unele din personalitățile timpului, nu numai specialiști în economie ca P. S. Aurelian, A. D. Xenopol și Mina Minovici, ci și eruditul cărturar B. P. Hasdeu, poetul V. Alecsandri, povestitorul I. Creangă, medicii ca S. Konya și N. Garoflid, ca și elevii Artur Gorovei și Gr. Trancu.

Autorii pun în evidență că, dacă primul forum și-a axat dezbaterile mai mult spre consultarea și fixarea în linii generale a comportamentului participanților în legătură cu punerea problemelor majore ridicate de epoca istorică, cel de-al doilea s-a soldat cu adoptarea, în unanimitate, a documentelor programatice și statute, ca și cu stabilirea posibilităților de îndeplinire a prevederilor. Mai ales programul protecției economice a fost prețuit drept „crezul întregii țări”.

Mărturiile documentare puse în circuit reliefează cu toată tăria că nu s-a dorit numai o redresare și o dezvoltare oricum, ci evoluția tuturor potențelor economice „în pas modern”, în strictă relație cu spiritul secolului, într-un regim de organizare științifică a producției și a muncii, de introducere a tehnicii noi, de raționalizare și chiar de schițare a unor planuri, elemente care se definesc ca judecăți deosebit de avansate, unele prioritare pentru epoca respectivă. Tot atât de relevante sînt și descripțiile consacrate precizării moderne a rosturilor instrucțiunii școlare, a științelor și a culturii în procesul de emancipare și de propășire economică.

Mai mult, se intuieste că, singură, cultura nu era capabilă de construcții de durată în civilizație, fără a fi ajutată de industrii și de meserii.

În câteva pagini substanțiale, autorii precizează că procesul de regenerare economică a fost susținut în nemijlocit raport cu propagarea necesității dezvoltării cu precădere a forțelor naționale. Conceptul „prin noi înșine”, formulat de puțină vreme, căpătase caracterul și esența unei doctrine. La primul congres, Mina Minovici ceruse categoric să se stabilească un regim „prin care să ajungă a trăi economiceste prin noi înșine”.

Autorii răspund și la modul cum au înțeles contemporanii să organizeze forțele sociale în îndeplinirea prevederilor programatice. La congrese, și nu numai la nivelul lor, s-a acreditat teza că „armonia” și „concordanța” tuturor forțelor sociale avea darul de a asigura emanciparea de sub suzeranitatea economică străină. Pericolul extern a servit, așadar, burgheziei și reprezentanților ei, ca motiv pentru a apela repetat la sentimentele „frățești” între clase și categorii sociale, excluzând tendințele și acțiunile divergente, contradictorii. Trona însă în convingerea multora că trecutul glorios arăta României că „o va mîntui numai virtutea eternă a poporului”.

Congresele și-au ținut lucrările pe fundalul cerinței, relativ unanime, de a se spori funcția economică a statului în aparatul de producție, de circulație și de schimb, precăderea fiind rezervată pe mai departe inițiativei private. O asemenea cerere punea în evidență primele manifestări ale neoliberalismului într-o perioadă tipică activităților liberale.

Autori subliniază că dezbaterile asupra rapoartelor și înseși documentele probau cu tenacitate dorința burgheziei industriale și comerciale de a determina ca factorii legislativi și de execuție să treacă la o acțiune care, pe lângă că reprezenta sursa principală de creștere a profiturilor, contribuia în mod substanțial la progresul statului român, la îmbunătățirea structurii profesionale a populației și la ridicarea nivelului ei de trai; ele au fost decisive nu numai în elaborarea pe traseu a unei noi legislații economice, fapt cu deosebire pregnant în actul normativ destinat în primul rînd sectorului industrial, ci și în denunțarea convenției cu Austro-Ungaria, ca expresii forte ale mișcării generale protecționiste românești.

Iată, așadar, o carte care ridică probleme, a căror tratare aduce câteva limpeziri pentru deceniul întreg după cucerirea neatrînrării de stat. Este, în fond, reflectarea în două evenimente uitate pe nedrept de istorici și de economiști a problematicii complexe ce a însoțit România în primul ei deceniu de independență. Rezumate în limbile franceză și germană o fac utilă și specialiștilor de peste hotare. Scrisă îngrijit și în respectul adevărului istoric, noua lucrare a lui C. Botez și I. Szizu se cuvine reținută ca un succes editorial.

Gh. Buzatu

**ALISTAIR HORNE, *The French Army and Politics, 1870—1970*,
Macmillan Press Ltd., London, 1984, 109 p.**

Recenta lucrare a lui Alistair Horne, specialist în istoria modernă și contemporană a Franței, reprezintă o temerară abordare a unui pachet de chestiuni incitante care vizează complexul politico-militar francez, tematizat în felul următor: comportarea inegală a armatei în diverse conflicte, inferențele civile în afacerile strict militare, poziția armatei în societatea franceză, rolul armatei (funcția prevalentă, internă sau externă) loialitatea ei, compoziția socială a corpului ofiteresc ș.a.m.d. Așadar, o analiză multidimensională care incumbă o propensiune a sintezei, ca un dat intrinsec al autorului. Evident, ținînd seama de dimensiunile cărții, nimeni nu ar avea pretenția ca A. Horne să-și ordoneze probele constant în panorama tematică mai sus schițată. Uneori, accentuează unele teme, în timp ce altele absentează sub raportul tratării subperioadelor care compun secolul în discuție. De altfel, însuși autorul conferă cărții statutul neangajant de premiză pentru un studiu de amploare.

Cartea are 4 capitole (*Flags in the Wind: The Commune to Dreyfus 1870—1900*, *The Union Sacrée 1900—1918*, *Collapse 1940, 1919—1940*, *The Savage Wars of Peace 1945—1970*). Înainte de a-i discuta conținutul, țin să remarc că anul 1970 nu are decât o semnificație publicistică, autorul oprindu-se la evenimentele din imediata contemporaneitate a apariției cărții.

Dezastrul francez din 1870 a declanșat în Franța o acerbă cursă a înarmării susținută propagandistic de ideile revanșei. În aceiași ani ai tinerei Republici a III-a, Jules Grevy, în 1876 definea locul armatei astfel: „Nimic nu este deasupra instituțiilor, nimic nu este deasupra legii națiunii și nimic nu este mai revoluționar, mai factios decît punerea forțelor mili-

tare deasupra legii”, deziderat care este o *lode-star* pentru societatea civilă. Această primă euforie a înarmării eșuează lamentabil în anii afacerii Dreyfus (care începe în 1894 și se încheie în 1906, cînd damnatul căpitan este repus în drepturi), cînd suspiciunile reciproce dintre armată și politicieni amorsează un val de antimilitarism. De fapt, pentru Alistair Horne este o reală voluptate delimitarea succesiunii etapelor de antimilitarism și militarism, astfel omniprezent care subordonează celelalte teme, devenite subsidiare. Criza marocană din 1911 readuce psihoza războiului, revigorează puterea militară a Franței care poate să reziste șocului din 1914. Acum este analizat pertinent momentul Joffre, în care politicienii își declină competența în favoarea militarului care acționează imperturbabil pînă în decembrie 1916, cînd este epus ca urmare a carnajului de la Verdun. Venirea lui Clemenceau la putere, marchează supremația civililor în purtarea războiului. Disensiunile dintre partea civilă și cea militară cunosc o etapă de ecloziune cu prilejul tratatelor de pace. Dezacordul dintre Foch și Clemenceau în privința Renanței devin patente. Semnificativ, în 1921, Foch, în cursul unei vizite în S. U. A. declara că Georges Clemenceau a pierdut pacea.

Perioada interbelică s-a definit în viziunea lui Horne prin antimilitarism, mentalitate onsolidată de producții literare și cinematografice de excepție (Gide, Eluard, Aragon, Rolland, Barbusse, Renoir cu filmul *La Grande Illusion*). Cecitate guvernelor în relație cu posibilitățile defensive ale Franței, chiar o anumită ostilitate față de subvenționarea apărării, au produs reacții în rîndul militarilor. În 1930, Maxime Weygand (în epocă, un individ legendar, care combătuse după război în Polonia) cînd este numit șeful Statului Major General, simbolizează conștiința conservatoare a armatei (termenul în accepția autorului desemnează cadrele superioare) impregnată de anticomunism. Weygand a încercat să consolideze organismul militar, rîsind un conflict cu guvernul (de exemplu în 1933 cu ministrul de război Daladier) dar este demis și înlocuit cu Maurice Gamelin, docil față de guvernele de pînă la 1940. Într-o atmosferă de confuzie, apelurile din 1933—1935 ale lui de Gaulle referitoare la înființarea unor unități de blindate, păreau formule ezoterice, repugate de oficialitatea militară și civilă. Consumpția armatei a avut ca rezultat logic prăbușirea Franței în 1940. Anul 1940 este departe de a se limita la semnificația unei catastrofe militare. Evenimentul duce la scindarea armatei, la poziții contradictorii pe fundalul manevrelor paralele, prima a lui Petain și Weygand de a obține o capitulare onorabilă, a doua a lui de Gaulle care exorta pentru Franța Liberă. Autorul reconsideră pozitiv, rolul Armatei Armistițiului (armata franceză din zona neocupată) care încetează să mai existe din noiembrie 1942, dar care a furnizat principalii protagoniști ai conflictelor coloniale postbelice și mai ales cadrele armatei celei de a IV-a Republici.

După moartea generalului Leclerc în 1947, care promitea o soluție pacifică problemelor din Indochina, Franța se angajează într-un război de uzură, cu mijloace precare, confruntată cu o tactică necunoscută, finalizat prin funesta înfrîngere de la Dien Bien Phu din 1954. Doctrina apărării, creație a lui Petain, funcțională în 1916, sucombă odată cu neinspirata rezistență a generalului Giap (comandantul garnizoanei de la Dien Bien Phu, care a pierdut 13000 de soldați francezi). La numai cîteva luni, izbucnește războiul din Algeria, evenimentul care a creat teren propice sechelelor din 1940; contestarea loialității acordată la respingerea legitimității unui guvern care conduce incompetent, oportunitatea ingerinței militare în decizia care guvernează o problemă de ordin național (Algeria din 1848 era provincie franceză și, în consecință, războiul de aici era considerat o afacere internă). Horne subliniază că războiul din Algeria nu poate fi privit numai sub forma opoziției colonialism-mișcare de eliberare națională (în cazul nostru F. L. N.). Războiul din Algeria este în fond o suprapunere de conflicte, de alianțe și regrupări de forțe care au avut o evoluție imprevizibilă. În 1957 parașutiștii generalului Massu cîștigă „Bătălia Algerului” și anihilează rețeaua F. L. N. din oraș, în 1958 militarii, în condițiile prăbușirii Republicii a IV-a își asumă puterea în Algeria pentru ca aluziile lui de Gaulle din septembrie 1959 despre auto-determinarea algerienilor să provoace revolta colonilor francezi (*pieds noirs*) și mai tirziu „Puciul generalilor” din aprilie 1961, condus de Maurice Challe. Opinia publică mondială, mișcarea pacifistă din Franța au anulat însă victoria militară pe care francezii o obținuseră și astfel Algeria devine independentă în 1962.

Atitudinile facțioase ale armatei din Algeria l-au determinat pe de Gaulle să procedeze la epurări masive, la marginalizarea unităților de parașutiști care se transformaseră într-o aristocrație militară și să scizeze pe rețenta forță nucleară a Franței, ca un element compensatoriu. Alistair Horne vede în epoca de după 1962, o perioadă de echilibru dintre societatea civilă și cea militară, inclusiv după 1981 cînd ca un gest al reconcilierii, în fruntea *Forțelor de Apărare* (CEMA) este numit „algerianul” Lacaze. Autorul nu rezistă în finalul cărții tendinței de a-și exprima propriile opțiuni, după care armata este necesar să gîndească politic, să trezească politic dar să nu se implice în politică, în esență, societatea civilă să aiba funcția decizională.

După cum s-a putut constata, cartea conține o varietate impresionantă de evenimente și probleme.

Lucrarea pe care istoricul algerian Mahfoud Kaddache o prezintă cititorilor interesați de problemele Maghrebului și ale Mediteranei Occidentale se caracterizează prin bogăția materialului factual și documentar, prin exactitatea și precizia interpretărilor și prin soliditatea gândirii istorice care stă la temelia ei. Toate aceste calități dovedesc, în ultimă instanță, progresele realizate de istoriografia din Algeria în anii scurși de la dobândirea independenței, progrese ce caracterizează, de altfel, istoriografia din numeroase țări aflate în curs de dezvoltare.

Structura lucrării este formată din unsprezece capitole, însoțite fiecare de numeroase și interesante texte explicative extrase din lucrările unor renumiți eroniciari și istorici arabi (Ibn Khaldun, Ibn Abd al Hakam, Abu Zakaria, Yakubi, Ibn Hammad etc.). Din punct de vedere temporal, cronologic, autorul încadrează evul mediu algerian între mijlocul secolului al VII-lea, atunci când începe cucerirea arabă, și prima jumătate a secolului al XVI-lea, atunci are loc intervenția otomană ca răspuns la tendințele expansioniste spaniole, iar din punct de vedere spațial, geografic, el nu se limitează numai la teritoriul propriu-zis al Algeriei de astăzi, ci urmărește permanentele destine istorice ale întregului Maghreb, precum și influențele reciproce dintre această zonă și Africa neagră și sahariană, pe de o parte, și Europa creștină, mai ales Spania, pe de altă parte.

Primul capitol al lucrării (pp. 3—23) abordează problematica cuceririi arabe, începută prin raiduri de mică amploare în anul 647 și încheiată în 711, atunci când întregul Maghreb devine o provincie a Califatului omeiad. Autorul arată că principalele trăsături ale cuceririi arabe au avut un caracter etnic și religios, că ea a fost determinată atât de dorința de a stăpîni o zonă bogată, acoperită de verdeață, cât și de dorința de a impune islamul, de a stăpîni sufletele. Islamizarea, susține autorul, a devenit arabizarea și a fost favorizată de mai mulți factori printre care sînt amintite slăbiciunile creștinismului (diferite erezii, alianța cu fostele autorități bizantine), presiunea economică la care erau supuși cei de altă religie, obligați să plătească un impozit personal (capitația) și un impozit funciar (haraciul), propriul său dinamism, specific religiilor aflate în expansiune, și egalitarismul pe care-l promova, ce a obținut destul de repede adheziunea unei mari părți a triburilor berbere autohtone. Acestul proces i-a urmat cel de arabizare care s-a făcut într-un ritm ceva mai lent. Araba a reușit să se impună treptat în mediul urban, înlocuind latina, datorită administrației, dar în mediul rural berbera a fost înlocuită mult mai greu. În orice caz, multă vreme în Maghreb au coexistat o limbă berberă, mai multe dialecte arabe și o arabă clasică.

Capitolul următor al cărții (pp. 25—41) se ocupă de Maghrebul secolului al IX-lea și mai ales de regatul Tahert care a cuprins cea mai mare parte a Algericii. Acest regat s-a născut din răscoala religioasă kharedjită, declanșată în 739, bazele sale fiind puse de unul din conducătorii ei, Abderrahman ben Rostem, care în anii 761—762 a fondat în Maghrebul central orașul Tahert și a întemeiat dinastia Rostemizilor. Orașul, așezat într-o zonă geografică favorabilă, a devenit un important centru economic, comercial, cultural și religios. Din punct de vedere politic statul rostemid a avut un caracter teocratic, puterea politică și cea religioasă fiind în singur tot, autoritatea conducătorului său, care purta titlul de imam, decurgînd din misiunea sa de a impune preceptele Coranului. În ciuda civilizației strălucite care a înflorit aici, autorul arată că evoluția acestui stat a fost permanent însoțită de crize interne, creștii și războaie civile, care-l vor slăbi și îi vor grăbi sfîrșitul, survenit la începutul secolului al X-lea ca urmare a loviturilor șiiților.

Maghrebul în timpul dinastiei Fatimizilor (910—973), constituie subiectul celui de-al treilea capitol (pp. 43—63). Răscoala șiiită de la începutul secolului al X-lea condusă de Abu Abdallah a adus la putere, în cea mai mare parte a Maghrebului (Ifrikiya — Tunisia, Maghrebul central — Algeria și Maghrebul extrem — Marocul), dinastia fatimidă, sprijinită de tribul berber kotama. În această perioadă viața economică cunoaște importante progrese, se dezvoltă agricultura, (cereale, mășini, fructe), creșterea animalelor (oi, cai), extragerea metalelor (aur, argint, fier), atelierul de țesătorie, comerțul caravanier, cu interiorul saharian, și cel maritim, mai ales cu Spania. Dar în ciuda acestor progrese, autorul arată că politica Fatimizilor a eșuat în Maghreb datorită intransigenței religioase, tendințelor expansioniste și duriității fiscale, eșec ce explică deplasarea lor în Egipt, în 973.

Următoarele două capitole analizează evoluția Maghrebului central, a Algericii de astăzi, de la retragerea de facto a Fatimizilor și pînă la apariția Almoravizilor (pp. 65—81 și 83—96). Plecarea Fatimizilor a lăsat un gol de autoritate politică ce va fi acoperit de confederația de triburi berbere Sandhadja, prima care a dat Maghrebului central o dinastic musulmană autohtonă. Aceasta a fost dinastia Zirizilor, din care însă foarte curînd se va desprinde ramura Hammadizilor, astfel încît la mijlocul secolului al XI-lea Algeria era împărțită în două principate care mai înglobau și Ifrikiya și Tripolitania. Un rol foarte important în istoria Maghrebului central l-a avut invazia arabilor nomazi veniți din est, mai ales a triburilor Banu Hilal și Banu

Solaym, invazie începută în anul 1051. Consecințele acestei noi pătrunderi arabe au fost, după părerea autorului, atât negative, cât și pozitive, ultimele fiind însă precumpănitoare. Cele negative au constatat dintr-o creștere considerabilă a nomadismului în întregul Maghreb, însoțită de importante distrugerii materiale, pe cind cele pozitive s-au materializat în răspîndirea mai puternică a limbii arabe și în accesul mai mare al berberilor la cultură, în accelerarea procesului de fuziune între elementul arab și cel berber, fuziune care și-a pus pecetea pe caracteristicile esențiale ale populației algeriene, și, de asemenea, din această perioadă coastele mediteraniene încep să jace un rol important, comercial și militar, în istoria Maghrebului central.

Capitolul al VI-lea al lucrării abordează problemele referitoare la Almoravizi și la stăpînirea lor asupra Maghrebului central (pp. 97—110). Mișcarea almoravidă sau murabitun și-a avut începuturile în Maroc, la mijlocul secolului al XI-lea, de unde, într-o perioadă foarte scurtă în timpul domniei emirului Iusuf ibn Tașfin (1061—1106) a reușit să se extindă asupra întregului Maghreb și asupra Spaniei musulmane. Autorul scoate în evidență faptul că Almoravizii au reprezentat o mișcare religioasă, o cucerire și o unitate și că au marcat preluarea inițiativei în zona Occidentului musulman de maghrebienii înșiși. Intransigenții pe plan religios, Almoravizii au introdus totuși în Maghreb importante elemente ale civilizației și culturii musulmane andaluze, resimțite și în Algeria în unele orașe ca Tlemcen, Oran, Tenes și Alger. Opera lor se va prăbuși însă sub loviturile conjugate ale ofensivei creștine în Spația și ale celei almohade în Maghreb.

următoarele două capitole tratează perioada dominației almohade (pp. 111—123 și 125—140). Autorul surprinde în puține cuvinte esența și semnificațiile statului almohad. El arată că Almoravizii au reușit să unească sub aceeași autoritate, spirituală și temporală, un imens Imperiu cuprinzînd toată Africa de Nord și Spania musulmană, și că mișcarea lor, provocată de maghrebieni, a eliberat total Maghrebul de Orientul arab. Pentru prima dată întregul Maghreb a cunoscut o reală unitate politică, perioada almohadă, fiind, în ansamblu, un moment de grandoare religioasă și războinică, apogeul și epoca de aur din istoria medievală a Occidentului musulman. Pe lângă aceasta ca a însemnat și o stare de prosperitate economică, financiară și comercială, statul almohad jucînd un rol important de intermediar comercial între Europa și Africa neagră. Dar în ciuda acestei înfloriri încercările almohade de centralizare au eșuat, puterea centrală rămînd mai ales în prîvința finanțelor și armatei, dependentă de organizarea tribală generatoare de tendințe centrifuge. Autorul consideră că, pe lângă acest eșec, principalii factori de amenințare la adresa imperiului almohad, care au și provocat lentă sa descompunere, au fost: intransigența religioasă, puternica opoziție internă, manifestată mai ales în Maghrebul central și Ifrikiya și pericolul spaniol.

Capitolele IX și X (pp. 141—158 și 159—176) au în vedere istoria Maghrebului în secolele al XIII-lea și al XIV-lea, caracterizată prin eșecul tendințelor centralizatoare și victoriile forțelor centrifuge. Pe ruinele imperiului almohad, intrat într-un proces de descompunere lentă, dar sigură, în Maghreb se formează trei state distincte: hafsid în Ifrikiya și în estul Maghrebului central, abdeluadid în vestul Maghrebului central și merinid în Maroc, fiecare dintre ele căuțînd să refacă unitatea almohadă, ceea ce a dus la o permanentă stare de rivalitate și de război. Pe fondul acesta de slăbire a coeziunii interne a venit să se adauge o puternică presiune politică, militară și economică, din partea lumii creștine, mai ales a regatului catalano-aragonez. În 1257 începînd să funcționeze primele consulate catalane la Tunis și Bougie, iar în 1271 statul abdeluadid fiind chiar obligat să plătească tribut Aragonului.

În fine, ultimul capitol (pp. 177—187) analizează dificultățile cu care a fost confruntat Maghrebul în secolul al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea. Autorul arată că această perioadă s-a caracterizat printr-o pronunțată criză economică, militară și politică, ale cărei antecedente pot fi găsite încă din secolul al XIV-lea și ale cărei consecințe au însemnat o puternică fărîmîțare. Fărîmîțarea politică a Maghrebului central a generat, în general, două forme de organizare politică: pe coastă apar orașe cu organizare de tip republican, cele mai multe dintre ele lipsite de legături cu interiorul și practicînd pe scară largă cursa și pirateria, iar în interior se revine la formele de organizare tribală. Această situație, la care s-a adăugat și pierderea importantei poziții comerciale de intermediar în relațiile Europa-Africa, consecință a deschiderii rutelor oceanice și a acapărării traficului mediteranian de către negustorii europeni, a favorizat presiunea tot mai puternică exercitată de lumea creștină și a făcut posibilă începuturile colonizării spaniole (Mers el Kebir — 1505, Oran — 1509, Bougie — 1510 etc.). Răspunsul lunii musulmane la această amenințare a fost intervenția otomană care marchează, așa cum susține autorul, începutul epocii moderne în istoria Maghrebului și al Algeriei.

În general, așa cum am arătat și la început lucrarea istoricului Mahfoud Kaddadje este bine concepută, are calități incontestabile și demonstrează progresele importante realizate de istoriografia algeriană în ultimii ani. Ea reprezintă un interesant punct de vedere asupra unei lungi perioade din istoria Algeriei, a Maghrebului în general, a implicațiilor pe care evenimentele din această zonă le-a avut asupra întregii Africi de Nord și a Mediteranei Occidentale.

Nu putem totuși să încheiem aceste câteva rânduri fără a ne exprima regretul că dimensiunile destul de reduse ale lucrării l-au împiedicat pe autor să depășească cu mult cadrul politic al istoriei maghrebiene. Lucrările pe care el le face dincolo de aspectul politic al evenimentelor istorice sînt limitate doar de unele trăsături ale vieții economice și la unele manifestări ale vieții culturale și spirituale, mai ales a celor cu caracter religios. Lipsesc, din păcate, cu desăvîrșire încercările de abordare a problematicii referitoare la feudalismul maghrebian, a aspectelor cu privire la relațiile sociale, de producție și de proprietate din acest spațiu geografic, a cadrului juridic, legislativ, în care au fost ele incluse. Autorul nu explică de asemenea pe ce considerente plasează începuturile evului mediu algerian la mijlocul secolului al VII-lea, iar sfîrșitul său în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Feudalismul maghrebian credem că nu poate și redus numai la islamizare și arabizare, iar intervenția otomană din prima jumătate a secolului al XVI-lea nu a adus nici un element de modernitate, ci dimpotrivă, a frînat evoluția spre modernitate a acestei zone, la fel cum s-a întimplat și în alte părți ale Imperiului otoman. Din lucrare se simte și lipsa unei biografii care, chiar dacă ar fi fost numai orientativă, ar fi reprezentat un instrument util și folositor pentru cititori.

În ciuda acestor omisiuni pe care probabil că autorul nici nu și-a propus să le trateze în limitele ei, lucrarea de față este, repetăm, bine realizată și bine concepută, dacă avem în vedere aspectele pe care le abordează, și credem că merită să fie cunoscută și citită.

Eugen Denize

GIUSEPPE SALVIOLI, *Il capitalismo antico*, Editori Laterza, Roma, 1985, 212 + LX p.

Iată reeditarea acestei importante lucrări, care tratează un subiect delicat: capitalismul antic. Este vorba de o operă apărută întâi la Paris, în anul 1906, urmată de două ediții la Stuttgart, în 1912 și 1922, și de ediția italiană abia în 1929, după moartea autorului.

Meritele acestei lucrări și ale autorului însuși sînt relevate de Andrea Giardina într-un amplu studiu introductiv, intitulat: *Analogia, continuită și economia dell'Italia antica*. Se arată că lucrarea, în forma apărută în 1906, a fost revizuită după 1923, cînd G. Salvioli a publicat o altă lucrare importantă, *La città antica e la sua economia*. Studiul introductiv se ocupă pe larg de concepția lui Salvioli asupra istoriei, de influențele suferite, îndeosebi din partea marxismului. Astfel, este evidențiată influența lui B. Croce, dar și ceea ce îl separă pe Salvioli de acesta. De asemenea, istoricul italian manifestă câteva rețineri față de prețul cum marxismul tratează anumite probleme ale istoriei societății, de exemplu chestiunea formelor precedente producției capitaliste sau rolul aspectului psihic în studiul fenomenelor sociale. Aceste reproșuri se datorează, în cea mai mare măsură, faptului că la vremea respectivă o serie de opere ale clasicii marxismului nu intraser încă în circulația științifică¹ și nu puteau fi cunoscute de autor. Cu toate acestea, "...raportul lui Salvioli cu materialismul istoric a fost în ansamblu coerent" se apreciază în studiul introductiv (p. XIV).

Același studiu încearcă o reconstituire a genezei lucrării, observînd legătura cu activitatea științifică și politică desfășurată de Salvioli ca profesor de istoria dreptului italian la universitățile din Palermo și Napoli. Se pare că interesul i-a fost stimulat de studiul structurilor social-economice ale Siciliei, unde, în condițiile menținerii latifundțiilor, problema agrară era la ordinea zilei.

O parte importantă a fost rezervată de Andrea Giardina analizei conținutului operei și problemelor ridicate aici. Nu lipsește comparația cu E. Ciccotti, autorul lucrării *Il tramonto de la schiavită nel mondo antico*, apărută prima dată în 1899. Este vorba de un alt „înspirat deschis din marxism” (p. XLIX), dar care nu dovedește aceeași profunzime cu Salvioli.

Dar actualitatea lucrării lui Giuseppe Salvioli nu reiese pe deplin decît, bineînțeles, prin parcursul ei atent și în totalitate.

În introducerea sa, autorul face o prezentare critică a cercetătorilor care i-au premers și declară că dorește să realizeze o analiză comparativă a capitalismului contemporan cu structurile social-economice specifice antichității romane. Scopul este acela de a stabili dacă economia romană era cu adevărat dirijată spre capitalism (p. 7).

Primul capitol dezvăluie căile dobîndirii bogățiilor în Roma antică, unde principala sursă pentru patriciat o constituiau prăzile de război și cămăta. Cavalerii erau cei care se ocupau de „exploatarea economică amplă și metodică a lumii” (p. 20). Se formează și „o clasă a micilor traficanți”, care urmau armata în teritoriile cucerite și făceau un comerț mărunț, disprețuit de cavaleri și patricieni (p. 19).

Capitalul mobilier a fost distrus cînd Caesar și Augustus i-au deposedat pe publicani de arenzile asupra pămîntului public — susține autorul în cel de-al doilea capitol. Consecința a fost sporirea dobînzilor (pînă la 60%) și, logic, creșterea importanței creditului. Din păcate, marile bogății au fost cheltuite în scopuri neproductive, fiind împrastiate în lux deșănțat. Urmează

cîteva exemple din toate epocile istoriei romane : Caesar, Septimius Severus, Scipio Africanul, ș.a. Iar cînd izvoarele autorului s-au închis, „bogăția s-a scurs puțin cîte puțin din mîinile în care victoria a pus-o . . . întorcîndu-se în țările din care venise” (p. 41).

Problema proprietății imobiliare, tratată în capitolul al treilea, e considerată ca fiind de cea mai mare importanță, „În anumite perioade ale istoriei economice a tuturor popoarelor pămîntul a fost singura bogăție” — subliniază autorul (p. 43). *Ager publicus*, constituit din pămînturile confiscate prin cucerire, a fost cîrînd înghițit de marea proprietate, aflată în continuă extindere. Edificator este că marile proprietăți cuprind regiuni ca Lucania, Brutium, Picenum, Sicilia, Etruria, Lazium, zone care corespund teritorioilor cucerite de la popoarele italice (p. 52). Autorul susține că „distribuția, importanța și întinderea proprietății funciare trebuie să fie evaluate în funcție de populație” (p. 51), una din consecințele formării latifundiilor fiind depopularea unor zone întregi (p. 56). Dar nu întreaga Italie a cunoscut marea proprietate, aceasta fiind specifică, mai degrabă, părții meridionale, în timp ce în zona septentrională domină proprietatea mică și mijlocie (p. XLVII).

O altă formă a proprietății imobiliare au constituit-o clădirile. Dezvoltarea orașelor a dus la o accentuată criză a locuințelor, mai ales la Roma, urmarea fiind creșterea prețurilor și a chiriiilor (p. 57). Concluzia este că „a avea o casă era totdeauna o sursă optimă de rentă” (p. 59).

În capitolul rezervat „producției industriale”, G. Salvioli afirmă existența a două economii distincte : a) cea rurală, a latifundiilor, bazată pe munca sclavilor și b) cea urbană, bazată mai ales pe munca liberă (p. 67). Sclavii „abundau” pe latifundii, dar munca lor avea o serie de inconveniente, pe larg prezentate de autor (p. 73—74). În economia urbană au preponderenți lucrătorii liberi, iar diviziunea muncii mergea pînă la specializarea diferitelor zone : orfevrărie în Etruria și Brutium, ceramică la Capua și Arretium, bronz la Tarent, covoare la Pompei, ș.a.m.d. Cu toate acestea, meșteșugul nu avea nevoie de capital pentru că, în mod obișnuit, primea materia primă de la client (p. 77). De producție „în serie” este greu să vorbim, din moment ce producătorii erau independenți și lucrau în atelier alături de cîteva ajutoare, care puteau fi membri ai familiei, sclavi sau chiar oameni liberi (p. 78). În antichitate lipseau condițiile necesare apariției fabricii, de exemplu consumul larg și organizarea creditului, ceea ce face ca diferența față de industria modernă să fie substanțială (p. 81). Totuși, autorul admite existența unor fabrici, „singurele existente” fiind cele ale statului, axate pe furnituri militare, țigle, cărămizi și țevi de plumb, bazîndu-se pe munca meșterilor asociați în corporații (p. 83). Este clar, crede autorul, că romanilor le-a lipsit idealul economic al marii producții (p. 84).

Producția agricolă face obiectul celui de-al cincilea capitol. Din capul locului se afirmă că situația producției agricole interesează atît istoria politică, cit și pe cea economică. De aceea, trebuie stabilit : 1. pînă la ce punct agricultura a fost privită ca o industrie, al cărei succes depinde atît de mai buna folosire a anumitor forțe ale naturii, cit și de cunoașterea și observarea anumitor legi economice ; 2. în ce măsură capitalul s-a interesat de speculațiile agrare ; 3. ce cauze au dus la decăderea agriculturii italice și la transformări în situația claselor rurale (p. 85). Prețurile principalelor produse agricole erau foarte scăzute, iar abundența bunurilor corespundea mării sărăcii a agriculturii (p. 89), deci utilizarea capitalului nu ar fi putut aduce profituri (p. 91).

În timp ce Roma era despărțită de zonele agricole ale Italiei, marea capitală era unită pe mare cu alte țări. Totul se datoră transporturilor, lesnicioase și ieftine pe mare, dificile și scumpe pe uscat, ceea ce ducea la creșterea prețurilor. Așa se face că legăturile Romei cu țările de peste mare erau o necesitate (p. 92—93). Pe de altă parte, productivitatea muncii era foarte scăzută din cauza tehnicii înapoiate și a muncii dezinteresate depuse de sclavi. Era firesc ca proprietarii să preferă creșterea animalelor în locul culturii cerealelor. După cum apreciază G. Salvioli, aceasta a dus la îndepărtarea capitalului de pămînt, la reducerea veniturilor și decăderea agriculturii (p. 98). Singura soluție găsită a fost cea a colonatului (p. 100—101), iar întreaga activitate a latifundiarului se reducea la obținerea de avantaje de pe urma fertilității naturale a solului și de a lua cota stabilită de la coloni (p. 105). În concluzie, avem o mare diferență față de agricultura științifică, pe baze capitaliste, contemporană autorului (p. 107). Cit despre mica proprietate rolul ei era foarte redus, funcționînd doar pentru nevoie producătorului în cauză (p. 112). Încercînd să stabilească priorități între cauzele decăderii agriculturii romane, G. Salvioli consideră că mai importantă era distribuirea gratuită a griului la Roma (p. 113).

În capitolul referitor la circulația bunurilor relevă că doar în comerț și camătă găsea capitalul calea de a se reproduce, nelăsînd loc apariției capitalului industrial (p. 122). Și aici situațiile sînt tratate nuanțat, făcîndu-se diferența între „micul trafic” și comerțul adevărat. Primul era considerat de „zonă” ant, pe cînd cel de-al doilea devenea onorabil dacă ducea la îmbogățire și la posibilitatea de a trece în rîndul proprietarilor de pămînt (p. 131—132).

Analizînd situația consumului — în cel de-al șaptelea capitol — autorul se referă și la situația materială a locuitorilor Romei. După cum susține, masa cetățenilor se afla „în sfera sărăciei” (p. 139), în *insulae* locuind 4/5 din populația totală (p. 143). Rezultatul nu putea

fi dect un nivel redus al consumului, care nu putea duce la o „producție industrială” (p.145). Situația consumului în mediul rural trebuie privită prin prisma faptului că gospodăriile mici și mijlocii își realizează singure majoritatea bunurilor necesare (p. 148). Iată deci o altă cauză care blochează sporirea consumului producției meșteșugărești.

Ultimul capitol tratează problema în ansamblul ei, fiind intitulat *Il capitalismo*. G. Salvioli procedează la o paralelă între capitalismul contemporan și cel antic, găsind că au în comun mai multe elemente : proprietatea privată, economia monetară, utilizarea capitalului în producție, schimburile externe. Diferențele care există între elementele asemănătoare sînt de ordin cantitativ (p. 157). Romanii înțelegeau bogăția sub forma banilor și a tuturor bunurilor care se puteau tezauriza, dar toate acestea erau utilizate mai ales în scopuri neproductive (p. 159—162). Lipsa spiritului capitalist se explică, după Salvioli, prin nivelul tehnic scăzut, compoziția socială specifică Romei, existența sclaviei. Ca exemplu, uneltele rudimentare făceau inutilă investirea capitalului în ateliere, fiecare meșter fiind în sine un capitalist, după cum se exprimă autorul.

Cît despre latifundii, acestea erau doar „o mare extensie de pămînt”, unde predomina astoriul, cultura cerealelor fiind prezentă doar pe terenurile cele mai fertile. În această situație, micile proprietăți nu se temeau de latifundii, pentru că nu le concureau în nici un fel (p. 166). De altfel, însăși munca sclavilor era o negare a capitalismului agrar, care are la bază munca salariată (p. 169).

G. Salvioli reia apoi afirmația lui Marx, că la Roma nu se găsea dect capital producător de doblnzi : cel cămătăresc și cel comercial, deci forme primitive ale capitalului (p. 175). Chiar și în acest caz, circulația mărfurilor era prea înceată pentru a reinnoi mereu capitalul, deci nici aici nu găsim asemănări cu capitalismul modern (p. 177). Circulația monetară era și ea slabă și instabilă, bazîndu-se pe averi funciare și credite. Neavînd „elasticitatea” necesară, trecea foarte des prin crize (p. 178). Operațiunile bancare se limitau la schimburile monetare, depuneri, plăți, credite (p. 185). Anticii vedeau baza valorii în cantitatea de monedă cu care produsul putea fi schimbat, demonstrînd că nu aveau ideea capitalului productiv (p. 187). Astfel că moneda este neproductivă, avînd doar valoare de schimb, formele predominante ale capitalismului antic fiind camăta și investițiile funciare (p. 188). Prin aceste „investiții funciare” autorul înțelege, desigur, achiziționarea de pămînt pentru sporirea proprietății, și nu investiții în scopuri productive.

Capitolul rezervat concluziilor începe cu o afirmație frapantă : „Economia Republicii, a Imperiului, a evului mediu și, în parte a epocii moderne, au toate aceleași ritm. Nimic substanțial nu s-a schimbat : pot fi diferențe cantitative, nu calitative ; aceleași forțe de producție, aceleași mentalități. Din punct de vedere economic nu există trecere de la lumea imperială romană la cvul mediu” (p. 191). Cele susținute de autor rămîn discutabile, indiferent cum abordăm chestiunea, pentru că și argumentele aduse de el sînt discutabile Cercetătorului din zilele noastre, format la școala materialismului istoric consecvent, îi apar prea clar diferențele calitative între cele trei orînduiri menționate pentru a mai fi nevoie de alte demonstrații.

Urmează o scrie de concluzii finale, care se desprind ușor din parcurgerea celor opt capitole ale volumului. De exemplu, decăderea economică a fost provocată de slaba productivitate, disprețul față de muncă, folosirea averilor în scopuri neproductive. Consecințele au fost : paralizarea administrației, transformarea armatei din cetățeni într-o armată de mercenari, scăderea posibilităților de apărare a imperiului și prăbușirea statului roman (p. 192—193).

Ediția de față se încheie cu o bibliografie a operelor lui G. Salvioli, care ne întregeste imaginea asupra activității acestui istoric al societății romane antice.

Lucrarea *Il capitalismo antico*, precedată de studiul introductiv realizat de Andrea Giardina, care a îngrijit ediția prezentă, își menține actualitatea și importanța la opt decenii de la prima ediție, prin valabilitatea majorității concluziilor care se desprind în urma analizei făcută de autor. A. Gramsci spunea în 1930, referindu-se la această operă, că „aparține de acum înainte culturii europene” (cf. A. Giardina, p. VIII).

Ramiro Donciu

NOTE

¹ P. Pânzaru, *Marx psihosociolog?* în *Marx — contemporanul nostru*, București, 1983, p. 236—261 ; autorul afirmă și demonstrează că : „ . . . marxismului îi revine meritul de a fi formulat o serie de teze teoretice și metodologice de importanță capitală pentru psihosociologie, cu mult timp înainte de constituirea psihologiei sociale experimentale” (p. 240).

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studiile, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE
- DAGIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Cu privire la începuturile evului mediu pe teritoriul României

Mircea cel Bătrîn și stăpînirile sale din Transilvania.

Relațiile lui Mircea cel Bătrîn cu Polonia.

Pretendentul Neagu „Vodă”, fiul lui „Basarab voevod” (1633—1644).

Economia țărilor române în secolul al XVII-lea.

Caracterizarea regimului turco-fanariot în Principate.

Relațiile lui Francisc al II-lea Rákóczi cu Spania.

Relațiile agrare în Dobrogea în ultimul secol al stăpînirii otomane.

Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului public românesc.

Armata și societatea românească 1859—1877.

Viața socială a Spaniei în presa românească pînă la primul război mondial.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor din Ungaria (1900—1905).

România și țările baltice în perioada 1900—1911.

Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.

„Noaptea cuțitelor lungi” în viziunea diplomației românești și americane.

România și criza renană (martie 1936).

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).

Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Antijaponez al poporului chinez.

Evoluția populației, a structurii sociale și de clasă din România în perioada construcției socialiste.

RMIS 0567—630

